

Usljedi su raznovrsna **upravno-teritorijalna rješenja u Kraljevini SHS** kroz nasilne kantonizacije u vidu banovina, oblasti, regija i sl., ali uvijek sa istim ciljem da se razori identitet i cjelovitost Bosne i Hercegovine. U drastičnom vidu, po prvi put u njenoj milenijskoj opstojnosti, Bosna i Hercegovina će doživjeti takvu dezintegraciju, ponajprije u administrativnom vidu na nekoliko oblasti, a zatim 1939. (to se trebalo učiniti Sporazumom Cvetković-Maček) u smislu podjele između Srbije i Hrvatske, kada je 13 kotareva pripalo novoosnovanoj banovini Hrvatskoj.

Kraljevina Jugoslavija je doživjela **totalni slom** već početkom Drugog svjetskog rata, što je bilo objektivno i očekivati u zemlji u kojoj su bile duboke društvene nepravde i nacionalna obespravljenost. Tako okupirana, Jugoslavija je bila podijeljena između Njemačke, Italije, Mađarske, Bugarske, što je značilo praktično uništenje ove države. Bosna i Hercegovina je u cjelini uključena u Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), koja je proglašena 10. aprila 1941., odmah nakon napada fašističkih sila na Jugoslaviju, a u sporazumu sa njemačkim okupatorom, pod zaštitom njegove vojne sile.

U toku Drugog svjetskog rata na području Bosne i Hercegovine odigrane su **najznačajnije bitke NOB**, što je rezultiralo i najvećim ljudskim žrtvama na teritoriji Jugoslavije, koje su naročito evidentne nad najbrojnijim narodom Bošnjacima, kojih je u Drugom svjetskom ratu ubijeno 103.000 ili 8,1% od njihove ukupne populacije.

Već u toku Drugog svjetskog rata među političkim rukovodstvom Titovih partizana preovladala je **koncepcija federalizma**, odnosno federalnog uređenja buduće jugoslavenske države. Evidentno je bilo da su elementi federacije bili ispoljeni i u razdoblju NOB, što je finalizirano u Jajcu, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, 29. novembra 1943.

Značajan korak u profiliranju elemenata federacije činilo je obrazovanje glavnih štabova po zemljama i pokrajinama, te stvaranje političko-predstavničkih tijela naroda Jugoslavije, čime su se počele stvarati federalne jedinice. Formalno gledano, prvo je došlo do konstituisanja savezne države, a tek u toku 1944. do konstituisanja federalnih jedinica, čija "faktičnost je vidljiva već iz činjenice da su

buduće odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a anticipirane u jesen 1943. na zasjedanjima antifašističkih veća jugoslovenskih zemalja i pokrajina: Slovenije, Hrvatske, Crne Gore i Boke, Sandžaka i Bosne i Hercegovine”.⁸⁴

Shodno tome i Bosna i Hercegovina je radila na osmišljavanju svoga mjesta u federaciji, **kako bi u formi federalne jedinice iskazala svoju zasebnost**. Posebnosti BiH u federalnoj konstelaciji nisu se lako probijale, bilo je otpora i nerazumijevanja. Ponovo se pojavilo staro pitanje: čija je Bosna i Hercegovina, kakav treba da ima status u novoj jugoslovenskoj državi. Javili su se zagovornici ideje da ona treba da dobije status autonomne pokrajine, koju treba pripojiti federalnoj Srbiji ili federalnoj Hrvatskoj. U osnovi ovakvog pristupa nalazila se teza da je BiH dvonacionalna, da će se Bošnjaci, kao etnička skupina, opredjeljivati kao Srbi i Hrvati. Međutim, prevladala je koncepcija po kojoj Bosna i Hercegovina treba da ima status federalne jedinice, koja će se, kao i ostale federalne članice, direktno vezati za savezne organe i ustanove. Uz to su išle činjenice “da masovno učešće stanovništva Bosne i Hercegovine u NOP znači njegovo nedvosmisleno izjašnjavanje u duhu demokratskog principa slobodnog samoopredjeljenja naroda... da je BiH, kao i druge federalne jedinice, istorijska pokrajina s izrazitim specifičnostima i da će upravo takvim rješenjem, umjesto izvora međunacionalnih rivaliteta i razdora biti faktor zblizavanja i jedinstva zajednice ravnopravnih jugoslavenskih naroda”.⁸⁵ Sve to je potvrđeno na osnivačkoj Skupštini ZAVNOBIH-a održanoj noću 25/26. novembra 1943. u Mrkonjić-Gradu (Varcar-Vakufu) i Drugom zasjedanju ZAVNOBIH-a 30. juna - 1. i 2. jula 1944. u Sanskom Mostu. Ustvari, udareni su temelji

⁸⁴ B. Petranović, M. Zečević, JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM - IDEJE I STVARNOST, Tematska zbirka dokumenata, prvi tom, 1914.-1943., Prosveta, Beograd, 1987., str. 720.

⁸⁵ ISTORIJA SAVEZA KOMUNISTA BOSNE I HERCEGOVINE, knjiga 1, Institut za istoriju u Sarajevu, NIŠRO “Oslobođenje”, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1990., str. 300.

federalne Bosne i Hercegovine kao ravnopravne jedinice u okviru bivše Jugoslavije. Očekivanja su bila velika, naročito u pogledu afirmacije posebnosti BiH i njenih naroda.

Međutim, uporedo sa krizom svjetskog socijalističkog sistema, koja počinje da se ispoljava u oštrijoj formi u drugoj polovini osamdesetih godina, i unutar jugoslovenske države, kao jedne od složenih evropskih država, osjećali su se značajni **elementi krize**. Ovaj novi kontekst je uzdrmao dotadašnju **srpsku hegemoniju**, koja je bila u svim oblastima društvenog života, a naročito u ključnim sferama - vojska, policija, diplomatija, privreda, univerzitet, sredstva informisanja, partija itd. Kadrovi iz reda srpskog naroda su osjetili da su njihove monopolske pozicije značajno ugrožene. Sve inicijative koje su išle u smjeru stvaranja uslova za nacionalnu ravnopravnost označavane su kao ugrožavanje srpskog naroda i njegovih nacionalnih interesa. Velikosrpske snage su ocijenile da je došao period realizacije postavljenih ciljeva još u XIX vijeku, osmišljenih u maksimi - "**svi Srbi u jednoj državi**", koja se mogla realizovati osvajanjem novih životnih prostora. Plan velikosrpskog projekta - "Načertanije", inoviran je u Memorandumu Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) iz 1986. Ustvari, jugoslovenska država po tom planu trebala je da se pretvori u Veliku Srbiju, a glavni realizator je trebao da bude Slobodan Milošević, koji je na Osmoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (CKSKS), održanoj 23.-24. septembra 1987., odnio pobjedu nad umjerenim kadrovima (prije svega Ivanom Stambolićem). Opšta intencija uklanjanja **nepoželjnih nesrpskih** kadrova vršena je kroz tzv. "antibirokratsku revoluciju" i masovne mitinge, koji su održavani u Srbiji, na Kosovu, Vojvodini i Crnoj Gori, gdje su svojevrsnim pučevima smijenjeni legitimni nosioci vlasti.

U cilju apsolutnog uticaja u Predsjedništvu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Centralnom komitetu Saveza komunista velikosrpski političari su na Četrnaestom kongresu Saveza komunista Jugoslavije (20.-22. januar 1990.) **razbili** ovu organizaciju, ukinuli autonomiju Kosovu i Vojvodini, zadržavajući formalno njihove glasove u Predsjedništvu SFRJ, radi preglašavanja ostalih u ovom

organu. Uz to, inscenirana je kriza Predsjedništva SFRJ, a Generalštab JNA je pretvoren u Generalštab Oružanih snaga SFRJ (1989.) sa ovlaštenjem samostalnog donošenja odluka, što je svojevrsni **prikriveni državni udar**. Protivustavno nepotpuno (krnje) Predsjedništvo je nastavilo da obavlja svoje funkcije, te je takvim svojim djelovanjem iniciralo **sukob u Sloveniji i agresivni rat u Hrvatskoj i Bosni Hercegovini**.

Očigledno je bilo da Srbija i Crna Gora nisu željele da prihvate demokratsku opciju razrješenja jugoslovenske krize (savez samostalnih republika). One su nastojale da zadrže po svaku cijenu **postojeće odnose** u Federaciji sa srpskom hegemonijom, monopolom i brojnim beneficijama. Narasle demokratske snage u Jugoslaviji u skladu sa svjetskim trendom demokratizacije, nisu mogle da ostanu u nedemokratskom društvenom ambijentu. Prevashodno zbog nepopustljivosti srpskog nacionalizma, bili su prisiljeni na proglašavanje suverenosti i nezavisnosti, što je učinjeno na Saboru Hrvatske i Skupštine Slovenije **25. juna 1991.**, a što je kasnije priznato od strane međunarodne zajednice.

Težnje za samostalnošću, analogno onima u Sloveniji i Hrvatskoj, javiće se i u Bosni i Hercegovini do njenog konačnog priznanja od strane međunarodne zajednice (6. aprila 1992.). Neophodno je izložiti društveni i ustavni okvir koji je prethodio tom procesu.

Bosna i Hercegovina, kao jedna od šest konstitutivnih republika Jugoslavije, predstavljala je "mikrokozmos etničke, kulturne i religijske raznolikosti".⁸⁶ Prema posljednjem popisu stanovništva izvršenom 1991., sveukupno stanovništvo BiH je iznosilo 4. 364.649, od čega 43,7% Muslimana (Bošnjaka), 31,4% Srba, 17,3% Hrvata, Jugoslovena 5,5% i 2,1% ostalih.

Srbi su činili većinu u sjeverozapadnom dijelu Republike, prvenstveno na područjima koja su se graničila s Hrvatskom pod srpskom kontrolom. Hercegovina je u etničkom pogledu, može se reći,

⁸⁶ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, Antiratna kampanja Hrvatske i Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Zagreb, 1993., str. 13.

podijeljena između Hrvata i Srba, tako da je zapadni dio Hercegovine pretežno hrvatski, a istočni srpski. Osim toga, Hrvati čine značajan dio stanovništva u srednjoj i sjevernoj Bosni, dok su Bošnjaci, uglavnom, većina na sjeverozapadu i istočnim dijelovima Bosne.⁸⁷

Posmatrano po opštinama, u 37 su u većini Srbi, Bošnjaci u 53, a Hrvati u 19 opština.

Ukoliko kao kriterij posluži većina jedne nacije preko 80% u jednoj opštini, onda je vidljivo da je takvih opština vrlo malo, što govori o opštoj **etničkoj izmiješanosti** stanovništva. Srbi su u 8 opština u etničkom sastavu preko 80% (Bileća, Bosansko Grahovo, Čelinac, Laktaši, Ljubinje, Srbac, Šekovići, Titov Drvar), Bošnjaci u 3 (Cazin, Velika Kladaša, Živinice), Hrvati u 7 (Čitluk, Grude, Ljubuški, Neum, Posušje, Široki Brijeg, Tomislav Grad). Međutim, i ovaj kriterij treba posmatrati uslovno, jer se, uglavnom, radi o opštinama sa manjim brojem stanovnika, posebno gdje su u većini Srbi i Hrvati.

Teritorija Republike Bosne i Hercegovine ima ukupnu površinu od 5.119.638 ha. Opće društvena (državna) svojina čini 53,26% ili 2,726.971 hektar, a u svojini građana 46,74% ili 2,392.712 hektara.

U strukturi površine (općedruštvena svojina) dominantna je površina pod šumom 1.789.307 hektara (34,95% od ukupne površine Republike), pod pašnjacima se nalazi 572.856 hektara (11,19% od ukupne površine).

U svojini građana obradiva površina čini 1.470.318 hektara ili 28,72% od ukupne površine Republike.⁸⁸

Raspored stanovništva prema kriteriju urbano-ruralno, govori da su Bošnjaci najvećim dijelom **locirani u gradovima**, a Srbi u prigradskim i seoskim naseljima. Tako su neke opštine sa većinskim srpskim stanovništvom, a gradovi, kao sjedišta tih opština, sa bošnjačkom većinom. Kao primjer za to mogu se navesti gradovi: Bijeljina, Derventa, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Bosanski Novi.

⁸⁷ ZEMLJIŠNA KARTA NA NACIONALNOM KARTOM REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, Republička uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Sarajevo, 1992. Svi podaci o nacionalnoj strukturi stanovništva uzeti su iz ovog izvoda.

⁸⁸ Isto.

Navedeni podaci su značajni jer pokazuju **maksimalnu etničku izmiješanost stanovništva**, što onemogućava bilo kakvu podjelu po etničkom principu, izuzev one zasnovane na agresiji i genocidu.

U novembru i decembru 1990. u Bosni i Hercegovini su održani višepartijski izbori. Opšta karakteristika izbornih rezultata je da su nakon dva izborna kruga (18. novembra i 16. decembra) izbornu pobjedu odnijele stranke koje su predstavljale razne nacionalne etniete u ovoj Republici. Tako je Stranka demokratske akcije (SDA) u parlamentu dobila 86 poslaničkih mjesta, Srpska demokratska strnaka (SDS) - 72, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) 44, a ostale partije 33.

Zbivanja van Bosne i Hercegovine snažno su se odrazila na rad BiH parlamenta, koji se skoro u svim situacijama **nacionalno polarizovao**, čak i po pitanjima gdje nije bilo nikakve logike. Bile su to duge, mučne i iscrpljujuće sjednice, gdje je nerijetko dolazilo do napuštanja i bojkota pojedinih stranaka, glasanja i preglasavanja po formuli 2 naprema 1. U to vrijeme bjesnio je svom žestinom agresivni rat u Hrvatskoj, savezni organi nalazili se u totalnom rasulu, JNA se **homogenizirala na srpskoj osnovi** i sl., što je još više opterećivalo cjelokupnu situaciju u Bosni i Hercegovini. U takvom ambijentu, u oktobru 1991. postavljeno je pitanje proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, identično Sloveniji i Hrvatskoj, koje su to učinile 25. juna 1991. Na tom sudbinskom pitanju Bošnjaci i Hrvati su imali zajedničku platformu, što je izazvalo nove parlamentarne i šire sukobe sa, uslovno rečeno, trećom stranom - Srbima. Od prihvatanja **Memoranduma u Skupštini R BiH (16. oktobar 1991.) od strane Muslimana i Hrvata, kojim je podržana suverenost i neutralnost Bosne i Hercegovine**, bosanski Srbi nastavljaju niz vaninstitucionalnih aktivnosti suprotno zaključcima Skupštine. Između ostalog organizovali su vlastiti referendum (9. i 10. novembra 1991.) i od skupštine srpskog naroda (24. oktobra 1991.) došli do "Republike srpskog naroda u BiH" (9. januara 1992.) i Republike Srpske (12. avgusta 1992.).

Građani Bosne i Hercegovine, shodno odluci Skupštine od **29. februara i 1. marta 1992.**, na republičkom referendumu sa 64,31% glasova, od ukupnog broja birača u Republici (3.253.847) odlučili da se

Bosna i Hercegovina izdvoji iz sastava bivše SFRJ i da se obrazuje kao - suverena i nezavisna država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine - Bošnjaka, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive. Ta odluka građana Bosne i Hercegovine predstavlja potvrdu kontinuiteta hiljadugodišnje bosanskohercegovačke državnosti.

Poslije toga uslijedilo je priznanje Republike Bosne i Hercegovine. Već 6. aprila 1992. države Evropske zajednice kolektivno su priznale Republiku Bosnu i Hercegovinu, a 7. aprila SAD i Hrvatska, da bi uslijedio prijem u OUN (22. maja 1992.) kao 177. država, KEBS (avgust 1992.) i priznanje drugih država.

Na osnovu iznesenog, jasno je da je **Bosna i Hercegovina de facto od 1. marta 1992. samostalna, suverena i nezavisna država i da od toga dana nije u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ)**. Pošto je Republička izborna komisija 6. marta 1992. godine priznala i objavila rezultate referenduma, navedena konstatacija je još više potvrđena, u smislu da je ova država od tada postala subjekt **međunarodnog prava**, nakon čega je uslijedilo i njeno međunarodno priznanje.

R BiH je međunarodno priznata u tzv. avnojevskim granicama, utvrđenim Odlukom Drugog zasjedanja AVNOJ-a (29. novembra 1943. godine). Na sjednici Predsjedništva 8. aprila 1992. promijenjen je naziv Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u "Republika Bosna i Hercegovina".

Postkomunistički period u Bosni i Hercegovini je sličan ostalim istočnoevropskim zemljama. Naime, uslijedila je **pluralizacija društva**, čija je namjera bila konstituisanje savremenih demokratskih standarda u najbitnijim segmentima. Počelo je sa **višestranačkim sistemom**, koji je trebalo graditi na višedecenijskom partijskom monopolu skoro sa istim akterima i infrastrukturom. Bez demokratske tradicije i političke kulture, jedina je bila spremna **nacionalna opcija**, čiji je krajnji rezultat bio konstituisanje narodnih ili nacionalnih stranaka. One su, ustvari, bile pokreti, s obzirom da nisu imale isprofiliranu ideološku konzistentnost, a njihovo vezivno tkivo je bila **nacionalna pripadnost**. Njihova pretenzija je išla dotle da predstavljaju

cjelokupnu naciju, stvarajući tako svojevrsno jednopartijstvo unutar nacije. Nacionalne stranke su u kasnijoj fazi iskazale sveopštu glorifikaciju nacionalnog, tamo gdje za to nije bilo potrebe, pa su na izvjestan način postale kočnica razvoja društvenih odnosa. Ipak, ove stranke su pobijedile na prvim višestranačkim izborima, da bi u stalnoj konfrontaciji na nacionalnoj osnovi još više pogoršale stanje u svim oblastima, a neke od njih kao SDS i HDZ, postali su kolaboracionistički organi susjednih država, učestvujući u agresiji i drugim oblicima zločina.

TREĆI DIO

PODSTICANJE AGRESIJE

Agresija na nezavisnu i međunarodno priznatu Bosnu i Hercegovinu je **specifičnim metodama i oblicima sistematski podsticana od strane određenih subjekata**. Upravo to su dva ključna elementa (**subjekti i metodi**) koje treba elaborirati da bi se pokazala suština podsticanja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

1. Subjekti podsticanja

Na prostorima bivše Jugoslavije, naročito u periodu sve izrazitije krize, djelovao je veliki broj subjekata, koji su svojim angažovanjem na svojstven način **podsticali agresiju**. U rukovodstvu Jugoslavije (krnje Predsjedništvo, Skupština i Savezno izvršno vijeće) osjećali su se disonantni tonovi po osnovnom pristupu razrješenju društvene krize, naročito na planu novog koncepta federacije. Ta rukovodstva su bila podijeljena, kao po pravilu, na dva tabora, čija nepomirljivost je kočila i paralisala njihov rad. **Na jednoj strani su bile pristalice status quo, posebno u federalnim odnosima, a na drugoj zagovornici fleksibilnih odnosa, po kojima će republike imati veću samostalnost, a federacija predstavljati njihovu zajednicu.** Usljedili su zahtjevi da se u svim varijantama, mimo federacije, neće priznavati postojeće granice. Drugim riječima, one će se mijenjati silom, dakle agresijom. Nastalo je snažno podsticanje na planu očuvanja postojeće federacije po svaku cijenu. U protivnom,

najavljena je realizacija ideje - svi pripadnici jedne nacije u jednoj državi. Najizrazitije je to naznačeno u tezi "svi Srbi u jednoj državi", što su kasnije prihvatili i Hrvati kroz nastojanja da se Hrvatskoj pripoje "njeni", tzv. etnički historijski prostori u Bosni i Hercegovini.

Osim rukovodstva, važan subjekt podsticanja agresije predstavljala je i Jugoslovenska narodna armija (JNA). Građena na megalomanskoj razini, daleko od javnosti, zatvorena u sebe, sa neviđenim lagodnim životom, nastojala je da po svaku cijenu brani stare odnose na jugoslovenskim prostorima. U pozadini toga je bila, ustvari, **odbrana vlastitog položaja i brojnih beneficija** za koje su trošena ogromna sredstva. Kada su uvidjeli da se postojeće stanje neće moći odbraniti, JNA se sa svim svojim efektivima priklonila srpskoj varijanti, koja se zasnivala na velikodržavnom projektu - Velikoj Srbiji. Nekadašnja slavna armija sve više je postajala grobar nesrpskog naroda, aktivni sudionik genocida i ostalih oblika kršenja međunarodnog ratnog prava. U njenim redovima su se nalazile i kolaboracionističke jedinice iz Bosne i Hercegovine, te druge oružane formacije iz Srbije i Crne Gore, sa kojima zajedno počinje a kasnije i realizuje agresiju.

Republička rukovodstva su predstavljala jedan od subjekata koji je podsticao agresiju. Radilo se o onima kojima nije odgovarala demokratska opcija razrješenja jugoslovenske krize i stvaranje neophodnih veza između bivših federalnih jedinica, prevashodno zasnovanih na interesima i potrebama. Takva koncepcija se posebno ispoljavala u više susreta između republičkih rukovodstava, koja su svojim nepomirljivim pozicijama jasno ukazivala da će doći do agresije.

Političke stranke su posebno poglavlje u domenu podsticanja agresije. Iznikle na tlu totalnog monopartijskog sistema, šansu za svoje ozbiljenje našle su u sferi nacionalnog, noseći uglavnom nacionalne predznake. Naravno, to nije bilo teško, jer je nakon jednopartijskog jednoulja, nacionalno, pa čak i nacionalističko, bila jedina opcija spremna da se partijsko-politički organizuje. Da stvar bude još komplikovanija, kao po pravilu jedna stranka je pokrivala jednu naciju, predstavljajući se da je ona jedina njen legitimni zastupnik. Pluralizacija unutar nacionalnog korpusa bila je na nivou marginalnih pojava, što je kočilo demokratizaciju društvenih odnosa. Pri tome je

potrebno praviti razliku između ovih stranaka, jer su jedne branile Bosnu i Hercegovinu (naprimjer SDA), dok su druge rušile temelje ove države (SDS i kasnije HDZ).

Intelektualci su se pokazali kao ideolozi i propagatori agresije. Oni su bili tvorci osnove za agresiju. Uostalom, oni su autori "Memoranduma SANU" (1986.), koji se s pravom označava kao **platforma agresije**. Višedecenijski režimski položaj intelektualaca nastavljen je i u novim društvenim uslovima, svrstavši se doslovno uz vladajuću garnituru. Shodno tome, nastavili su "prilagođavati" sve oblasti, posebno istoriju, književnost, jezik, itd. Njihove "nove" naučne postavke su bile pune falsifikata, mitomanije, nacionalizma.

Sredstva informisanja su se svestrano uključila u podstrekivanje agresije. Kao potvrda za tu konstataciju može da posluži činjenica da su sredstva informisanja među prvim segmentima društva izvršila podjelu na nacionalnoj osnovi. Podjela je izvršena takvom brzinom da je očigledno duže vremena pripremana, jer su nacionalna (čitaj nacionalistička) sredstva informisanja veoma brzo zaživjela. Novinari su nastavili i u postkomunističkom periodu svoju egzistenciju zasnivati na slijepoj i bezpogovornoj poslušnosti sistemu.

Unutar **crkvenih krugova** formirano je veoma militantno i agresivno jezgro, koje je nastojalo da vjeru upotrebljava i zloupotrebljava za podsticanje agresije. Najdalje je u tome otišla Srpska pravoslavna crkva, čije je ponašanje dijelom bilo u funkciji podsticanja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

2. Metode i javni oblici podsticanja

Podsticanje agresije, odnosno agresivni rat,¹ ostvarivano je od strane njegovih protagonista kroz raznovrsne **metode i postupke**. Počelo je sa

¹ U KRIVIČNOM ZAKONU SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE (Sa objašnjenjima), "Savremena administracija", Beograd, 1980., među krivičnim djelima protiv čovječnosti i međunarodnog prava (glava šesnaesta), u članu 152 (str. 73), navodi se i podsticanje na agresivni rat, gdje se ističe: "Ko poziva ili podstiče na agresivni rat, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina", što je takođe, definisano i u Njimeškim principima.

dijalogom, odnosno polemikama na svim razinama društva (počev od državnog vrha), koji u sebi nisu nosili ni minimum demokratičnosti i tolerancije. Sve je bilo u znaku isključivosti, potenciranja razlika, bez sagledavanja integrativnih faktora na ovim prostorima.

Za podstrekavanje agresorskih tendencija posebno su korišteni raznovrsni **skupovi**, čija je osnovna nakana bila tvrdokorna odbrana svojih stavova, apriorno odbijanje i anatemisanje različitih stavova, zaslijepljenost lokalizmom i provincijalizmom. Radilo se o skupovima kao što su **predavanja, okrugli stolovi, savjetovanja, simpozijumi, stranački skupovi, širi skupovi - mitinzi**. Ovi posljednji su postali svakodnevna pojava u Srbiji i Crnoj Gori, sa tendencijama povećanja broja učesnika, govornika i sl.² Pogodni za izliv nezadovoljstva, bez ikakve odgovornosti i mogućnosti kontrole okupljene mase, mitinzi su se iskazali kao pogodno mjesto za podsticanje agresije. Na to posebno ukazuje njihova dekoracija, puna prošlosti i mitomanije, transparenti i borbeni poklici, u smislu "hoćemo oružje", "ubićemo...", skandiranje vođama. Neki analitičari su to okarakterisali kao "socijalno nezadovoljstvo koje je uspješno kanalisano u političke zahtjeve", "nacionalni mitinzi", "budućnost se zasniva na prošlosti" i sl.³

Ogromni **populizam** iskazan kroz mitinge nastojao je ostvariti određene poteze van legalnih institucija sistema, manifestujući svoju destruktivnost u smjeni legalno izabranog rukovodstva. Svoju agresivnost mitinzi su pokazali u pokušajima tzv. "izvoza revolucije", označene kao "antibirokratska revolucija", "događanja naroda" i sl., što će dovesti do ozbiljnih konflikata i u drugim dijelovima Jugoslavije.⁴

Obilježavanje **svakovrsnih jubileja**, što je bilo osobenost socijalizma, popimalo je neželjene tokove, posebno u smislu njihove autentičnosti i valorizacije doprinosa pojedinih naroda.⁵ To je rezultiralo

² Prvi miting održan je u Novom Sadu 9. jula 1988., nakon čega ih je održano još 60. Krna mitingovanja je bio veliki miting u Beogradu 19. oktobra 1988.

³ S. Španović, KVADRATURA JUGOSLOVENSKOG KRUGA, Globus, Zagreb, 1989., str. 58.

⁴ U vezi sa tim posebna je bila odlučnost Slovenije protiv mitinga, koje je zabranila na svom području.

⁵ Srbi u Bosni i Hercegovini nisu priznavali Dan ustanka naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine (27. juli), nego su za to odredili drugi datum.

uvođenjem novih jubileja, do tada nepoznatih, koji su se vezivali za pojedine ličnosti sumnjive prošlosti, beznačajne bitke i sl. Ali, sve u svemu, **obilježavanje jubileja je postajalo pogodan ambijent za podsticanje agresije**. U najviše slučajeva radilo se o jednonacionalnim skupovima, sa dekorom i svim obilježjima koji su nosili dosta nacionalističke mitomanije i negativne glorifikacije prošlosti. Po svojoj sadržini i zahtjevima slični su mitinzima, zahtijevali su da “ono što se ne može da promijeni institucionalno... mora da se promijeni vanistitucionalno”.⁶ U vezi sa tim posebno se ističe obilježavanje 600-godišnjice Bitke na Kosovu (1989.), gdje su na mitingu izneseni svi elementi agresije koja se vodila protiv Bosne i Hercegovine.

Novonastajuću, nacionalističku euforiju pratila je objava brojnih članaka, tekstova, knjiga, koje su doprinosile podsticanju agresije. U njima su iznošene i “otkrivane” nove činjenice, zasnovane najvećim dijelom na falsifikatima.

Riječ je samo o nekoliko metoda i postupaka, koje su korištene na planu podsticanja agresije. Njihova raznovrsnost uslovlila je različite pojavne oblike ovog fenomena. Posebnu pažnju zaslužuje djelovanje **inteligencije**, koja je svoju nezavisnost, stručnost i objektivnost u potpunosti stavila u funkciju režima i njegovih dnevnih interesa.⁷ Pri tome je naročito dat akcenat na djelovanju **intelektualaca-historičara**. Oni su na eklatantan način stavljali historiju u funkciju vlastitih političkih opredjeljenja, nastojeći da pomoću nje opravdaju naknadne političke postupke. “Kada je pisao o, recimo, Hrvatima i Bošnjacima-Muslimanima, Ekmečić je često iskrivljavao sliku povijesne stvarnosti, služeći se drugorazrednim izvorima po svom ukusu, često izbjegavajući da se koristi vjerodostojnim izvorima podataka”.⁸ Ovaj historičar, označen kao “centralna ličnost srpskog ekspanzionističkog

⁶ S. Milošević, GODINE RASPLETA, BIGZ, Beograd 1989., str. 321.

⁷ Aktivnost intelektualaca na planu podstrekavanja agresije posebno je dobro prikazana u Biltenu Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 5. avgust, 1993., u napisu “IDEOLOZI I PROPAGATORI GENOCIDA”, str. 4-14.

⁸ Isto, str. 11.

ratnog programa”, odlučno je propagirao na svim skupovima ratnu opciju, te potrebu eliminisanja Bosne i Hercegovine kao nezavisnog, suverenog, međunarodnog subjekta.

Na osmišljavanju agresije radili su aktivno i historičari **Radovan Samardžić, Veselin Đuretić, Milan Bulajić, Miroljub Jevtić, Milan Vasić, Dušan Berić, Tomislav Kraljačić i Đuro Tošić**. U globalu posmatrano, njihova aktivnost je bila usmjerena na negiranje granica bivših jugoslovenskih republika, osporavanje nacionalnih osobenosti pojedinih nacija (prije svega Crnogoraca, Makedonaca i Bošnjaka), sjedinjenje svih srpskih država, dezinformisanje domaćeg i stranog javnog mnijenja, propagiranje teza o sveopštoj ugroženosti i obespravljenosti Srba, falsifikovanje historijskih činjenica i istine o Bošnjacima, ističući da su oni Srbi, a Bosna i Hercegovina - srpska zemlja.

Rame uz rame historičarima su bili i književnici, čiji udio u stvaranju uslova za agresiju se može najbolje pratiti na primjeru **Dobrice Ćosića**. Njegovi romani su “presudni za stvaranje intelektualne i emocionalne klime srpskoga nacionalizma, u kojoj se sve okrutnosti čine opravdanima”.⁹ Smatrajući da može djelovati i politički, Ćosić je iznosio teze u kojima je negirao identitet nersrpskih naroda, stvarajući mitomaniju o veličini srpskog naroda, vezujući to i za politiku u stilu “laž je u istoriji očuvala srpski narod, taman toliko koliko i junaštvo”. Njegovi istupi su puni podsticanja, podstrekavanja, bolje rečeno huškanja na rat.

Osim Ćosića, čitava plejada srbijanskih (srpskih) pisaca je svoje “stvaralaštvo” stavila u funkciju podsticanja na agresiju u nakani realizacije velikosrpskog projekta genocidom i drugim oblicima kršenja ljudskih prava. To su, prije svega, **Anatonije Isaković, Brana Crnčević, Milorad Pavić, Vojislav Lubarda, Matija Bećković, Miroslav Toholj, Rajko Petrov-Nogo, Gojko Đogo**.

Takvo djelovanje srpskih intelektualaca biće osmišljeno u “**Memorandumu SANU**”, koji je napisala grupa akademika Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) tokom 1986. na čelu sa

⁹ Isto, str. 7.

predsjednikom ove ustanove - Anatonijom Isakovićem. Memorandum se s pravom označava kao platforma agresije, jer zastupa tezu o "teškom položaju srpskog naroda", zalažući se za centralistički model organizacije "države i društva i plansku privredu", te da Srbi "koji su u dva rata izgubili 2,5 miliona sunarodnika" jedini "nemaju svoju državu".¹⁰

Srpska pravoslavna crkva je svestrano ušla u političke vode, postajući jedan od faktora podstrekačkog fronta agresije i agresorskog oružanog sukoba. Militantni stav crkve posebno je iskazao Sveti arhijerejski sabor SPC na svom zasjedanju 18.1.1992. Otvoreno je na tom skupu rečeno da "crkva i srpski narod nikada nisu priznavali avnojevske granice", da "ničije nagodbe ne obavezuju narode kao cjelinu, bez njegove saglasnosti i bez blagoslova njegove matere Pravoslavne srpske crkve".¹¹

Otvoreno stajanje iza agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu Srpska pravoslavna crkva će pokazati nizom svojih poteza, od čega se posebno navodi podrška referendumu iz maja 1993., čije rezultate nije prihvatila ni međunarodna zajednica.

Među oblike podsticanja agresije mogu se svrstati i pojave u informativnoj sferi. Među takve treba istaći monopol određenih struktura nad sredstvima informisanja i tendenciozno, jednostrano, odnosno neistinito informisanje o događajima van svoje sredine, cenzuru štampe, zatvaranje informativnog tržišta i dr.

Hrvatska, koja je izvršila agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, takođe se služila sličnim metodama i postupcima. Na djelu su bili historičari, književnici i prevashodno političari, sa svakojakim argumentima o povijesnom pravu na Bosnu i Hercegovinu, Bošnjacima kao Hrvatima, potrebi stvaranja jedinstvene - Velike Hrvatske. U svemu tome, svakako, svestrano su im pomagala **sredstva informisanja**, koja su u postsocijalističkom razdoblju čvrsto

¹⁰ S. Španović, nav. dj., str. 35.

¹¹ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 5, str. 9.

ostala uz režim, pokušavajući na taj način obezbijediti svoj egzistencijalni minimum. Novinari su najmanje bili što trebaju da budu - objektivni izvještači o događajima. Oni su više mislili i djelovali kao političari, pa čak i kao vojnici.

Istina, **antiagresorski front u Hrvatskoj je bio brojniji nego u Srbiji**, pri čemu se posebno misli na opoziciju (oporbu), intelektualce, jedan dio sredstava informisanja, te dio katoličke crkve. Nasuprot tome, u Srbiji su se sve društvene, političke i vjerske organizacije uključile u front za realizaciju velikodržavnog srpskog programa, bez obzira na metode i posljedice. Za njihovu opoziciju se kaže da je po nekim svojim istupima znala biti ekstremnija i od aktuelne vlasti, što najbolje odlikava odnos srbijanske političke scene prema agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

2. Metodi i pojavni oblici planiranja

Subjekti planiranja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su koristili različite metode, što je rezultiralo raznovrsnim pojavnim oblicima u tom domenu.

U prvom redu je bila izrada raznovrsnih dokumenata, pri čemu je **plan** bio temeljni dokument. Na izradi plana radile su institucije, organizacije i pojedinci, pri čemu su uglavnom angažovani intelektualci i stručnjaci različitog profila. Većina planova je imala opšti dio, koji je uglavnom bio historijskog karaktera, sa naznakama razvojnog puta jednog naroda. Upravo je tu dolazilo do falsifikovanja i grubog izvrtanja činjenica, što je služilo kao uporište za agresiju. Kao po pravilu, u takvim planovima navođena je obespravljenost nacije, njena ugroženost i sveopšti gubici u dotadašnjem životu, naročito u sferi ekonomije, kulture, kadrovanja i sl. Ekstremizam je išao do te razmjere da je za srpsku naciju rečeno da ona što dobije u ratu, gubi u miru. Konzekvence takvog stava su jasne, potreban je rat, da bi se ponovo zadobile pozicije koje su izgubljene u miru.

Opšta je karakteristika da su se planovi radili u strogoj **tajnosti**, pa čak i kada su otkrivene aktivnosti na njihovoj izradi, što se na razne načine poricalo. Najbolji primjer za to je otkriće rada na **Memorandumu**, kao ideološkoj osnovi za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i druge republike van Srbije. Na sve načine i sa svih mjesta negirano je da je to ozbiljan dokument, da se radi tek o prvoj verziji, da nije rađen za javnost i sl. Kada je rad na njegovoj izradi prekinut, nije ništa poduzimano kao da Memorandum uopšte ne postoji. Međutim, u praksi se pokazalo da je on ostavio dubokog traga na koncipiranje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i da je u tom domenu bio svojevrsna ideja vodilja.

Slično se može reći i za ostale planove, **prevashodno političke i vojne**, koji su, kao doslovni scenarij za agresiju, rađeni u tajnosti čak i sa negiranjem njihovog postojanja. Međutim, u praksi se pokazalo da agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i druge dijelove bivše Jugoslavije nije bila spontan i slučajan akt. Njena planiranost je bila

očigledna u svim potezima, jer se odvijala po unaprijed pripremljenom scenariju. Istovremeno, neki elementi planova agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su omogućili njihovu rekonstrukciju.

Pojavni oblici planiranja agresije su i raznovrsna **dokumenta, odluke** i sl., koje su donesene u državnim vrhovima, stranačkim organima i raznim paradržavnim tvorevinama (Republika srpska i HZ Herceg-Bosna). Takve su, između ostalog bile i **Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (24. oktobar 1991.), Odluka o verifikaciji samoproglšenih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini (21. novembar 1991.), Odluka o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (9. januar 1992.)** i dr. U svim navedenim dokumentima, prisutni su elementi plana agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, jer su postavili takve uslove koji su se mogli realizovati samo oružanom silom.

Programi i drugi dokumenti političkih stranaka su na izvjestan način sadržavali **aspekte planiranja agresije** na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Na to je ukazivano i na pojedinim stranačkim skupovima prevashodno na predizbornim konvencijama. Ovi, po pravilu masovni skupovi sa izrazito nacionalističkom dekoracijom, su bili mjesta za iznošenje agresorskih planova.

U kontekstu razmatranja ovog aspekta, pažnju zaslužuju i **planovi obavještajne službe**. Svemu ovome kao pojavni oblik treba priključiti planiranja agresije i planove pojedinih rukovodilaca, prije svega planove o podjeli Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske, čiji su tvorci predsjednici ovih republika Slobodan Milošević i Franjo Tuđman.

Planovi o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su se pokušavali realizovati kroz formiranje raznih separatističkih tvorevina, kao što je i tzv. Autonomna oblast zapadna Bosna (27. oktobar 1993.), koja je služila Hrvatskoj i Srbiji da ostvare svoje ciljeve o podjeli Bosne i Hercegovine.

Kao što se vidi, za planiranje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu korišćeni su različiti metodi, što je uslovalo i različite pojavne oblike planova i drugih dokumenata u ovoj oblasti.

3. Planovi agresije i agresivnih postupaka

Planiranje kao aspekt zločina protiv mira u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu je iskazano kroz brojne dokumente i odluke. Prezentiranje njegovih najbitnijih značajki je determinisano nizom činjenica. Prije svega, ratni planovi agresije **su bili nedostupni, rađeni su u tajnosti, nisu objavljivani, a dugo će biti zaštićeni u raznoraznim arhivama.** Samim tim, istraživačima ove problematike jedino je preostalo da na osnovu rekonstrukcije izlaže najbitnije značajke planova o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Kao što je naprijed navedeno, najznačajniji dokument ideološke prirode u kojem su izloženi pravci agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i ostale republike bivše Jugoslavije je **Memorandum SANU**,² završen u septembru 1986. Sve indicije ukazuju da je duhovni inspirator ovoga dokumenta književnik Dobrica Ćosić, ispoljivši još jednom svoje velikodržavne ambicije. Inače, taj dokument (obima 74 stranice), koji je inovacija dotadašnjih velikosrpskih programa (Garašaninovog, Moljevićevog, Mihailovićevo), pripremala je Komisija Srpske akademije nauka i umjetnosti (16 članova), sa predsjednikom Anatonijem Isakovićem na čelu. Pomenutu komisiju imenovalo je Predsjedništvo SANU na osnovu zaključaka Izvršnog odbora i prije toga Skupštine SANU (25. maj 1985.). Komisija je prekinula svoj rad pri samom kraju, pravdajući to objavljivanjem dijelova "Memoranduma" uz vrlo oštar komentar u dnevnom beogradskom listu "Večernje novosti" 24. i 25. septembra 1986.

Nakon toga, Predsjedništvo SANU je 21. oktobra iste godine donijelo odluku da se obustavlja rad na "Memorandumu".

Međutim, iako formalno "pokopan", "Memorandum" se pokazao **kao osnovica Srpskog nacionalističkog programa.**³ Njegov drugi

² Za prezentiranje sadržine "MEMORANDUMA SANU" korišteni su sljedeći izvori: PRILOG 1, str. 353.; S. Španović, nav. dj.; Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 5. Isto, str. 5-7.

³ S. Španović, nav. dj. str. 30.

dio, ratni, rađen je u specijalizovanim ustanovama i službama Generalštaba bivše JNA, a "izvjesni dijelovi 'Memoranduma', dvije godine poslije njegovog nastanka ugrađeni su u nacionalnu politiku Slobodana Miloševića".⁴

Od vojnih planova najznačajniji je bio - tajni vojni plan "RAM", koji je iz najviših vojnih vrhova izašao septembra 1991., s osnovnim ciljem uspostavljanja i zaposjedanja granica "Velike Srbije", u kojoj bi svi Srbi živjeli zajedno ("svi Srbi u jednoj državi"). Njegovo postojanje je otkrio tadašnji predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Ante Marković na sjednici ovog organa 18. septembra 1991. Ovaj vojni plan je kasnije dopunjavan planovima "DRINA" (predstavljen 27. februara 1992.), "KUPA" i dr. Prema "RAMU", osnovni realizatori ideje "Velike Srbije" trebali su da budu udružene snage JNA, oružane srpske formacije i grupe iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, uz pomoć jugoslovenske diplomatije i ostale propagandno-informativne mašinerije.⁵

Od dokumenata koji predstavljaju svojevrsno planiranje agresije, posebno treba istaći **Naredbu SDS Sarajevo** (26. oktobar 1991.).⁶ Prema ovoj naredbi, potrebno je bilo formirati komande mjesta, odrediti stalno dežurstvo, uspostaviti punu mobilnost teritorijalne odbrane, formirati jedinice za front i odrediti njihove zamjene, proglasiti ratnu šemu programa, od dezertera prikupiti svo oružje i opremu, napraviti spisak viška roba, kao i manjka, odrediti ratne poreze itd.

Hrvatsko-srpski pregovori o Bosni i Hercegovini (po nekim saznanjima susreti ova dva državnika su održani 25. marta u Karađorđevu i 15. aprila 1991. u Tikvešu) su uvijek, kao po pravilu, rezultirali planovima o podjeli, što je bilo i pred agresiju na Republiku

⁴ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 5, avgust 1993., str. 5.

⁵ Šire o ovome: S. Čekić, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991.-1995., Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, maj 1995., str. 14.

⁶ Vidi PRILOG 4, str. 381.

Bosnu i Hercegovinu.⁷ Takav je bio i Plan o podjeli Bosne i Hercegovine koji je bio plod razgovora između predsjednika ovih dvaju Republika, Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića. Iako je uobičajeno bio obavijen velom tajne, u javnosti su procurile vijesti o nekim njegovim elementima, što će se ukratko naznačiti.⁸

Po navodima i tvrđenju njemačkih novinara, pregovori Tuđman-Milošević o podjeli Bosne i Hercegovine počeli su u junu 1990. Dakle, neposredno, tačnije sedmicu, nakon što je Tuđman preuzeo vlast (30. maja 1990.). Po saznanjima nekih stranih novinara (prije svega britanskih), tadašnji hrvatski ambasador pri sjedištu OUN, dr. Mario Nobilo u junu 1991. prezentirao je stranim dopisnicima **kartu o podjeli Bosne i Hercegovine** na hrvatski i srpski dio. Vjerodostojnost toga pokazala su kasnija saznanja da je upravo pomenuti ambasador, zajedno sa drugom dvojicom visokih državnika - dr. Darkom Bekićem i prof. dr. Zvonkom Lerotićem, bio glavni ekspert hrvatske strane za pregovore sa drugom - srpskom stranom.

U navedenom napisu u listu "Muslimanski glas" od 24. marta 1993. iznose se osnovne konture dogovora Tuđman-Milošević, nazvane slikovito "zakulisana bosnometrija". Autor (Ramiz Rondić) navodi da su postojala tri prostora u Bosni:

- a) nesporne srpske općine;
- b) nesporne hrvatske općine i
- c) rubna i eventualno sporna područja.

Nesporne hrvatske općine su bile Grude, Široki Brijeg, Posušje, Čitluk, Ljubuški, Tomislavgrad, Livno (osim rubnog dijela prema Grahovu i Glamoču), Prozor, Jablanica, Fojnica, Gornji Vakuf, Busovača, Vitez, Novi Travnik, Kiseljak, Kreševo, najveći dio općine Konjic, veliki dio općine Travnik, Jajce, Bugojno, te Zenica, Kakanj i Vareš.⁹ Sporna je bila dolina Neretve, Maglaj, Kupres, Posavina i

⁷ Hronologija hrvatsko-srpskih pregovora o diobi Bosne i Hercegovine izložena je u listu "Muslimanski glas" (24. mart 1993.), u članku "ZAKULISANA BOSNOMETRIJA" autora R. Rondića.

⁸ Isto, str. 16-19.

⁹ Isto, str. 17.

Brčko. Ostale općine, po tom dogovoru, su srpske. Podjela Bosne i Hercegovine vršila se u stilu sporazuma Cvetković-Maček, "kao da Muslimana nema, kao da ne postoje".

Očigledno je da se podjela Bosne i Hercegovine po dogovorima između Tuđmana i Miloševića mogla ostvariti samo oružanom silom, dakle agresijom. Zbog toga ovi dogovori predstavljaju svojevrsan plan agresije na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu. Ovo tim više što se znalo da Bošnjaci, kao državotvorna i konstitutivna nacija neće nikad pristati na tako perfidno, sramno uništenje njihove domovine. Naravno da su to Srbi i Hrvati iz Bosne i Hercegovine prihvatili, što se pokazalo u dvostrukoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, koja se odvijala **po planu podjele Bosne i Hercegovine iz Karađorđeva**. Rušitelji Bosne i Hercegovine su računali na svoju rezervnu domovinu (Hrvatsku i Srbiju), zbog kojih vrijedi uništiti Bosnu i Hercegovinu i njen najbrojniji narod - Bošnjake.

"**Hrvatska zajednica Herceg-Bosna**", paradržavna tvorevina u Bosni i Hercegovini, uspostavljena 18. novembra 1991. u Grudama, sa teritorijalnom disperzijom fundiranoj na dogovoru iz Karađorđeva, obuhvatala je 30 općina. Doneseno je niz dokumenata koji su implicite planovi agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.¹⁰ U tom pogledu posebno su ilustrativni zaključci usvojeni na radnom sastanku predsjednika tzv. kriznih štabova "Hercegovačke regionalne zajednice" i "Travničke regionalne zajednice", održanom 12. novembra 1991. u Grudama. Između ostalog, za potvrdu navedenog mogu se prezentirati sljedeći zaključci i stavovi:

- 1) da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora konačno povesti odlučnu, aktivnu politiku koja treba dovesti do realizacije našeg vjekovnog sna - zajedničke hrvatske države;
- 2) pokrenuti političke i pravne akcije na unutarnjem i međunarodnom planu;

¹⁰ Vidi PRILOG 10 i 11, str. 392. i 396.

3) vojnički se još bolje pripremiti za sukobe sa svim onim snagama, koje će pokušati zaustaviti ovaj neminovan proces u stvaranju **slobodne hrvatske države**. (boldirao B.M.).

Pregovaranje između Srba i Hrvata na planu podjele Bosne i Hercegovine, bolje rečeno **planiranju agresije**, nastavljeno je u kontinuitetu i nakon Karađorđeva **na nižim instancama**. U vezi sa tim, posebno se ističe susret Mato Boban - Radovan Karadžić u Gracu (6. maja 1992.), na kojem je vršeno usaglašavanje oko podjele Bosne i Hercegovine po dvostrukom etničkom principu (hrvatskom i srpskom). Naravno, u tom kontekstu nije riječ ni o čistom etničkom principu, jer bi on, kao takav, morao uzeti u obzir i treću - bošnjačku stranu.

Plan agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu za njenu **neprirodnu - etničku podjelu**, vršen je i kroz stvaranje tzv. "Autonomne pokrajine zapadna Bosna", koja je trebalo da bude trojanski konj hrvatskog, a prije svega srpskog agresora. Kroz autonomaštvo i secesionizam u ovoj paradržavi, Srbi su trebali zadobiti čitavu Cazinsku krajinu, koja je tampon i, kako oni kažu, nužno zlo između njihovih paradržava (tzv. Republike Srpske i Republike Srpske krajine). Na to su ukazali svi potezi, počev od najave formiranja ove paradržave (9. septembra 1993.), njene osnivačke skupštine (27. septembra 1993.), sporazuma Abdić, Milošević i Karadžić (22. oktobra 1993.), do konačnog sloma (21. avgusta 1994.).¹¹

Na planiranju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu radila je intenzivno i **kontraobavještajna služba (KOS)**, koja još u predratnom periodu sve više izrasta u čistu etničku službu. Kao glavni akteri u pripremi i planiranju agresije na Bosnu i Hercegovinu navode se KOS-ovci: general Aleksandar Aca Vasiljević, njegov zamjenik Simo Tumanov, pukovnici Bošković, Belošević, te srbijanski ministar odbrane Marko Negovanović.¹²

¹¹ Navedeno prema "Oslobođenju" od 23. avgusta 1994., str. 3.

¹² "Ljiljan" (bosanskohercegovački politički magazin), Sarajevo, 23. avgust 1994., str. 20.

Na osnovu iznesenih elemenata o planovima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, može se dati nekoliko rezimnih konstatacija:

- Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu je bila **sistematski i organizovano planirana od strane raznovrsnih subjekata kroz određene metode i postupke**.¹³
- **Planeri agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu** su bila državna rukovodstva (dva krnja rukovodstva bivše Jugoslavije, Srbije i Hrvatske), JNA, političke organizacije (SDS, HDZ), kontraobavještajne službe, razne naučne institucije (SANU, itd.), intelektualci i dr.
- Pojavni oblici djelovanja subjekata planiranja agresije su bili razni **planovi, drugi dokumenti (odluke, zaključci, stavovi, sporazumi i sl.)** i dr.
- Planiranje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu je bilo usmjereno na uništenje ove države kroz njenu podjelu i genocid nad njenim najbrojnjim narodom - Bošnjacima.
- Najbitnija odrednica planova agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu je bila podjela Bosne i Hercegovine između **Srbije i Hrvatske**, pri čemu se ne bi uzimali u obzir Bošnjaci, jer bi prethodno trebali biti fizički uništeni i svedeni na marginalan broj.
- Svi planovi agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su rađeni **tajno**, tako da su i sada nedostupni, što i zahtijeva potrebu njihove pažljive rekonstrukcije.

¹³ "... Sve je planirano. Sve je dogovoreno, neće rat trajati ni dvije sedmice" (Radovan Karadžić), "Oslobođenje", Sarajevo, 26. avgust 1994., str. 3.

P E T I D I O

PRIPREMANJE AGRESIJE

U prethodnim dijelovima rada na osnovu raspoložive dokumentacije pokazano je da je **agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu organizovano i sistematski podsticana i planirana od strane određenih subjekata** kroz raznovrsne metode i postupke. To je bila osnova da se pristupi dokazivanju već postavljene hipoteze da je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, također, **svestrano pripremana**, sa aktivnim sudioništvom brojnih subjekata. U tom sklopu, izložit će se ključni aspekti pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (ideološki, informativno-propagandni, politički, pravni, ekonomski i vojni), na osnovu čega će se moći identifikovati subjekti i instrumenti ove aktivnosti.

1. Ideološke pripreme

Ideološke pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršila je **inteligencija, odnosno naučni i stručni kadrovi** i njihove institucije, prevashodno Srpska akademija nauka i umjetnosti (SANU), razni istraživački instituti, centri i zavodi. Fundus za ideološko osmišljavanje agresije pronađen je prevashodno u **prošlosti**, njenoj nenaučnoj valorizaciji, krivotvorenju do mitomanije i glorifikacije. Na prvom mjestu je bilo veličanje svoje nacije, njenih zasluga u prošlosti, zapostavljenosti i gubitništvu u miru. Takva stajališta su se potkrepljivala raznovrsnim argumentima, organizovani su za njihovo dokazivanje

brojni seminari, simpozijumi, savjetovanja i značajna izdavačka produkcija. Dolazilo je do veličanja manje značajnih ili beznačajnih bitaka, vojskovođa i drugih vođa, čiji jubileji su se označavali pompezno i neprimjereno.

Opšta “obespravljenoš” svoga naroda je posmatrana u svim oblastima političkog i društvenog života, a prevashodno u školstvu, kulturi, kadrovskoj politici itd. Radi se o nacijama gubitnicima, o “nenaplaćenim računima” iz prošlosti, o ogromnim žrtvama, pravednim žrtvama i sl. Potezane su razne statističke računice kako bi se pokazalo da je “vlastita” nacija bila izrabljivana, eksploatisana, jednostavno, ona je za drugog radila.

Nastajao je opšti period negiranja pojedinih nacija i svega onoga što čini njihov identitet i samosvojnost. Sve izvan “svoje” nacije je bilo neprijateljsko, spremno da prevari, izvrši genocid i sl. Nastajalo je opšte svojatanje pojedinih nacija, prije svega Bošnjaka. Razlog za to je što su oni bili smetnja u ostvarivanju bilo kojeg nacionalističkog koncepta. Naime, prema tim shvatanjima, Bošnjaci su Srbi ili Hrvati, u ovisnosti u kojem nacionalističkom konceptu se spominju. Zbog toga ih treba vratiti u pradjedovsku vjeru ili, prostije, genocidom uništiti.

Ideološki koncept pripreme agresije bio je pun **mržnje prema drugim narodima**, u čemu je prednjačio srpski nacionalistički projekat usmjeren na punu nacionalnu mobilizaciju i homogenizaciju svoje nacije. Ti procesi se nastoje izvesti na negativnim premisama, u totalnom negiranju drugih nacija.

Srbi su sve doveli u pitanje: granice, nacije, antifašističku borbu, jednom riječju cijelu historiju, civilizaciju. Sve je bilo protiv njih. Došlo je vrijeme **ispravki**. Oko Srbije postoji još jedna Srbija koju tek treba osloboditi. Od granica, koje oni nazivaju administrativne, samo se ne može dirati u srbijanske, a to Srbi čine od hrvatskih, bosanskohercegovačkih, makedonskih, negirajući i potirući u cjelini i viševjekovnu državnost Crne Gore. Jer, Srbija je tamo gdje je stala srpska noga, gdje su srpski grobovi, srpske šume i sl. Pri svemu tome, uzimaju se različiti kriteriji i mjerila. U Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji mogu se formirati srpske republike, a drugi narodi (prije

svoga Bošnjaci u Sandžaku, Mađari i Hrvati u Vojvodini i Albanci na Kosovu), gdje postoje objektivni uslovi za to, ne mogu konstituisati ni autonomiju. Čak su Srbi ugroženi od svih južnoslovenskih naroda i nacionalnih manjina bivše Jugoslavije, “celi svet je protiv njih”.

U ideološkim pripremama agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu posebno se mjesto daje položaju ove republike bez koje nema ostvarenja velikosrpskog projekta. Po shvatanju ideologa velikosrpstva, “Bosna i Hercegovina je srpska zemlja, Bošnjaci-Muslimani su Srbi”, “od Jadranskog mora do Dunava postoji samo jedan narod i to srpski, sugerirajući tako navodna srpska prava na ova područja”.¹

Čitava plejada srpskih historičara i književnika staviće se u funkciju ideološke pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, nastojeći da iskažu svoj negatorski odnos prema ovoj državi. Tako Milorad Ekmečić “suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu smatra nametnutim ropstvom za Srbe”, a pri “ujedinjenju srpskog naroda u posebnu državu računa i na podršku bivše JNA”. Poznata je njegova tvrdnja iz arsenala mitomanskog odnosa prema Bosni i Hercegovini da je “novi rat u Bosni, nastavak prvog srpskog ustanka iz 1804.”²

U negiranju nacionalne osobenosti pojedinih naroda, a posebno Crnogoraca, Makedonaca i Bošnjaka, naročito se ističe militantni historičar **Veselin Đuretić**. Njegova nastojanja su usmjerena na osnivanje “sjedinenih srpskih zemalja”, iznoseći “neosnovanu tvrdnju podgrijavajući tako kod Srba želju za prozelitizmom da su 95 do 98% Bošnjaka-Muslimana - Srbi”.³

Jedan od poznatih falsifikatora historije je bez sumnje **Miroljub Jevtić**, koji se na tom planu istakao i u odnosu prema Republici Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Njemu će se pridružiti i povjesničar

¹ IDEOLOZI I PROPAGATORI GENOCIDA, Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 5, isto, str. 14.

² Isto, str. 11. i 12.

³ Isto, str. 13.

Milan Vasić, bivši profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu, "koji podržava raspoloženje Srba da silom zadrže okupirane teritorije u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Tako, između ostalog, često i u Hrvatskoj, bodri tamošnje srpske pobunjenike kao i u BiH da istraju u svojim ratnim ciljevima".⁴

O ideolozima i propagatorima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu dosta ilustrativno se iznose činjenice u radu "**Ideolozi i propagatori genocida**", objavljenom u Biltenu Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini (br. 6, novembar 1993.).⁵ Suštinski stavovi ovog priloga zaslužuju prezentaciju za potvrdu polaznih stavova o planskim pripremama agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U prvom redu, ukazuje se na djelovanje **Mihajla Markovića**, koji je označen kao "glavni ideolog Miloševićeve Socijalističke partije Srbije, tamošnje vladajuće stranke koja je dala političke smjernice i počela rat u bivšoj Jugoslaviji".⁶ Njemu se s pravom pripisuje mitomanija do nivoa zaludenosti, na kojoj se bazira tobožnja povijesna "misija" Srba na Balkanu, što treba da opravda njihova agresorska osvajanja i zločine. Uz bok Markoviću, svoju militantnost, zasnovanu na srpskoj mitomaniji, ispoljio je još jedan beogradski intelektualac - akademik **Ljubomir Tadić**. Njegovo arogantno ponašanje posebno je došlo do izražaja na kongresu srpskih intelektualaca održanom u Bosni i Hercegovini. U vezi sa tim bilježe se njegove riječi da "Vojska (misleći na bivšu JNA., prim. B.M.), ne sme ni po koju cenu da napusti Bosnu. Čak ni po cenu otvorenog sukoba, popuštanja više ne sme biti",⁷ oštro iznoseći svoje odbijanje "postavljanja državnih granica na Drini". Na liniji djelovanja navedenih intelektualaca je i aktivnost **Novaka Kilibarde**, čija stranka (Narodna stranka), stvara oružanu formaciju poznatu pod nazivom

⁴ Isto, str. 13.

⁵ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 6, novembar, 1993., str. 1-5.

⁶ Isto, str. 1.

⁷ Isto, str. 1.

“sokolovi”, koja će u Bosni, uz druge srpske i crnogorske oružane formacije i grupe, učiniti brojne zločine nad nersrpskim, prevashodno bošnjačkim stanovništvom.

Osim već isticanih, pojavila se i nova plejada profesora (**Slavko Leovac, Vojislav Maksimović, Nikola Koljević, Aleksa Buha, Ljubomir Zuković** i dr.) koji su na izvjestan način činili petu kolonu agresora. Oni su se iskazali kao inspiratori i sproveditelji osvajačke politike protiv Republike Bosne i Hercegovine.

Na aktivnosti nekih od navedenih ukazano je u navedenom prilogu. Među najvažnije ljude ubraja se **Slavko Leovac** kao predsjednik Političkog savjeta SDS-a. On je “na tom nivou učestvovao u formuliranju ciljeva SDS u njegovim nastojanjima da osloncem na Srbiju i Crnu Goru sruše legalni poredak u R BiH, a njenim građanima onemogućće izgradnju parlamentarne demokracije”.⁸

Vojislav Maksimović je osim ideoloških aktivnosti djelovao na realizaciji genocida nad Bošnjacima u Foči. Njegovi stavovi pokazuju ekstremizam kada je izjavio da je u Bosni i Hercegovini na djelu “azijatska zaraza i vatikanska prevrtljivost”, te da se Srbi trebaju “obračunati za Azijatima i ustašama”.⁹

Nikola Koljević kao potpredsjednik tzv. republike Srpske je jedan od onih koji je doprinio ostvarenju duhovne klime, iz koje su nastali mnogobrojni zločini nad građanima Republike Bosne i Hercegovine i njihovoj imovini. I za ovu priliku istaknuta je njegova čuvena izjava “o Bošnjacima kao parazitima, koje obavezno treba protjerati na Istok”. On je, također, poznat po tome što je najavljivao srpsku agresiju “u slučaju da Evropska zajednica prizna nezavisnost Bosne i Hercegovine”.¹⁰

Aleksa Buha kao ministar vanjskih poslova tzv. republike Srpske se isticao svojim izjavama, od čega su bile posebno dvije karakteristične. Po prvoy “bolje i kolektivno samoubistvo nego život u

⁸ Isto, str. 1.

⁹ Isto, str. 2.

¹⁰ Isto, str. 2.

nezavisnoj Bosni i Hercegovini”, a u drugoj je izjavio da bi “u slučaju zapadne vojne intervencije, Srbi mogli uzvratiti serijom terorističkih napada na nuklearne centrale i druge slične ciljeve na Zapadu”.¹¹

Ljubomir Zuković kao ministar obrazovanja u tzv. republici Srpskoj, apostrofiran je kao ličnost koja je dala ključni obol u profiliranju šovinističkog koncepta obrazovanja i kulture.

Biljana Plavšić je okarakterisana kao jedna od ekstremnih ličnosti, ideolog i inspirator zločina protiv Republike Bosne i Hercegovine i njenih građana, otvoreni zagovornik nemogućnosti zajedničkog života a time i genocida. Argumenti za to mogu se naći u njenom odnosu prema vođi oružanih formacija Željki Ražnatoviću Arkanu, posjetama razorenim i spaljenim mjestima (Foča), zaustavljanju konvoja sa ženama i djecom na Ilidži itd.

Uloga **Srpske pravoslavne crkve (SPC)** u ideološkim pripremama agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu je evidentna sa obiljem činjenica koje razotkrivaju tu njenu poziciju. Njene aktivnosti u tom domenu počinju u jesen 1988. i u zimu 1989. sa raznovrsnim ceremonijama oko nošenja mošti kneza Lazara po krajevima gdje su živjeli Srbi. U višenacionalnoj Bosni i Hercegovini to je tada podgrijavalo strasti i euforiju, tako da je dolazilo i do oštrih političkih sukoba. Zatim je uslijedilo iskopavanje kostiju u Hercegovini, kako bi se srpske žrtve, na insistiranje SPC, uz opijelo sahranile. Na takvim i sličnim skupovima je ispoljavana nacionalistička euforija. Mišljenje je da je to bio “sračunat potez vrhova SPC i srpskih vlasti u cilju radikaliziranja srpskog javnog mnijenja pred slijedeću fazu rata na području bivše Jugoslavije - okupaciju i uništenje bosanskohercegovačke države”.¹²

U ovoj agresiji Srbi su založili Srpsku pravoslavnu crkvu, vjeru staru dvije hiljade godina, duhovni okvir, oslonac, povijesnu vertikalu svog naroda. Njihovi sveštenici su najizravnije sudjelovali u zločinima. Vođe i njihove snage su se blagoslovljavale kao oslobodioci. Sjetimo

¹¹ Isto, str. 2.

¹² Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 5, avgust, 1993., isto, str. 9.

se samo predratnih i ratnih istupa Irenija, Bulovića, Amfilohija Radovića, Petra Kačavende, Atanasija Jevtića i dr. I sam patrijarh SPC je posvećivao srpske zločine na Romaniji. Crkva u Srba je tako najizravnije uklopljena u zločine, osvajanja i genocid.¹³

U jednom periodu kada je čak i Slobodan Milošević, predsjednik Srbije i glavni protagonista rata na području bivše Jugoslavije, bar prividno prekinuo odnose sa bosanskim Srbima, Srpska pravoslavna crkva nije mijenjala svoj stav. Ova institucija je, nasuprot oficijelnoj vlasti u Srbiji i Crnoj Gori, ostala na pozicijama rata u Republici Bosni i Hercegovini, a to znači podršci daljim kršenjima ljudskih prava. Ekumenski savjet crkava je zbog nacionalizma kritikovao Srpsku pravoslavnu crkvu koja je članica tog savjeta. U vezi sa tim, šef komisije za međunarodne poslove Svjetskog saveza crkava Dvajana Eps, izjavio je da je Savjet zaprepašten i duboko razočaran tim saopštenjem. Politički stručnjaci Svjetskog saveza crkava, kojih ima 324 ukazuju da Savjet upozorava crkve da se čuvaju nacionalizma.¹⁴

Kroz ideološke pripreme agresije naročito je iskorištena **vjera drugih naroda**, posebno islam, kako bi se predstavio sa negativnim znakom u funkciji rata. Riječ je, po njima, prije svega o tzv. **islamskom fundamentalizmu**, naznačenom od strane agresora na Republiku Bosnu i Hercegovinu kao izvoru "militantnog" ili "borbenog" islama. Konzekventno tome "nastoje govoriti o islamu kao izvorištu nadahnuća tobožnjih muslimanskih terorista, koji djeluju na internacionalnoj razini".¹⁵ Uz to pojavljuju se teze o **džihadu, džihadlijama, mudžahedinima**, koje imaju za cilj da islam označe kao vjeru koja se širi terorom, silom, pa i oružanom borbom. Očigledno, riječ je o izvrtanju smisla pojedinim pojmovima, predstavljajući ih u negativnom

¹³ H. A. Ožegović, TOTALNA DESTRUKCIJA VLASTITOG NARODA, "Muslimanski glas", 20. avgusta 1993., str. 6.

¹⁴ Navedeno prema "Oslobođenju", Sarajevo, 17. avgusta 1994., str. 6.

¹⁵ R. Hafizović, FUNDAMENTALIZAM - RELIGIJSKA SMISAO I POLITIČKA ZLOUPOTREBA; DUHOVNA SNAGA ODBRANE (Zbornik radova), Vojna biblioteka, br. 5, Sarajevo, februar/veljača, 1994., str. 70.

smislu onako kako odgovara agresoru. Zornost navedenog argumenta posebno je evidentna na primjeru pojma džihad, koji je arapskog porijekla i ukazuje na teški napor i trud, na muku i borbu i to uvijek za nešto više, vrednije, uzvišenije... Kao tehnički izraz, kao termin, ono se tokom historije mijenjalo. Jeste, značio je džihad i “sveti rat” protiv nevjernika, ali je u tom istom arapskom srednjem vijeku značio i intelektualno-moralni i naučni napor da se dođe do novih spoznaja, saznanja, rješenja... A značio je džihad i nacionalnooslobodilačku pa i klasnu borbu podjarmljenih i ugnjetenih naroda. A svaki onaj koji padne kao žrtva na putu džihada - svetog rata ili intelektualno-moralnog truda, te nacionalne i narodnooslobodilačke borbe postaje - šehid”.¹⁶ Međutim, kod agresora je stvar potpuno obrnuta. Na djelu je, s njihove strane kršćanski fundamentalizam, pravoslavlje koje nastoji da se ujedini. Ovaj agresorski rat, sa najstrašnijim kršenjem ljudskih prava, vodi se pod firmom zaštite od islama i njegovog širenja. Riječ je o još jednoj ideološkoj floskuli, koja treba da bude važan segment u indoktrinaciji masa.

Ideološka priprema agresije gradiće se **na punoj supremaciji kolektiviteta** i njegovog dovođenja do perfekcije kroz svojevrsni populizam. Masa je sve, pojedinac ništa, ona se mobilizira, homogenizira i indoktrinira sa mržnjom prema drugima. Tome, naravno, pogoduje katastrofalno ekonomsko okruženje, koje stvara **besperspektivne slojeve** koji svoju šansu vide u ratu, a time i pljački tuđe imovine. U takvoj situaciji pogodan je ambijent za stvaranje **kulta vođe, mesije i svemoćnog firera**, koji misli za masu, a ona ga slijepo slijedi.

Ideološke pripreme su vršene kroz djelovanje političkih stranaka i drugih organizacija, a naročito udruženja građana, koja su se dobrim dijelom pretvorila u političke organizacije.

One su osmišljene u raznovrsnim dokumentima od čega je ključalni Memorandum SANU, s pravom označen kao ideološka platforma agresije, što smo već par puta istakli.

¹⁶ S. Grozdanić, ZNAČENJE RIJEČI - JA SAM DŽIHADLIJA, “Oslobođenje”, 12. maj/svibanj 1993., str. 6-7.

I drugi agresor na Republiku Bosnu i Hercegovinu - **Hrvatska**, analogno navedenom, vršio je ideološke pripreme agresije. U tu svrhu angažovane su određene naučne institucije, druge organizacije, udruženja, političke stranke i dr. Sve je bilo usmjereno na pripremanje javnog mnijenja za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, jer su tamo ugroženi Hrvati, njihovi povijesni prostori, islamski fundamentalizam je u ekspanziji. Scenarij je sličan, a ponegdje i zajednički.

2. Političke pripreme

Političke pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu iskazivale su svoj **kontinuitet i organizovanost od strane više subjekata sa političke scene**. Osnovno obilježje su svakako davale političke stranke, druge organizacije i udruženja. Raskol između tri nacionalne stranke (SDA, SDS i HDZ), nastao je na suštinskom pitanju - preobrazbi federacije, a u tom sklopu nezavisnosti i suverenosti Bosne i Hercegovine.

Stranka demokratske akcije (SDA) osnovana 26. maja 1990., stranka pretežno bošnjačka, podržala je i izborila se za nezavisnu, suverenu i multietničku Bosnu i Hercegovinu, sa demokratskom saradnjom na tlu bivše Jugoslavije.

Srpska demokratska stranka (SDS) osnovana 12. jula 1990., odlučno se usprotivila konstituisanju nezavisne Bosne i Hercegovine, posmatrajući je samo u okviru Federacije, kao jednu od federalnih jedinica. Ustvari, radilo se o zadržavanju *status quo*, starih odnosa sa snažno centralizovanom federacijom i srpskom hegemonijom.

Hrvatska demokratska stranka (HDZ) osnovana 18. avgusta 1990., se deklarativno zalagala za nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu da bi formiranjem tzv. Hrvatske Republike "Herceg-Bosna" pokazala svoje secesionističke namjere.

Srpska demokratska stranka je započela **svojevrnsnu regionalizaciju**, formirajući srpske autonomne oblasti (SAO), preuzimajući nasilno vlast u tim područjima, te zahtijevajući sedamdeset posto za Srbe Bosne i Hercegovine, a ostatak Hrvatima i Bošnjacima. Svi skupovi

SDS, a posebno njeni dokumenti, ukazivali su da se ovaj srpski koncept može realizovati samo oružanom silom, odnosno agresijom. Bosanski Hrvati i Srbi se u potpunosti povezati sa svojim, kako oni kažu, matičnim zemljama - Hrvatskom i Srbijom. Brojne stranke, posebno u Srbiji, apsolutno su podržavale stvaranje srpske države na tlu Bosne i Hercegovine. U toj tvorevini sve je eliminisano što podsjeća na Bosnu i Hercegovinu. Ona se u početku zvala Republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, što je kasnije preimenovano u Republiku Srpsku. Nastala je opšta srbizacija područja Bosne i Hercegovine, što se ogledalo u više pravaca. Svi gradovi koji su u svom nazivu sadržavali naziv bosanski, ostali su bez toga ili su dobili novo ime. Nema više ni **Bosanske Dubice**, **Bosanske Krupe**, **Bosanskog Broda**, itd.

Bosanski Srbi su koristili i ekavštinu, iskazujući notornu nepripremljenost za to, čak i na sredstvima informisanja (TV i radio). Često se desilo da reporter govori ekavski, a njegov sagovornik onako kako je uvijek govorio - ijekavski. Također, počelo je uobičajeno licitiranje ko je više ugrožen, ko gubi, a ko dobiva, što je svojevrsan vid političkih priprema za agresiju. Svi privredni resursi su se našli pod nacionalnom lupom, sa akcentom na tome ko gubi, a ko dobiva. To se odnosilo na šume, rude, rijeke, banje i sl., što je posmatrano sa stanovišta - kako kome odgovara, ali uvijek kroz nacionalističku optiku.

U političke pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu svestrano su se uključili **crkva**, **armija** i **policija**, nastojeći da mimo svojih kompetencija i politički djeluju.

Također, sredstva informisanja su sve manje bila u funkciji ostvarivanja svoje osnovne - **informativne funkcije**. Ona su se svim svojim angažovanjem uključila u političke pripreme agresije, jer su novinari politički mislili i djelovali, uz istovremeno potpuno potčinjavanje pojedinim nacionalnim, odnosno nacionalističkim liderima. Gubljenjem i neophodnog minimuma nezavisnosti, informativna glasila su postala puki privjesak i izvršitelj ideja političkog establišmenta.

Jugoslovenska narodna armija (JNA) je sa svojim naizgled distanciranjem od političkih kretanja svestrano politički djelovala, čime su se raspršile iluzije da će braniti ustavni, legalni sistem. U cjelini, stala je na stranu koncepta “Velike Srbije”. Raznim postupcima i aktivnostima JNA je pretvorena u čistu etničku vojsku, čime je instrumentalizirana u pravcu ostvarivanja koncepta “Velike Srbije”. U vezi sa tim “interesantno je bilo ponašanje oficira srpske nacionalnosti. Oni su slijepo prihvatili propagandne teze o tome da je srpski narod... bio ugrožen na prostoru bivše SFRJ”.¹⁷

Za potvrdu teze o političkom djelovanju JNA mogu se navesti primjeri sve većeg uticaja i potčinjavanja JNA srbijanskom, tj. srpskom rukovodstvu na čelu sa Slobodanom Miloševićem, tumačenju JNA o budućem ustrojstvu SFRJ (prihvatanje velikodržavnog koncepta), prihvatanju četničke simbolike, pridobijanju oficira za velikosrpsku politiku, progonu nelojalnih oficira pretežno nesrpske nacionalnosti; smjeni kadrova i dovođenju poslušnih sljedbenika srpske politike; izdaji rukovodstva JNA, posebno generala armije Veljka Kadrijevića, naoružanju srpskog stanovništva, napuštanju Slovenije kao područja koje nije u velikosrpskoj interesnoj sferi.

Političke pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu vršene su i kroz **kolaboracionističku saradnju**, tj. petokolonaše, koji su djelovali u svim institucijama vlasti, posebno organima unutrašnjih poslova. Ustvari, agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu je bila zasnovana na sprezi vanjskih i unutrašnjih snaga, što joj daje određene specifičnosti u odnosu na klasičnu agresiju.

3. Informativno-propagandne pripreme

Značaj informativne i propagandne djelatnosti je ogroman u svim etapama razvoja društva, posebno u periodu priprema aktivnosti za rat. Njena moć se procjenjuje do tog nivoa da se pokazala puna

¹⁷ F. Muslimović, KAKO SU NAS SLAGALI, prvo izdanje, Edicija Ljiljan, Zenica, 1993., str. 10.

opravdanost izreke “**da onaj ko ima informaciju, ima i vlast**”. Služeći se raznovrsnim sredstvima i metodama kao što su štampa, proglašani plakati, leci, radio, film, televizija i sl., nastojalo se uticati na shvatanja, mišljenja, stavove, a samim tim i ponašanje određenih segmenata društva, pa i njega cijeloga. Sa osvajanjem sredstava informisanja, stvaraju se uslovi za stvarnu okupaciju određene države, jer u tom slučaju narod samo sazna ono što odgovara okupatoru, sve je dozirano i programirano. Tome treba dodati da i najnotornija laž ukoliko se stotinu puta ponovi - zvuči, odnosno, postaje istina.

Navedene pretpostavke su bile polazište i za agresore na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Cilj informativnih i propagandnih priprema je bio da se izvrši **informativna blokada Bosne i Hercegovine** osvajanjem njenih ključnih informativnih objekata, kako bi se mogao emitovati program zemalja - agresora. U tom smislu, u prvom planu je bilo osvojiti **televiziju, odnosno relejne stanice**, jer je moć ovog medijskog sredstva presudna za stvaranje ratničke atmosfere. Upravo na primjeru osvajanja relejnih stanica, odnosno zaposjedanja objekata RTV Bosne i Hercegovine, može se izložiti suština informativno-propagandnih priprema za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Nasilno, oružanom silom, uz pomoć JNA i uz sadejstva raznoraznih oružanih formacija, aktivista i članstva SDS, **okupirane su relejne stanice Kozara, Lička Plješevica, Becelj-Ciganište, Majejica, Trovrh kod Goražda, Velež, Vlašić, Bjelašnica, Leotar, objekat PTT i RTV Sarajevo na Trebeviću**. Osnovne naznake okupacije navedenih objekata pokazuju metode i postupke agresora u informativno-propagandnim pripremanama agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.¹⁸

¹⁸ Podaci korišteni iz:

- Dokumenti i činjenice: Informacija o zaposjedanju objekata RTV Bosne i Hercegovine - Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, br. 2, februar/veljača, 1993., str. 31-34.

- S. Mešetović, Operacijom “Relej” komandovao Kukanjac, “Ljiljan”, Sarajevo, 8. juli 1994., str. 30.

Razne oružane formacije SDS Bosanske Krajine koje su obučavane na poligonima tzv. SAO Krajine, okupirale su **RS Kozara** (prvi put) 1. avgusta 1991. Napad na ovaj objekt vođen je od strane čelnika SDS Bosanska krajina, sa glavnim inspiratorom predsjednikom Radosavom Vukićem i ministrom informisanja tzv. AR "Bosanska Krajina". Zauzimanje je izvela jedinica sastavljena od 47 naoružanih lica iz **Prnjavora** kojom je komandovao Veljko Milanković.

Na osnovu postojećih saznanja, evidentna je bila umiješanost **RTV Beograda** u izvođenju ovog akta. Naime, tehničke preduslove za reemitovanje satelitskog programa TV Srbije na objektu RS Kozara nekoliko dana ranije obezbijedila je tehnička ekipa **RTV Beograda** po nalogu i zamisli njihovog tehničkog direktora Velimira Žugića. Kao što se vidi, ova okupacija je brižljivo pripremana uz puno učešće i umiješanost **RTV Beograda**. Vojni dio posla obavio je Banjalučki korpus JNA pod komandom njegovog komandanta generala Nikole Uzelca. Oni su u tom sklopu obezbijedili dubinsku zaštitu, a operativni dežurni oficir, major JNA, Gojić (ime nepoznato), radio je na ostvarivanju neposrednog kontakta sa akterima okupacije.

Drugi kanal TV Sarajevo bio je uzurpiran od 1. jula 1991., sa kojega je od 18 do 24 sata emitovan program TV Srbije.

Važan emisioni objekat koji su zajednički koristili RTV Bosne i Hercegovine i HTV - **Lička Plješevica**, takođe je u sklopu informativne blokade Republike Bosne i Hercegovine bio okupiran. To je učinjeno 28. oktobra 1991. od strane tzv. Milicije SAO Krajine. Tog dana prestalo je emitovanje programa HTV i HR, a na I TV kanalu HTV počelo je emitovanje satelitskog programa TV Srbije, svaki dan u periodu od 19 do 24 sata.

Aktivnosti na okupaciji ovoga objekata su počele ranije. Naime, 10. aprila 1992. sa RS Lička Plješevica pod prisilom je udaljena posada RTSA i izvršeno gašenje radio TV predajnika, sa kojih je do tada emitovan program RTSA. Nakon toga, 20. maja je primijećeno da se vrši demontaža emisione opreme RTSA na ovoj relejnoj stanici. Njenom okupacijom izvršena je informativna blokada programa TV

Sarajevo na značajnom području, a izvršeno pokrivanje programom RTV Beograd. Ova RS je pored sjeverozapadne Bosne i Hercegovine pokrivala i Kordun i Liku.

Oružane formacije i grupe SDS i JNA su bili glavni akteri okupacije objekata PTT veza i TV pretvarača **Becelj-Ciganište kod Doboja**, koja je izvršena 3. februara 1992. Milan Ninković, poslanik Skupštine SR Bosne i Hercegovine i predsjednik SDS Doboja je realizovao akciju iz pozadine, a za podršku jedinica JNA je bio zadužen major Stanković (ime nepoznato).

JNA je, prema izjavi njenog generala Save Jankovića, datoj na jednom sastanku u Doboju, upravo tada "obavljala redovne vježbe" na lokaciji tog PTT i TV objekta. Ova provizorna izjava je trebala da eliminiše bilo kakvu odgovornost JNA za okupaciju pomenutih objekata. Međutim, prema informacijama dopisnika RTV Sarajeva i radnika koji su radili na objektu na montaži TV pretvarača za prijem programa TV Srbije i TV Hrvatske, nepobitno je učešće jedinica JNA u aktivnostima okupacije tog objekta. Nakon njihovog povlačenja u pozadinu, one su sa helikopterima obezbjeđivale ishranu za uzurpatore objekta Becelj.

Relejna stanica Majevisa je sa svojim strateškim značenjem bila, također, u planovima okupacije, s namjerom uspostavljanja informativne blokade na ovom području i instaliranju programa TV Beograda. Zbog toga su uslijedile dvije akcije zauzimanja RS Majevisa, koje nisu uspjele. Prva, 13. marta 1992. u kojoj je učestvovala grupa od osam vojnika i jedan major JNA. Oni su dovezeni na ovu lokaciju sa vojnim vozilom "picgaureom".

Druga, također, neuspješna akcija, uslijedila je dva dana nakon prve, 15. marta, koju je vodio pukovnik JNA Miličić (ime nepoznato), jedan major i vojna policija.

Nakon ovih, nazvanih "nesporazuma", uslijedio je sastanak u Komandi Tuzlanskog korpusa JNA 17. marta 1992. o pitanju bezbjednosti RS Majevisa. Na sastanku su učestvovali pukovnik Milan Stublačanin, zamjenik komandanta Korpusa, pukovnik Pejковиć (ime

nepoznato), Mehmed Kamenica, načelnik za miliciju MUP-a Bosne i Hercegovine, Miroslav Močinić, pomoćnik direktora JP RTSA, Žarko Šipka i Muradif Demirović.

Osnovni zaključak ovog sastanka civilnih i vojnih struktura je bio "da objekte radio-difuznog sistema JP RTSA obezbjeđuje MUP, te samo ako MUP BiH ocijeni potrebnim, za obezbjeđenje objekata emisione mreže RTSA tražit će se sadejstvo jedinice JNA". Međutim, JNA je i ovoga puta pokazala svoje pravo lice, ne poštujući ni ovaj dogovor. Nepun mjesec nakon dogovora, 10. aprila, izvela je akciju okupacije RS Majevice. Navedenog dana, naoružana jedinica u uniformama JNA i bez uniformi, oko 17 sati opkolila je i zauzela objekat RS Majevice. O kršenju dogovora i uopšte toj akciji, dva sata kasnije obaviješten je general Milutin Kukanjac. Stvar se završila na tome da je Kukanjac "tražio informaciju o ovome od Komande Korpusa u Tuzli". Emitovanje I i II programa TV Sarajevo sa predajnika RS Majevice prekinuto je od 12. aprila 1992. u 00 sati, a posada kasno noću protjerana. Dakle, od 13. aprila 1992. pa nadalje sa ove RS emituje se, u razdoblju od 19 do 24 sata, satelitski program TV Srbije. Vezano za ulogu Milutina Kukanjca i drugog kadra JNA u informaciji o zaposjedanju objekata RTV Bosne i Hercegovine, doslovno se navodi: "Posmatrano sa vremenske distance, a na bazi nama dostupnih činjenica i mnogobrojnih kontakata sa komandom Tuzlanskog korpusa, generalom Jankovićem, pukovnikom Miličićem i generalom Kukanjcem, zaposjedanje RS Majevice i drugih objekata emisionog sistema RTSA, je dio posebnih okupatorskih aktivnosti Druge vojne oblasti, kojima su direktno rukovodili generali Savo Janković i general Milutin Kukanjac".¹⁹

U planovima informativne blokade Republike Bosne i Hercegovine i pokrivanja sa srpskim TV i radio programom, nalazilo se i područje Podrinja sa relejnom stanicom **Trovrh kod Goražda**. Prvi put RS

¹⁹ DOKUMENTI I ČINJENICE, Informacija o zaposjedanju objekata RTV Bosne i Hercegovine, Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 2, februar/veljača, 1993., str. 32.

Trovrh je zauzeta 22. marta 1992. od strane oružanih jedinica SDS Goražde. Objekat je nešto kasnije, 12. aprila 1992., u popodnevnom satima oslobođen.

Međutim, uslijedio je novi napad od strane oružanih formacija SDS-a 29. aprila 1992. RS Trovrh je tom prilikom zauzeta, posada protjerana sa objekta, isključeni programi TV Sarajeva, a uključeni programi TV Srbije.

Među akterima, odnosno okupatorima objekta nalazio se i jedan od bivših radnika - tehničar RTSA Nešković (ime nepoznato), koji se predstavljao kao teritorijalac.

Uzaludno i bezuspješno je bilo pregovaranje i zahtjevi od strane RTSA da se obezbijedi emitovanje bar jednog programa TV Sarajevo. Štab TO SDS-a Goražde je uz TV isključio i programe Radio Sarajeva. Informativna blokada Podrinja je bila totalna, sa punom pokrivenošću srpske TV i radija.

Relejna stanica Velež je, također, doživjela sudbinu drugih objekata TV Sarajevo. Na ovoj RS je emitovan program Radija i Televizije Sarajevo od 27. marta neprekidno uz korištenje dizel-električnog agregata, jer je dalekovod u Podveležju, sa kojeg je vršeno napajanje, bio je u prekidu. RS Velež je okupirana 28. aprila 1992. od strane jedinica JNA i to Užičkog korpusa, da bi dan kasnije, 29. aprila, uzurpirali I TV i I radio mrežu sa koje se emitovao program RTV Srbije, a na II TV i II radio mreži emitovao se program Radio i Televizije Sarajevo. Međutim, ni takvo stanje nije dugo potrajalo. Ustvari, učinjena je kompletna informativna blokada područja koje pokriva RS Velež. Između 15 i 16 sati 20. maja okupator je naredio isključenje predajnika koji su emitovali program Radio i TV Sarajeva.

U slijedu ovih aktivnosti nije mimoiđena ni relejna stanica **Leotar**, kao objekat bez posade. Svoje nakane okupator je pokazao prilikom dolaska armijskih i crnogorskih jedinica u Trebinje i Popovo polje, kada je demontirana oprema TVP Sedlari i dislocirana na RS Leotar. Nadalje, 12. juna 1991. na objektu je boravila ekipa RTV Crne Gore sa namjerom da se obezbijedi reemitovanje programa TV Crne Gore.

Nesporazumi su se pokušali prevazići dogovorom na sastanku u opštini Trebinje održanom 23. januara 1992. Karakteristična je u tom pogledu izjava predsjednika Božidara Vučurevića kada je na tom sastanku kazao da oni žele da gledaju sve programe RT SA, RTV BG i HTV.

Situacija se promijenila dolaskom armijskih i crnogorskih jedinica u Trebinje, od kada je onemogućen pristup stručnim ekipama RTSA. Emitovanje programa RTSA sa RS Leotar prestalo je u drugoj polovini aprila 1992. Na I TV mreži se emitovao program TV Srbije, a na II TV mreži - program Crne Gore. Također na radio-predajnicima emitovao se program Radio Srbije (na prvom), a na II - program opštinske radio stanice Trebinje.

Relejna stanica Vlašić je doživjela sudbinu drugih objekata - nasilnu okupaciju od strane JNA. Do tada, RS Vlašić je obezbjeđivala milicija SM Travnik, a u neposrednom susjedstvu je funkcionisao i objekat veze JNA. Međutim, 29. aprila 1992. JNA je dovela posebnu vojnu jedinicu od 24 do 30 lica, koja je opkolila RS Vlašić. Oko stanice su ukopali mitraljeze i drugo oruđe, te dan kasnije dali ultimatum posadi da u roku od pet minuta napusti objekat. Takva situacija se nastojala prevazići razgovorima sa JNA i njenim rukovodiocima. Naime, 30. aprila i 1. maja RTSA je uporno pokušavala ostvariti dogovor sa JNA, prije svega sa generalom Đurđevcem, koji je tvrdio da nije upoznat sa situacijom na Vlašiću, generalom Kukanjcem, te pukovnikom Filipovićem i drugim. Sastanak je bio ugovoren kod generala Kukanjca u 13,00 sati, a borbe za zauzimanje TS Vlašić JNA je obnovila oko 10 sati 1. maja. U toku sastanka saopšteno je da je Bajram Zenuni, radnik RTSA ranjen, a u kontaktu sa jedinicom JNA na Vlašiću stigla je obavijest o pogibiji dva vojnika. Tada je bilo jasno da akcijom vojnika JNA (iz Korpusa generala Đurđevca) direktno rukovodi general Kukanjac. Pokušano je da se stanje razriješi sa Evropskom posmatračkom misijom. Na poziv Ministarstva za odbranu Bosne i Hercegovine predstavnik TVSA se 2. maja sa gospodinom Fereirom iz Evropske misije uputio za Travnik s ciljem obilaska RS na Vlašiću. Na putu su iskrsele ozbiljne teškoće, tako da je ova misija završena oko 15 sati u Vitezu, nakon čega je uslijedio povratak u Sarajevo. Sa istim scenarijem i istim akterima, RS Vlašić je okupirana.

Agresor je naročit udar ispoljio na objekte **RT i radija oko Sarajeva i u Sarajevu**, jer je ključno bilo uspostaviti blokadu glavnog grada Bosne i Hercegovine. Na taj način svijet bi bio lišen informacija o zločinima agresora na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Objekti koji su bili na udaru agresora su relejne stanice **Hum i Bjelašnica i objekat PTT i RTSA na Trebeviću**.

RS Hum je bila obezbjeđivana od strane jedinica SM opštine Centar i rezervne milicije MZ Velešići. Ovaj objekat je gađan i prije 10. aprila, da bi taj dan u 14 sati antenski stub i platforma za veze bili pogođeni granatama iz tenka JNA, koji je bio lociran na obilaznici ispod Vraca. Naravno, kao i uvijek, uprkos brojnim dokazima očevidaca, Komanda Sarajevskog korpusa JNA je odbijala mogućnost da pomenuti tenk djeluje. Tek nakon upornog insistiranja RTSA, u večernjim satima 10. aprila dato je saopštenje o neodgovornom postupku komandanta tenka. Ovo saopštenje je pod pritiskom RTSA pripremio general Muharem Fetahagić. Ono je prihvaćeno od strane generala Milutina Kukanjca tek nakon niza prepirki i očiglednog friziranja.

Sve to je bilo uzalud. Velika raketiranja RS Hum su bila nastavljena 2. i 4. maja, što je snimljeno TV kamerama. Ovaj objekat se nastojao po svaku cijenu uništiti. U narednim danima više od mjesec dana zasipan je artiljerijskim granatama iz svih oruđa i sa svih pravaca. U maju je zabilježen avionski napad na RS Hum, kojom prilikom je bačena bomba "krmača" i upućeno više raketa.

Uprkos svemu tome, **RS Hum** je obavljala svoju funkciju radio relejnog objekta za obezbjeđivanje po jednog radio i televizijskog programa RTV Bosne i Hercegovine.

Na osnovu raspoloživih saznanja, objekat **PTT i RTSA na Trebeviću** je bio zaposjednut 25. aprila 1992., kada je uzurpiran TV pretvarač na II kanalu. Sa ovoga pretvarača je emitovan program "TV Pala". Također je bio uzurpiran i oštećen predajnik radio programa "Sarajevo 202".

RS Bjelašnica je bila odsječena cestovno od Sarajeva od 2. maja 1992. Jedno vrijeme će na ovome objektu raditi zatečena posada sa

dizel-elektičnim agregatom i obavljati sve planirane poslove. U kasnijim ofanzivama na ovu planinu, RS Bjelašnica je dosta oštećena i bila je van upotrebe.

RTV dom u Sarajevu je bio meta stalnih napada. Nakon prvog napada 2. maja, napadi na ovaj objekat su ponavljani sa svim raspoloživim artiljerijskim oruđima, kao i sa navođenim raketama i VBR-om.

Još jedna relejna stanica - **Tušnica kod Livna**, nije bila osvojena od strane bivše JNA, ali je počev od 7. maja 1992., raketirana u više navrata.

Kao što se može vidjeti, RTV Bosne i Hercegovine je ostala sa samo jednom relejnom stanicom koja je vršila svoju funkciju.

Svoje postupke, odnosno nasilništvo, prema emisionom sistemu RTSA, agresor je pravdao nezadovoljstvom programskom politikom RTSA i potrebi obezbjeđenja praćenja programa TV Srbije. Ovi stavovi su eksplicitno izneseni u **Banjoj Luci**, kao i na sastancima, koji su održani u Komandi generala Kukanjca.

Međutim, i u onim prilikama kada bi se postigao dogovor o praćenju programa TV Srbije, izazivani su novi incidenti sve dotle dok se nije onemogućio prijem programa TV Sarajeva. Program TV Sarajeva je gašen čak i onda kada se na raspoložive predajnike nije mogao uključiti program TV Beograda.

U cilju dosljedne informativne blokade TV Sarajeva, stručne ekipe TV Srbije su izvršile gašenje mikrotalasnih veza na RS Vlačić i RS Trovrh.

Na osnovu izloženog, jasni su bili pravci djelovanja agresora u domenu informativne blokade Republike Bosne i Hercegovine, čiji je informativni prostor trebalo "pokriti" programima iz Srbije, Crne Gore, tzv. SAO Krajine, tzv. republike srpske. **Jednostavno, program TV Sarajeva nije mogao niti smio biti prisutan na "srpskim teritorijama", što je realizovano nasilnim putem od strane JNA, ostalih oružanih formacija i aktivista SDS.**

Prema stanju iz januara 1993., ukupno procijenjene direktne štete na objektima RTV Sarajevo u Sarajevu iznose cca 42 miliona DEM. Pretpostavlja se da će ukupne direktne štete na sistemu RTV Bosne i Hercegovine, po okončanju procjene, iznositi 100-120 miliona DEM.

Informativno-propagandne pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu su vršene i u drugim oblastima informativne djelatnosti.

U svim mjestima koja su smatrana "srpskim teritorijama" nasilno su oduzimana **dopisništva sredstava informisanja iz Republike Bosne i Hercegovine**, posebno onih najvećih - RTV i "Oslobođenja". Uz to, otuđena su skupocjena sredstva i oprema, čime su nanesene ogromne štete informativnim sredstvima iz Republike Bosne i Hercegovine.

SDS je nasilnim putem preuzimala lokalne radio stanice, otpuštala nesrpske kadrove, ponegdje ih i likvidirala. Lokalna sredstva informisanja su postajala kadrovski jednonacionalna - srpska, sa srpskim programima.

U uništenju informativne osnove Republike Bosne i Hercegovine agresor se posebno bestijalno okomio na "**Oslobođenje**", odnosno njegov centralni objekat u Sarajevu (Nedžarići), koji je porušen do temelja, kako bi bila destruirana njegova osnovna funkcija.²⁰ Od prvog dana rata u Sarajevu zgrada "Oslobođenja" bila je na udaru sa desetinama rafala i granata. Očigledno je bilo da su kuće iz prvog komšiluka "Oslobođenja", iz Nedžarića i Stupskog brda, bile baza iz kojih je neprijatelj danonoćno čelikom i barutom pokušavao da ugasi listove koji su u međuvremenu izrasli u simbol herojstva branilaca Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Stravičan artiljerijski napad na "Oslobođenje" počeo je u petak 20. juna 1992. tačno u 5 sati, pri čemu je zgrada pogođena sa stotinu minobacačkih, topovskih i tenkovskih granata iz susjednog naselja. U nekoliko navrata, sa daljine od 150 metara pokušano je više pješadijskih napada, koje su hrabri radnici obezbjeđenja "Oslobođenja" uspjeli da odbiju. Nakon toga, slijedili su novi napadi, te uništavani objekti "Oslobođenja". Uprkos svemu tome ono je izlazilo i dobilo brojna priznanja. Između ostalog, proglašeno je listom godine u svijetu 1992.

²⁰ Detaljan plan uništavanja objekata "Oslobođenja" iznesen je u članku: D. Stanojlović, VATRA POD ZAŠTITOM GRANATA, Nedjelja, sedmičnik "Oslobođenje", 5. juli 1992., str. 36 i 37. Neki podaci iz ovog rada su korišteni za ovu priliku.

Od okupiranih TV i radio objekata i ostale opreme, dobivene uglavnom od JNA, agresor je na područjima Republike Bosne i Hercegovine instalirao vrlo snažnu **informativnu blokadu TV i radio stanica**, pokrivajući sve gradove i veća naselja. Samim tim što svugdje nosi nacionalni predznak i sa jednonacionalnim kadrovskim sastavima, ta informativna struktura je u punoj mjeri propagandni punkt za podstrekavanje agresije na nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu.

Jedan od ataka na informativnu mrežu Republike Bosne i Hercegovine bila su uporna nastojanja agresora da izvrši **podjelu informativnih sredstava na nacionalnoj osnovi** (srpska, hrvatska, muslimanska TV, radio, "Oslobođenje" i sl.), što mu nije uspjelo odlučnom akcijom ovih informativnih kuća. Došlo je do izvjesne podjele kadra na nacionalnoj osnovi koja je bila u punoj funkciji raspirivanja nacionalizma i podsticanja na agresiju. Novinari su bili sve manje u funkciji obavljanja tog osnovnog zadatka, a sve više mislili politički, vojno, navijački. Neće biti čudo, a realno je očekivati, da se nađu na spisku Tribunala UN za ratne zločine, jer su odgovorni saučesnici i podstrekači brojnih kršenja ljudskih prava u Republici Bosni i Hercegovini i šire u bivšoj Jugoslaviji.

U realizaciji informativne blokade agresor se posebno okomio na **PTT saobraćaj Bosne i Hercegovine** nastojeći da ga uništi, onesposobi ili otuđi dio imovine. Na to ukazuje samo dio podataka i saznanja do kojih se došlo. Najveći broj PTT objekata je bio djelimično oštećen ili u potpunosti uništen. To se odnosilo na Glavnu telefonsku centralu Goražda, zgrade telekomunikacionih centara Novo Sarajevo, Stari Grad, Mostar i Goražde, zgradu glavnog poštanskog saobraćajnog centra Sarajevo, mjesne kapacitete, građevinske objekte i sl. Za sanaciju navedenih objekata, prema tadašnjim procjenama, neophodno je bilo obezbijediti cca 100.000 US\$.

I drugi agresor na Republiku Bosnu i Hercegovinu je ostvarivao svoje ciljeve u informativno-propagandnoj sferi na sličan način. Došlo je do nasilnog preusmjeravanja TV i radio programa, stvaranja jednonacionalne informativne kadrovske strukture, zatvaranja informativnog tržišta, formiranja TV, radio stanica i izdavanja listova sa nacionalističkom sadržinom.

U informativno-propagandu pripremu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu svestrano su se uključila sredstva informisanja tzv. "matičnih republika", Srbije i Hrvatske, posebno ona bliska vladama u Beogradu i Zagrebu. Zatim, tu je bio i informativni arsenal raznoraznih **iseljeničkih društava**, pretežno nacionalistički nastrojenih, saveznika (u prvom redu Rusija, Grčka i neke druge zemlje), agencija Tanjug i sl. Kao što se može vidjeti, **informativno-propagandne pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su organizovano, sistematski, pripremane i planirane, sa jasnim ciljem da budu u funkciji destrukcije Republike Bosne i Hercegovine, kao nezavisne, suverene i međunarodno priznate države i genocida nad njenim najbrojnim narodom - Bošnjacima.**

4. Pravne pripreme

Pravne pripreme za agresiju obuhvataju prevashodno **dokumente i odluke o formiranju paradržavnih zajednica, njihovih organa, javnih preduzeća, organa unutrašnjih poslova, obrazovnog sistema i sl.** Njihova osnovna značajka je da su zasnovane na etničkom principu, ističući u prvi plan tzv. povijesne nacionalne prostore, ekskluzivna prava i sl. Kao takve, predstavljale su osmišljavanje pravnog aspekta agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, a mogle su se realizovati samo kršenjem osnovnih ljudskih prava i raznovrsnim zločinima, a prije svega oružanom silom.

U kontekstu ovog rada, posebnu pažnju zaslužuje javna prijetnja Muslimanima od strane Radovana Karadžića (oktobar 1991.), Odluka o formiranju takozvane "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" (24. oktobar 1991.), Naredba Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine (26. oktobar 1991.), Odluka o verifikaciji takozvanih "srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini" (23. novembar 1991.), Odluka o pripremama za formiranje "Republike Srpske Bosne i Hercegovine" (21. decembar 1991.), Poruka predsjednika "Srpske opštine Kalesija" (22. mart 1992.) ministru Veliboru Ostojiću, Saopštenje za javnost Izvršnog odbora Srpske

demokratske stranke Bosne i Hercegovine (3. april 1992.). Vezano za pravne pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane Hrvatske i Hrvata iz Bosne i Hercegovine, posebnu pažnju zaslužuje: Odluka "Hercegovačke regionalne zajednice" i "Travničke regionalne zajednice" o formiranju "Hrvatske države" (12. novembar 1991.), Odluka Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine o proglašenju "Hrvatske države u Bosni i Hercegovini" (9. januar 1992.), "Referendumsko pitanje" Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (9. februar 1992.), Statutarna odluka "Hrvatske zajednice Herceg-Bosne" o uređenju vlasti na području HZ (15. maj 1992.).

Najavu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i odnos prema bošnjačkom narodu naročito je iskazao Radovan Karadžić, predsjednik Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine **u svom govoru na 8. zajedničkoj sjednici Vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine**, održanoj od 10. do 15. oktobra 1991. u Sarajevu. Tada je on, između ostalog, rekao: **"Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako rat ovdje..."**²¹ **Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini** (24. oktobra 1991.) pokazala je da srpski narod ne želi više Bosnu i Hercegovinu, nego samo ono što tom narodu odgovara, što on sam subjektivno procjenjuje. Tako se, između ostalog, ističe da "srpski poslanici nastavljaju rad u vijećima i radnim tijelima Skupštine SR BiH u koje su birani, osim u slučajevima kada se ocijeni da akta skupštinskog vijeća koja se razmatraju i usvajaju ugrožavaju ravnopravnost i nacionalni interes srpskog naroda u Bosni i Hercegovini". U tom stilu su i ostale odredbe ovog dokumenta, sve se prizna "ako ne povređuje ravnopravnost i interese srpskog naroda".²²

Naredba Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine²³ (26. oktobra 1991.) iako vojne sadržine, što će se kasnije detaljnije analizirati u dijelu - vojne pripreme, činila je jedan od pravnih

²¹ S. Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993, NIPP "Ljiljan", Sarajevo, str. 269.

²² Isto, str. 271.

²³ Vidi PRILOG 4, str. 381.

segmenata u pripremi agresije. Posebno je interesantna odredba po kojoj treba "preuzeti vlast u javnim preduzećima, pošti, SDK-a, banci, sudstvu i obavezno sredstva informisanja".

Pravne pripreme za podjelu Bosne i Hercegovine posebno su iskazane u **Odluci o verifikaciji proglašanih takozvanih "Srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini"**²⁴ (21. novembar 1991. godine). Ključna odrednica dokumenta je iskazana u tački II, gdje se naglašava da su "Srpske autonomne regije i oblasti (...) u sastavu Bosne i Hercegovine, kao federalne jedinice u zajedničkoj državi Jugoslaviji".

Nadalje, proglašavanjem srpskih autonomnih regija i autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini brojne opštine, koje su činile kompletnu cjelinu, dijelile su se isključivo po etničkom principu, čime su se stvarale tzv. srpske opštine. Tako su u okvir samozvanih srpskih autonomnih regija i autonomnih oblasti trebalo da uđu dijelovi opštine **Donjeg Vakufa, Rogatice, Teslića, Doboja, Tešnja, Dervente, Bosanskog Broda, Odžaka, Bosanskog Šamca, Modriče, Gradačca, Gračanice, Lukavca, Srebrenika, Živinica, Banovića, Zavidovića, Maglaja, Orašja** itd. Osnovni kriterij je bio većinsko srpsko stanovništvo, što je uslovalo upravo ono što se i dogodilo nesrpskom narodu - zločine.

Slijedom takvih aktivnosti u pravnoj oblasti uslijedilo je donošenje **Odluke o pristupu formiranju Republike Srpske Bosne i Hercegovine** (21. decembra 1991. godine),²⁵ koja je označena kao "federalna jedinica u sastavu savezne države Jugoslavije", te se zasnivalo na "rezultatima plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" sa rokom formiranja u prethodnom tonu "najkasnije do srpske nove 1992. godine".

Indikativna je, također, pismena poruka predsjednika "srpske opštine Kalesija" ministru Veliboru Ostojiću, u kojoj se naglašava da se "političke i strateške odluke usaglašavaju sa Komandom korpusa i 4. oklopne brigade". Kao što se vidi, u stvaranje srpske paradržave bivša JNA je uključena od početka, što će u realizaciji agresije biti sve očiglednije.

²⁴ S. Čekić, nav. dj., str. 275.

²⁵ Isto, str. 278.

Dalja destrukcija Bosne i Hercegovine zorno je pokazana u **Saopštenju za javnost Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine** (3. april 1992.)²⁶ u kojem je podržano “formiranje srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova u ovoj republici”, kao i “sva kadrovska postavljenja Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, kako u Ministarstvu unutrašnjih poslova, tako i u drugim državnim organima”.

Odnos prema Bosni i Hercegovini i njenom najbrojnijem narodu Bošnjacima iskazaće nedvosmisleno Radovan Karadžić u svojoj poruci članstvu SDS-a sa tajnog sastanka održanog u sarajevskom hotelu “Holiday Inn” (novembar 1991.), kada se razgovaralo o pripremi plebiscita srpskog naroda. Između ostalog, u toj poruci Radovan Karadžić je rekao: “Ja vam kažem, kakva god Bosna da bude, u srpskim krajevima i u srpskom selu, nijedan muslimanski temelj se neće zakopati, jer ćemo mi dati uputstvo Srbima da ne smiju prodati Muslimanima zemlju (pljesak i ovacije). Prvi temelji koji se zakopaju letjeće u vazduh ... Nema šanse, naše teritorije su naše, nek budemo gladni, ali bićemo na njima ... Jer, ovdje se vodi bitka za život i smrt, bitka za životni prostor”.²⁷

Agresija od strane **Hrvatske** na Republiku Bosnu i Hercegovinu, također je imala kontinuitet u domenu pravnih priprema, što se očituje u brojnim dokumentima. Svi ciljevi hrvatske agresije iskazani su u **Odluci “Hercegovačke regionalne zajednice”** i takozvane **“Travničke regionalne zajednice” o formiranju “Hrvatske države”** (12. novembra 1991.).²⁸ Osnovni zaključak je da se “zajednički i jednoglasno odlučuje da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora konačno povesti odlučnu, aktivnu politiku koja treba dovesti do realizacije našeg vjekovnog sna - zajedničke hrvatske države” (boldirao B.M.).

²⁶ Isto, str. 300.

²⁷ Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, br. 7, februar 1994., str. 4.

²⁸ Vidi PRILOG 10, str. 392.

Nakon toga uslijedilo je donošenje **Odluke Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine o proglašenju “Hrvatske države” u Bosni i Hercegovini**²⁹ (18. novembra 1991.). Osim toga što je obuhvatila opštine sa muslimanskom većinom (Jajce, Travnik, Fojnica, Kakanj, Bugojno, Gornji Vakuf, Konjic, Jablanica, Mostar, Stolac), Odluka označava Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosna “kao političku, kulturnu, gospodarstvenu i područnu cjelinu”, što je osnova za stvaranje još jedne paradržave na tlu Bosne i Hercegovine. Najava takve intencije izražena je i u **Referendumskom pitanju Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (9. februar 1992.)**, koje glasi: “Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog u njihovim nacionalnim područjima (kantonima)”.

Na tom planu, korak dalje je učinjen u **Statutarnoj odluci o privremenom ustrojstvu izvršne vlasti i uprave na području Hrvatske zajednice “Herceg-Bosne”** (15. maj 1992.).³⁰ U ovom dokumentu razrađena je struktura vlasti: izvršne, zakonodavne i upravne, što čini potpuni raskid sa legitimnom vlasti u Bosni i Hercegovini.

Svojevrstne pripreme za agresiju su vršene i kroz donošenje odluke o formiranju javnih preduzeća (PTT, elektoprivrede, željeznica i sl.), obrazovnih sistema, ministarstava unutrašnjih poslova za svoja područja, čime je narušen jedinstven sistem za Bosnu i Hercegovinu.

Prema onome što je prezentirano, može se zaključiti da su pravne pripreme za agresiju kroz razna dokumenta i odluke vršene **planski, organizovano i sistematski**.

5. Ekonomske pripreme

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao zločin protiv mira imala je i svoje ekonomske pripreme, koje su bile u **funkciji slabljenja materijalne osnove ove republike, a time i njene odbrambene moći**.

²⁹ Vidi PRILOG 11, str. 396.

³⁰ STATUTARNA ODLUKA HRVATSKE ZAJEDNICE “HERCEG-BOSNE” O UREĐENJU VLASTI NA TOM PODRUČJU (15. maj 1992.), S. Čekić, nav. dj., str. 314-316.

One su se prevashodno ogledale u otuđivanju imovine preduzeća i novčanih potencijala banaka, embargu na uvoz roba iz drugih republika u Bosnu i Hercegovinu, prodaji imovine Bosne i Hercegovine po enormno niskim cijenama, otuđivanju predstavništava iz Bosne i Hercegovine u zemljama agresora, zaključivanju štetnih poslovnih i drugih ugovora po Bosnu i Hercegovinu, osamostaljivanju privrednih i drugih predstavništava Bosne i Hercegovine u inostranstvu, raznim transakcijama na štetu Republike Bosne i Hercegovine. Navedeno se pokazalo kao okvir ekonomskih priprema agresije, što se i potvrdilo. Upravo na **planskim, sistematskim i organizovanim ekonomskim pripremama agresije** izniknuće svojevrsan “**ekonomucid**” u Republici Bosni i Hercegovini.

U **naftnoj privredi** Bosne i Hercegovine, koja je srž cjelokupnog privrednog života, učinjene su ogromne štete. Prema kazivanju dobrih poznavalaca ove oblasti “i pored nametnutog rata, mnogo ranije bh. privreda je trpjela štete koje su joj nanosili pojedinci i grupe iz Rafinerije Bos. Brod i Energopetrola, a koji su prebjegli ili dobrovoljno otišli u krilo agresora (Pale, Beograd, Kipar i dalje)”.³¹

Prema istom kazivanju bosanskohercegovačka privreda je duže vremena dobijala i do 30% manje naftnih derivata, koji su ustupani i prodavani Srbiji, Sloveniji i drugim, pri čemu je “Energopetrol” obezbjeđivao sve količine iz uvoza.

Nadalje, “katastrofalne štete nanesene su ratom naftnoj privredi, posebno Rafineriji Bos. Brod, Rafineriji ulja Modriča, te na preko 150 benzinskih stanica, sedam velikih i manjih terminala”.

Ekonomucid³² privrede je nastavljen i u drugim djelatnostima privrede Bosne i Hercegovine, što je bila svojevrsna ekonomska agresija na ovu Republiku.

³¹ S. Hasanbegović, diskusija na savjetovanju “GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992.”, isto, str. 263.

³² Termin “ekonomucid” preuzet iz rada Dž. Derviškadića, EKONOMICID PRIVREDE BiH, Savjetovanje “GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992.”, isto, str. 252-256.

Već u predratnom periodu, situacija u privredi Bosne i Hercegovine se pogoršala, čemu su posebno doprinijela ratna djeljstva u Hrvatskoj, naročito dijelovima koji graniče sa Bosnom i Hercegovinom (sjeverni dijelovi Bosne i Hercegovine uz rijeku Savu i južni dio Hercegovine). To se naročito osjetilo u snabdijevanju ključnih kapaciteta ove republike (Željezara Zenica, KHK Lukavac, Aluminijski kombinat Mostar itd.), čije su sirovine transportovane iz Hrvatske. Ovome je doprinosilo sistematsko rušenje mostova i drugih ključnih objekata preko Save, te blokada u otpremi i dopremi robe preko luke Ploče.

Usljedile su i administrativne mjere susjednih republika (posebno Srbije) o zabrani dostave određenih sirovina i repromaterijala, energenata i poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (žita, brašna i sl.). Sve to je doprinijelo da su u 1991. bili **radikalno pogoršani rezultati poslovanja privrede**. Između ostalog, zabilježeno je da je ostvareni društveni proizvod iznosio 90,5 milijardi starih dinara ili 6,236 miliona USA dolara, što predstavlja smanjenje za 23% u odnosu na 1990.

U oblasti **metalurgije** proizvodnja je praktično obustavljena, jer je agresijom na Hrvatsku onemogućen transport kroz ovu republiku, čime je izostala željezna ruda, ugalj za koksovanje, boksit i dr. Agresor je i na ovaj način nastojao da parališe ključne grane privrede Bosne i Hercegovine, među koje spada i metalurgija. Zbog navedenih razloga, smanjena je i proizvodnja u metaloprerađivačkoj, hemijskoj, tekstilnoj i grafičkoj industriji, agrarnoj privredi itd. Uz to, procjenjuje se da su ogromne količine pokretne imovine opljačkane i odvezene na područja koja kontroliše agresor, a najvećim dijelom u Srbiju i Crnu Goru. Tako se, između ostalog, "za FAMOS-ove kapacitete procjenjuje da je 30% opreme opljačkano".³³

Uništavanje **šuma** u Republici Bosni i Hercegovini se iskazivalo kao poseban vid agresije. Poznato je da je Bosna i Hercegovina po šumovitosti najbogatija republika bivše Jugoslavije. Oko 53% njene teritorije (oko 2,7 miliona hektara) pokrivaju šume i šumska zemljišta,

³³ Isto, str. 253.

s tim što oko 20% šumskog zemljišta otpada na goleti. Po ovom kriteriju Bosna i Hercegovina spada među najšumovitije evropske zemlje. Vršena je nekontrolisana sječa šuma, čime su smanjivane drvene zalihe, odnosno sirovine za fabrike. Ponegdje je vršeno i paljenje šuma, pri čemu je uz direktne štete, uz gubitak u drvanoj zalihi, vršen i gubitak podmlatka i drugih korisnih proizvoda šume, koji nisu u direktnoj vezi sa drvetom. U vezi s tim, misli se na ljekobilje, aromatsko bilje, jestivo bilje, divljač i ostale faune.³⁴

Pojedini rukovodioci preduzeća, članovi i funkcioneri SDS su vršili pljačku zajedno sa svojim saradnicima. U nizu takvih primjera posebno je ilustrativan primjer pljačke JŽTP Sarajevo.

Po oprobanoj scenariju, nastojalo se što više **lokomotiva, vagona i drugih sredstava** locirati na područja koja su bila predviđena za tzv. republiku srpsku (Banja Luka, Doboj, Bosanski Novi itd.). Iako su neke namjere osujećene, ipak je agresor na ovaj način otuđio značajna željeznička sredstva.

Mnoga sredstva su oduzeta na taj način što su usmjerena na područja koja su u početku agresije zauzeta. Osim navedenih sredstava JŽTP-a Sarajevo istu sudbinu su doživjeli brojni autobusi, teretni kamioni, mehanizacija, odnosno čitavi vozni parkovi pojedinih preduzeća.³⁵

Primjer za potvrdu toga su i **građevinska preduzeća u Bosni i Hercegovini**, koja su doživjela veliku štetu i otuđenje skupocjene imovine. Tako je pogon **GP "Putu" iz Sarajeva**, radeći na poslovima finansiranim sredstvima međunarodnog kredita, jednostavno otet i registrovan kao crnogorsko preduzeće sa sjedištem u **Ivangradu**. Šteta pričinjena GP "Putu" nije se na tome završila, što se najbolje moglo vidjeti u odnosu prema njegovim pogonima u zemlji i inostranstvu (**Kenija**). Prije rata ovo preduzeće je zapošljavalo oko dvije hiljade

³⁴ M. Uščuplić i M. Dautbašić, UNIŠTAVANJE ŠUMA KAO POSEBAN VID AGRESIJE, Referat na savjetovanju "GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992.", isto, str. 232-236.

³⁵ S. Mešetović, BOG SIMO I NJEGOVI HAJDUCI, "Večernje novine", Sarajevo, 13. juli 1992., (srednja strana).

radnika uz moderni mašinski park, nekoliko fabrika i sopstvenu logističku bazu. Sa ratom počinje svojevrsno čerupanje i otimačina svega i svačega iz ovoga preduzeća.

U Keniji je po uhodanom scenariju pokušano da se od strane radnika srpske nacionalnosti rasturi pogon GP "Putu", koji je u ovoj zemlji izvodio radove. Oni su nastojali da po svaku cijenu otuđe, bolje rečeno opljačkaju, imovinu ovog kolektiva i da nastave poslove privatnog biznisa, što im nije pošlo za rukom odlučnom akcijom tamošnjih rukovodilaca GP "Putu". A da se zaista radi o vrijednoj imovini, pokazuje podatak da su samo mašine GP "Putu" u Keniji, ne računajući i nekretnine, vrijedile 11,7 miliona dolara.

Slični pokušaji otuđivanja pogona, drugih poslovnih jedinica, a i predstavništava i ostalih dijelova preduzeća, mogu se pratiti i kod drugih građevinskih kolektiva. Tako je, pored ostalog, oko 85 posto mehanizacije "Hidrogradnje", ostalo van slobodne teritorije.

Vezano za "Hidrogradnju", treba istaći podatak da je njena gradilišta u **Libiji** napustilo oko 200 rukovodnih radnika srpske nacionalnosti, koji su otišli u tzv. srpske zemlje, razne SAO-e i sl.

ŽGP je imala neznatna sredstva u Srbiji (samo administrativno sjedište u Beogradu), dok je "**Vranica**" u bivšem Sovjetskom Savezu, i pored napuštanja radnika srpske nacionalnosti, uspjela da sačuva imovinu i poslove.³⁶

Naravno, **bankarski poslovi** su bili snažna meta agresora, koji je u ovim institucijama, kao i u Ministarstvu finansija, imao petu kolonu s ciljem pravljenja različitih mahinacija.³⁷

Mnoga saznanja su govorila o nepovratnom odlivu dinarsko-deviznih sredstava u Srbiju, te u one gradove u kojima je na izborima pobijedila SDS. Proces otuđivanja sredstava iz bankarstva Republike Bosne i Hercegovine neposredno pred rat je dobio na svome intenzitetu. Sve je bilo usmjereno da se sruši ekonomski sistem

³⁶ D. Stanojlović, HEPIEND ZA BUDUĆNOST, "Oslobođenje", Sarajevo, 16. novembar 1993., str. 5.

³⁷ M. Sinanović, APRILILI U TREZORU, OPET, "Muslimanski glas", 13. april 1993., str. 18.

Republike Bosne i Hercegovine, a istovremeno osnaži materijalni karakter buduće srpske paradržave. Naime, prema scenariju, klasičnu pljačku bosanskohercegovačkih banaka izvodili su SDS kadrovi, rukovodni radnici na bankarskim mjestima na kojima su mogli odlučivati o kanalisanju sredstava. U većini slučajeva, radilo se o kreditima koji su bespovratno davani društvenim i privatnim preduzećima tzv. srpskih krajeva, kao i pojedincima.³⁸ Na taj način stvarana je osnova za finansiranje vojne agresije, kojoj je trebalo prethoditi finansijska, odnosno ekonomska destrukcija Bosne i Hercegovine. Sa tim je učinjen najznačajniji korak do potpune okupacije Bosne i Hercegovine.

Mnogi krediti su označeni kao “nemogućnost vraćanja”, jer nisu imali urednu dokumentaciju, bez akceptnih naloga, odluke o odobrenju, potpise banke, korisnika i sl. Također, u zakonskom roku se nisu slali akceptni nalozi za naplatu; nalogom se izražavao samo dio kamate, dok se glavnica kredita i preostali dio kamate nije naplaćivao; nenaplaćeni iznos ili glavnica ponekad se prenosio na sumnjiva i sporna potraživanja.³⁹

U tom kontekstu treba istaći da je otuđena brojna i izuzetno vrijedna imovina bankarskih organizacija Bosne i Hercegovine, koja se nalazila u filijalama banaka u **Srbiji i Crnoj Gori**, pri čemu je došlo do njihovih preregistracija, stvaranja “novih” banaka i sl.

Inače, u drugim državama vršena je opšta pljačka imovine bosanskohercegovačke privrede. U vezi s tim, karakteristična je izjava **mr. Faruka Smailbegovića**, ministra privrede Republike Bosne i Hercegovine, data listu “Oslobođenje” od 2. februara 1994., u kojoj on kaže: “Neprijatelj je uništio sve što je mogao, sve vrijeme pljačka i onu imovinu koja se nalazi vani. To je posebno izraženo u Republici Hrvatskoj. Mnoge naše firme, veliki dio naše opreme, posebno voznog parka, i potraživanja su opljačkani. U tome nisu učestvovali samo pojedinci iz vana, nego i u dosluhu sa ljudima koji su živjeli i

³⁸ Isto, str. 18.

³⁹ Isto, str. 18.

vjerovatno i sada žive na našim teritorijama. Ima dosta slučajeva preregistracije firmi, stavljanja pod kontrolu onih koji su protiv države Republike Bosne i Hercegovine. Sada moramo imati organizovan pristup kako definitivno zaštititi onu imovinu koja je ostala. Posebno je bitno kako zaštititi potraživanja koja je ova zemlja imala prije početka agresije, a koja se cijene na više od milijardu dolara”.

Upravo kroz izbjegavanje izmirenja dugovanja prema Bosni i Hercegovini od strane Srbije, Crne Gore i Hrvatske, vršeno je svojevrsno podrivanje ekonomskog sistema ove republike, njene odbrambene moći i u najvišem smislu materijalne osnove.

Interesantno je kako je pokradeno i opljačkano preduzeće **ŠIPAD-HOLDING**, što se može dokumentovati kroz navode iz intervju, koji je dao njegov direktor inž. Seid Maglajlija listu “Oslobođenje”, 23. jula 1993.

Inače, prije rata ŠIPAD je bio najveća organizacija šumarstva i drvne industrije, među deset najuspješnijih preduzeća bivše Jugoslavije. ŠIPAD je posjedovao 200 prerađivačkih kapaciteta razmještenih u 98 opština, 20 vlastitih firmi i predstavništava u inostranstvu, sa najvećom domaćom trgovinom namještaja i građevinskog materijala, jakom naučno-istraživačkom i razvojnom službom, sa 80.000 zaposlenih, gazdujući sa jednom trećinom šumskog blaga bivše Jugoslavije.

U kojim pravcima je vršena destrukcija ovog industrijskog giganta? Osim uništenja dijela kapaciteta granatiranjem i požarima (Bosanska Krupa, Mostar, Olovo i dr.), drugi dio je opljačkan, od opreme do zaliha gotovih proizvoda, gdje se uzima kao drastičan primjer “Varda” u Višegradu.

Jedan dio radnika, među kojima su se nalazili i rukovodni radnici, prešli su u razne SAO-e. Bilo je i pokušaja prisvajanja imovine i imena ŠIPAD-a u inostranstvu, kao, naprimjer, u Australiji i Rusiji.

ŠIPAD je pljačkan i kroz nekontrolisanu sječu izvan šumsko-privrednih osnova, devastaciju šuma u blizini saobraćajnica, namjerno izazvane požare, pljačke prodavnica, otuđenje imovine u Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj.

Svojevrsna pljačka Bosne i Hercegovine vršena je kroz **dugo zadržavanje monete bivše Jugoslavije**. S obzirom da su susjedne zemlje Slovenija, Hrvatska, pa i Srbija i Crna Gora prije Bosne i Hercegovine uvele svoju novu monetu, mnogo “bivšeg novca” iz pomenutih država je zamijenjeno za devize u Republici Bosni i Hercegovini, što je izazvalo još veće osiromašenje ove Republike.

U Republici Bosni i Hercegovini je izvršen svojevrsan “**elektrocid**”, kako ističe dipl. el. ing. Šakir Džirlo, u članku: “Tesla se, dakle, nije poturčio”, objavljenom u listu “Muslimanski glas”, od 20. avgusta 1993. Prema ovome autoru, “sva ova zbivanja (misli se na energetiku grada Sarajeva koju on posmatra, prim. B.M.) strateški kako dugoročno, tako i kratkoročno do u detalje su isplanirana i isprojektirana”. Objasnjenje za ovo dato je kroz Program projekta i program prostornog razvoja grada Sarajeva, u okviru kojega je napravljena studija Elektroenergetika 1972.-1992., urađena od strane Elektrotehničkog instituta “Nikola Tesla” Beograd i Projektno-istraživačkog preduzeća “Kosovoprojekt” Beograd. Kako se ističe u članku, “slučajna ili namjerna vizionarska greška projekta protegla se do dana današnjeg”. Kako ovaj stručnjak navodi, “ustvari napravljen je elementarni promašaj u energetskom planiranju, a kasnije u realizaciji. Dugo očekivani 110 KV bazni napon za grad Sarajevo je realizovan, nažalost, na najlošiji način odnosno nezatvorenom 110 KV petljom”.

Lociranje drugih ključnih objekata, posebno za **vodosnabdijevanje**, rađeno je u skladu sa agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Mnogi od tih objekata su bili locirani na teritoriji koju je agresor okupirao. To mu je služilo da ucjenjuje vodom, strujom, plinom i tako velike gradove kao što je Sarajevo, za što je on stvorio uslove u miru.

Pripreme za agresiju su vršene i u drugim oblastima koje, naizgled, nisu vezane za ekonomsku sferu. Naime, **kadrovskom politikom u brojnim predstavništva u inostranstvu**, postavljani su kadrovi srpske nacionalnosti, koji su se kasnije priključili agresoru. Pri tome su vršili osamostaljivanje privrednih predstavništava i razne transakcije na štetu Republike Bosne i Hercegovine.

U cjelini gledano, kroz kadrovsku politiku i preko svojih kadrova agresor je vršio svojevrstne ekonomske pripreme za agresiju. U privrednim organizacijama, pa čak i onim gdje su bili u manjini u nacionalnoj strukturi zaposlenih, kadrovi srpske nacionalnosti su bili na rukovodećim položajima, počev od poslovođe do generalnog direktora. U predratnom periodu se osjećala njihova **homogenizacija na nacionalnoj osnovi**, koja je rezultirala različitim dogovorima na štetu Republike Bosne i Hercegovine. Istovremeno, oni su vodili kadrovsku politiku na taj način da su se primali u radni odnos uglavnom radnici srpske nacionalnosti.

U predratnom periodu došlo je do konflikta u privrednim organizacijama na nacionalnoj osnovi (primjer "Fočatransa", autotransportnog preduzeća u Foči), što je bilo u funkciji stvaranja ratnih tenzija.

Pojedine važnije investicije su usmjeravane u tzv. srpske krajeve, što se tumačilo njihovim zaostajanjem i ugroženošću srpskog naroda. Stalna ponavljanja netačnih podataka o navodnih 64% srpske zemlje u Bosni, te enormnom prirodnom bogatstvu u posjedu Muslimana i Hrvata, nije ništa drugo do ekonomska priprema agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Uz to je slijedila raznovrsna kartografija, sa kartama koje su stvorene u beogradskim kabinetima, laboratorijama i zavodima. Sve je bilo tempirano na dokazivanju sveopšte ekonomske ugroženosti Srba u Bosni, njihovoj eksploataciji, i privrednoj nerazvijenosti njihovih područja.

Očigledno je bilo da su se takve teze, koje je stalno iznosila SDS, mogle jedino ostvariti oružanom agresijom.

I drugi agresor na Republiku Bosnu i Hercegovinu - **Hrvatska**, zajedno sa marionetskim režimom tzv. "Herceg-Bosne" vršio je ekonomske pripreme za agresivno djelovanje. Naprijed je istaknuto da je u Hrvatskoj otuđena značajna imovina preduzeća iz Bosne i Hercegovine, a također i na području tzv. Hrvatske republike "Herceg-Bosne". Svojim odlukama o formiranju javnih preduzeća na svom području, tzv. "Herceg-Bosna" je osim destrukcije jedinstvenih tehničko-tehnoloških sistema (željeznice, PTT, elektroprivrede itd.),

nanijela ogromnu ekonomsku štetu Republici Bosni i Hercegovini. Značajna novčana sredstva odlila su se kroz uvođenje, odnosno zadržavanje sredstava od carina, taksa, poreza i drugih prihoda, koji su pripadali Republici Bosni i Hercegovini i sa kojima su se rješavala određena socijalna pitanja.

U ovom dijelu rada su izložena samo neka saznanja o ekonomskim pripremama agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Sigurno je da će ona vremenom biti aktuelizirana i dopunjavana. Međutim, ni u ekonomskoj sferi se nije ništa slučajno i spontano, samo od sebe dešavalo. Naime, ekonomske pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su bile planski, organizovano i sistematski osmišljene i realizovane.

6. Vojne pripreme

Vojne pripreme agresije predstavljaju ključni aspekt ovoga dijela rada, s obzirom da je **oružana aktivnost suštinsko obilježje agresije**. Elaboracija će se izvesti kroz razradu nekoliko pitanja, a prevashodno transformaciju JNA u jednonacionalnu armiju, naoružavanje srpskog stanovništva, dislokaciju sredstava i ljudstva JNA, oružane formacije i grupe, pozadinsko obezbjeđenje agresorskih komandnih jedinica i ustanova. Pri tome se neće ulaziti u detalje, osim u mjeri koja je potrebna da bi se testirala teza da su vojne pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu vršene **planski, sistematski i organizovano**.

a) Transformacija JNA u jednonacionalnu armiju

U jugoslovenskoj krizi koja je bila sveopšta (politička, ekonomska, moralna itd.), posebno je bilo interesantno kako će se ponašati JNA, koja je po svojim efektivima važila kao četvrta vojna sila u Evropi. Građena na temelju rata protiv imerijalizma i ogromnog tabora neprijatelja socijalističkog samoupravljanja, predstavljala je zatvoreni i dosta tajnoviti segment društva, sa brojnim povlasticama, koje su se svakodnevno pokazivale pred običnim ljudima. Uz to, zasnovana na

ideološkom konceptu, kao svojevrsna **partijska armija**, teško se snalazila u začecima političkog i ekonomskog pluralizma na tlu bivše Jugoslavije. Suštinsko pitanje je bilo da li će braniti postojeće stanje, odnosno centralistički koncept federacije ili će omogućiti da se konstituiše demokratska opcija, koja je bila evidentna na području bivših socijalističkih zemalja. Međutim, iskazivali su se neki nagovještaji u postupku razrješenja jugoslovenske krize da će se **JNA staviti na stranu konzervativnih snaga**, koje zagovaraju održanje *status quo*, a time i postojeće pozicije JNA. Takve snage nalazile su se prevashodno u Srbiji, Crnoj Gori i među pripadnicima srpske nacionalnosti u drugim područjima Jugoslavije, posebno Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, gdje oni čine značajan procenat stanovništva. Velikosrpski koncept, odnosno stvaranje “Velike Srbije”, je bio sve više u zamahu, posebno stupanjem na političku scenu Slobodana Miloševića i grupe oko njega i njegove novoformirane Socijalističke partije Srbije (SPS), koja je bila puko preimenovanje SK. Pod parolom očuvanja Jugoslavije nastojala se stvoriti “Velika Srbija”, koja bi obuhvatila “sve srpske zemlje”, u koje su, još prije Prvog svjetskog rata, ubrajani krajevi do Istre i Trsta sa zapadnom granicom zacrtanoj na liniji Karlobag-Karlovac-Virovitica. Njima su očigledno smetali narasli demokratski procesi, koji su podrazumijevali samostalnost i suverenost republika i njihovo demokratsko povezivanje na područja bivše Jugoslavije. Sa takvom koncepcijom srpska supremacija, koja je bila evidentna i u prvoj i drugoj Jugoslaviji, dovedena je u pitanje, a i sve lagodnosti JNA. Srbija je nastojala da JNA pridobije za svoj koncept, što je bilo sve očiglednije, a što se realizovalo nizom mjera i aktivnosti JNA. Njoj se već mogao pridodati epitet bivša, jer se transformisala u jednonacionalnu armiju - srpsku, postajući instrument agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Takvu njenu ulogu najavili su srpski lideri **Slobodan Milošević** i **Radovan Karadžić**. U jednom od svojih brojnih obraćanja građanima Srbije preko TV Beograda, 8. jula 1991., Slobodan Milošević će označiti novu ulogu JNA, koja po njemu “treba da se nalazi na teritorijama koje su naseljene narodima opredijeljenim da žive u Jugoslaviji zajedno i u

miru. A oni koji ne žele da ostanu u Jugoslaviji i koji JNA smatraju okupatorskom vojskom, trebalo bi ubuduće sami da brinu o svojoj odbrani i bezbjednosti”.

Još eksplicitnije novu ulogu bivše JNA iskazaće Radovan Karadžić na tajnom sastanku održanom u sarajevskom hotelu “Holidey Inn” (novembar 1991.), povodom pripreme plebiscita srpskog naroda. On će naglasiti “da Srbi nemaju potrebe ni za kakvom stranačkom vojskom, Armija je tu. **Slučajno se naši i njihovi ciljevi stopostotno poklapaju** (boldirao B.M.). Nemojte da tu tehniku i tu Armiju ostavimo samu. Skinula je čak i petokraku. Ima oružje, ima tehniku, ima druga materijalna sredstva i ima velike ratne rezerve. Ima komandni rukovodni kadar, ima cilj, koji je identičan našem”.

Bivša JNA je pokušala da u praksi predstavi svoju neutralnost, što je bilo nemoguće, jer je u svim aferama, posebno oko naoružavanja Srba, što će se kasnije detaljnije pokazati, ona bila glavni akter. Uz to je počela i da **djeluje politički**, uključujući se u osmišljavanje koncepta budućeg uređenja Bosne i Hercegovine. Najbolji primjer za to je da je Banjalučki korpus formulisao pitanje za referendum u Bosni i Hercegovini, zahtijevajući da ono bude sljedeće sadržine: “Da li ste za suverenu Bosnu i Hercegovinu u sastavu nove Jugoslavije?” Ne treba mnogo napora da se odgonetne što se podrazumijeva pod “novom Jugoslavijom”. Ustvari, to je “Velika Srbija”.

Svoje političko djelovanje, a posebno spregu sa SDS-om, Banjalučki korpus će pokazati i u saopštenju u kome će se navesti da je referendum o međunarodnoj suverenosti Bosne i Hercegovine “**prozirna obmana naroda**”.

General Milutin Kukanjac, tadašnji komandant Druge oblasti JNA, pod čijom nadležnošću je bila cijela Bosna i Hercegovina, pokušavao je posjetom Predsjedništvu Bosne i Hercegovine demantovati poruke i saopštenja Banjalučkog korpusa, što nije mogao učiniti, jer su uslijedili novi primjeri takvog ponašanja. To se najbolje vidjelo u **transformaciji teritorijalne organizacije JNA**, kojom se pokazivala namjera njenog Generalštaba da se mirnim putem okupira Bosna i Hercegovina i udare granice nove Jugoslavije, odnosno “Velike Srbije”. Naime, do tada je

važio princip - "jedna republika-jedna vojna oblast." Međutim, sasvim neočekivano, ali namjerno, pod Drugu vojnu oblast dolazi i Kninski korpus, što je samo po sebi značilo pripajanje Kninske krajine Bosni i Hercegovini, a dalje i jedne i druge novoj Jugoslaviji.

I u srbijanskim medijima množili su se tekstovi u kojima se naznačavala nova uloga JNA. Tako je, između ostalog, akademik Mihajlo Marković, potpredsjednik Glavnog odbora Socijalističke partije Srbije u intervjuu "Politici" istakao da "Jugoslavija mora utvrditi novu državnu granicu. **Ta granica bi trebala ići linijom razgraničenja između srpskog i hrvatskog stanovništva i JNA treba da je zaposjedne**" (boldirao B.M.).⁴⁰

Usljedio je hapšenje Milana Martića, ministra unutrašnjih poslova u tzv. SAO Krajini (8. septembra 1991.) nedaleko od Bosanske Otoke. Radilo se o insceniranom slučaju, koji je trebao da izazove sukob Srba i Bošnjaka, što je poslužilo Radovanu Karadžiću da izjavi da je to "znak kako bi Srbi živjeli u Bosni i Hercegovini kada bi se ona izdvojila iz Jugoslavije", dodajući u svom stilu da su se Srbi u Bosanskoj Krajini i istočnoj Hercegovini već "digli na noge." Martić je pušten tako što je zahtjev Petra Gračanina, ministra unutrašnjih poslova Jugoslavije izručen saveznom SUP-u, jer je navodno za njim raspisana potjernica. Kasnije su on i njegova pratnja (potpukovnik Dušan Smiljanić, stariji vodnik Milan Borić i milicionar Nebojša Stupar) pušteni komotno, na slobodu bez ikakvih problema. Bila je to još jedna prevara i zornost odnosa JNA i beogradskog režima prema Bosni i Hercegovini.

U kom pravcu će djelovati JNA pokazuje i **Preporuka** koja joj je upućena od strane tzv. "Republike srpskog naroda", u kojoj se traži da **JNA vojno zaštititi i da radi na očuvanju teritorijalne cjelokupnosti Jugoslavije**. Očigledno je da se radi o pozivu JNA da, u slučaju "ugroženosti" srpskog naroda, stupi u odlučno dejstvo na njegovoj zaštiti, kako ljudskih života, tako i imovine.

⁴⁰ S. Lučkin, HRONOLOGIJA AGRESIJE - RAT I PRIJE RATA, "Oslobođenje", 18. septembar 1994., str. 9.

Bivša JNA se **otvoreno stavljala na stranu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini** omogućujući da se uz njenu svesrdnu pomoć formiraju SAO-i, sruši legalna vlast i uspostavi jednonacionalna - srpska vlast. Uz svesrdnu pomoć bivše JNA formirani su paralelni organi i institucije vlasti, kao što su: oružane srpske formacije TO, srpski MUP-ovi, srpsko ministarstvo unutrašnjih poslova sa srpskim stanicama milicije i srpskim centrima službe bezbjednosti, što je značilo suspenziju legalnih organa vlasti u Bosni i Hercegovini.

Kontraobavještajna služba JNA intenzivno je radila na indoktrinaciji srpskog stanovništva, pri čemu su osnovno polazište bili "Načertanije", "Homogena Srbija", dokumenti Draže Mihailovića, "Memorandum SANU", dokumenti SDS itd.

Transformacija JNA u srpsku vojsku mogla se zorno pratiti na više primjera.

Srbizacija bivše JNA počela se iskazivati i u simbolici. Umjesto petokrake, na kapama su se masovno nosile četničke kokarde, a na mjestu zastave SFRJ isticale su se srpske zastave sa oznakama četiri C, originalni ambijent je stvaran sve čudnijim izgledom oficira, koji su najednom postali neuredni, prljavi, sa zapuštenim velikim bradama, a čule su se sve otvorenije i glasnije četničke pjesme.

Jugoslovenski karakter JNA je gubila u svim domenima. **Ona je, ustvari, u potpunosti bila instrumentalizirana za realizaciju velikosrpskog koncepta.** Taj proces je išao po vertikali od dužnosnika u Saveznom Sekretarijatu za narodnu odbranu, Generalštabu i visokim komandama, do najnižih komandi.

Najviši rukovodioci su vrbovani za Armiju srpsko-crnogorske provenijencije. Kao primjer može se navesti da je general armije Veljko Kadijević za svoje saradnike odabrao kadrove koji su stajali na istoj liniji (generalpukovnici Blagoje Adžić i Mićo Ćušić, generalpotpukovnik Marko Negovanović, generalmajor Aleksandar Vasiljević i jedan broj drugih generala i oficira). Neki od oficira to nisu mogli podnijeti niti su se sa tim slagali, kao što su admiral Petar Šimić (naprijeko umro) i generalpukovnik Simeon Bunčić.

Pridobijanje oficira JNA za politički koncept "Velike Srbije" tekao je sistematski i planski, **pri čemu su tajnim kanalima sa raznim vidovima informisanja bili obuhvaćeni samo oficiri Srbi i Crnogorci**. Iznenada je zamro do tada aktivan javni politički rad u JNA, koji se odvijao kroz raznovrsne oblike aktuelnog informisanja i debata za sav armijski kadar. Oficiri druge nacionalnosti su stimulisani da odlaze iz redova JNA, što je bio još jedan dokaz njenog dubokog tonjenja u srpsko-crnogorske nacionalističke vode.

Transformaciji JNA u jednonacionalnu armiju doprinio je i novoformirani "Savez komunista - pokret za Jugoslaviju", koji je, iako djelujući van kasarne, bio mjesto snažne nacionalističke indoktrinacije armijskog kadra.

Svođenje Jugoslavije na Srbiju i uloga JNA mogla se najbolje vidjeti na primjeru Slovenije, koja nije bila u interesnoj sferi "Velike Srbije", te ju je trebalo prosto istjerati iz Jugoslavije, što se vrlo brzo i dogodilo.

JNA je zajednički djelovala sa drugim oružanim formacijama, odobravlala njihove terorističke akcije, a i sama postajala najdirektniji akter brojnih zločina i kršenja međunarodnog prava. Formalno je vodila aktivnost na razoružanju ostalih formacija, a, ustvari, na perfidan način one su dodatno naoružavane, te su se nalazile u istom stroju sa JNA.

Služba vojne bezbjednosti je u cjelini bila uključena u ostvarenje velikosrpskih ideja. Iako su otkrivali vojno organizovanje Srba i Crnogoraca, preko toga se prelazilo, podaci su sakrivani i uništavani. Nasuprot tome, ova služba je davala često potpuno lažne i falsificirane podatke o naoružanju Bošnjaka i Hrvata, na osnovu čega su izvođene pogrešne procjene o enormnosti tih pojava. Odatle su uslijedile teze da Srbima i Crnogorcima **prijeti genocid**, što je mase talasalo u pravcu stvaranja ratne psihoze. Može se konstatovati da je pomenuta služba u Bosni i Hercegovini bila, ustvari, nadopuna SDS-u, koja je bila glavni centar za prikupljanje, bolje reći izmišljanje podataka o tobožnjoj ugroženosti Srba.

Ovome treba dodati još neke pojave koje idu u prilog stvaranju **jednonacionalne armije**. Tu se, prije svega, može istaći jednonacionalni

rezervni sastav. Najbolji primjer za to je njihovo djelovanje i zaposjedanje Hercegovine (rezervisti iz Srbije i Crne Gore), što je JNA tumačila kao nastojanje da se spriječe međunacionalni sukobi. Međutim, takvo objašnjenje je moglo imati prođu samo kod naivnih. Namjere su bile sasvim drugačije. One su bile usmjerene u pravcu da se **parališe legalna vlast Republike Bosne i Hercegovine i onemoguće njena nastojanja da se ukinu tzv. SAO-i**. Istovremeno, kroz mobilizaciju, koja je opet bila jednonacionalna, vršeno je naoružavanje srpskog stanovništva, kako bi se to moglo dovršiti do početka okupacije Bosne i Hercegovine. JNA, brojne druge oružane formacije i rezervisti bili su snaga na kojoj je SDS Bosne i Hercegovine temeljila svoju moć i otvoreno lansirala svoje poruke. Tako će povodom male Gospojine i godišnjice osnivanja SDS, Biljana Plavšić 21. septembra 1991. u **Čajniču** izjaviti arogantno, samouvjereno i u prijetećem tonu: "Sa Srbima se treba dogovarati dok su spremni za dogovor. Sa Srbima je divno živjeti, pogubno ratovati".

JNA, jednonacionalna srpsko-crnogorska armija bila je sve omraženija među drugim narodima, pa smatrana i neprijateljskom i okupatorskom. Osim kadrovske čistke koje je ona vršila na nacionalnoj osnovi, često i prisilnim penzionisanjem, napuštali su je brojni kadrovi, jer im se prijetilo likvidacijom. "Etničko čišćenje" je izvršeno i u redovima bivše JNA, koja je ostala pod kontrolom Slobodana Miloševića. Međutim, svojstveno njemu, počeo ju je marginalizirati enormnim penzionisanjem visokih vojnih kadrova stvarajući vojsku po svojoj mjeri.

b) Naoružavanje srpskog stanovništva

U sklopu priprema agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu naoružavanje srpskog stanovništva je predstavljalo jedan od suštinskih elemenata. Ono je vršeno **planski, organizovano i sistematski**, čiji je glavni akter bila bivša JNA, a po naređenju Generalštaba Oružanih snaga SFRJ i Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, te političkih organa Srbije i Crne Gore. Naoružavanje je obuhvatilo prije svega članove i simpatizere SDS-a Bosne i Hercegovine, zatim srpske

paradržavne tvorevine, kao što su srpski opštinski štabovi, jedinice TO, oružane jedinice rezervnog i aktivnog sastava milicije, te druge srpske "dobrovoljačke" formacije.

Osnovni subjekti naoružavanja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini su bili **JNA, vojno i političko rukovodstvo Srbije, na čelu sa Slobodanom Miloševićem i SDS-om Bosne i Hercegovine**. Oni su, a posebno JNA, na čelu sa Generalštabom oružanih snaga SFRJ napravili i ažurirali ratne planove, ratne rasporede i zaduženja, plansku podjelu, te lokacije stacioniranja oružja, municije, vojne opreme i hrane. Navedeno je doprinijelo da se borbena gotovost jedinica, odnosno oružanih formacija, pojača. Aktivnost SDS Bosne i Hercegovine se odvijala u skladu sa aktivnostima vojnog rukovodstva SFRJ. U vezi sa tim, posebno je karakteristično donošenje naredbe od strane Glavnog odbora SDS Bosne i Hercegovine (1991.) da se pristupi organizovanom naoružavanju srpskog naroda. Glavni realizator ovoga zadatka, prema stavu Glavnog odbora SDS, trebalo je da bude JNA, zbog čega je trebalo uspostaviti sa njom i saradnju.

Najilustrativnija potvrda o aktivnostima na naoružavanju srpskog naroda bile su **posebne instrukcije Slobodana Miloševića**, predsjednika Srbije date Radovanu Karadžiću i vođstvu SDS Bosne i Hercegovine. U tom dokumentu, osmislenom vjerovatno u prvoj polovini 1991., između ostalog se isticalo, odnosno naređivalo Radovanu Karadžiću sljedeće:⁴¹

1. da, u cilju otpočinjanja akcije "RAM" osigura apsolutnu mobilizaciju srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, prioritarno na području Bosanske Krajine i Kupreške visoravni;
2. da se za sat vremena nakon njihovog kontakta javi generalu Nikoli Uzelcu, komandantu Banjalučkog korpusa, koji ima zadatak da se **mobilisano srpsko stanovništvo naoruža** (boldirao B.M.), (u udaljenije krajeve oružje doturi helikopterima).

⁴¹ S. Čekić, nav. dj., str. 39.

Nakon toga, slijedila je od strane Radovana Karadžića "Naredba svim opštinskim odborima Srpske demokratske stranke u Bosni i Hercegovini" sa sljedećom sadržinom:

1. da se odmah mobilizira rezervni sastav milicije u opštinama gdje SDS ima većinsku vlast;
2. da se odmah mobiliziraju ilegalno formirane jedinice teritorijalaca SDS i da se stave pod komandu JNA i
3. da se odmah mobiliziraju srpski dobrovoljci i stave pod komandu JNA.

U 1991., pa nadalje, otkriveno je više slučajeva ilegalnog transporta oružja i municije za naoružavanje srpskog naroda, što je činila JNA.

U mjestu **Deleuši**, na putu Nikšić-Bileća, 24. maja 1991. radnici Ministarstva unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine zaustavili su kamion u kojem je bilo 80 automata ruske proizvodnje i 16.000 metaka za to oružje.⁴²

U sklopu otkrivanja ilegalnog transporta oružja i municije od strane JNA, ističe se slučaj kada je na putu Visoko-Kiseljak (**u selu Podgorani**), 27. oktobra 1991. zaustavljeno vozilo u kojem su pronađeni oružje i municija sa potvrdom Opštinskog odbora SDS Visoko. Prilikom kontrole vozača i vozila pronađene su dvije automatske puške M-70A kalibra 7,62 mm, tri ručne bombe i 350 metaka.⁴³

Također, u **Višegradu**, **Ustiprači**, **Goraždu** i nekim drugim mjestima, otkriveni su transporti sa većim količinama naoružanja, koje je dobiveno od JNA.⁴⁴

Sljedeći primjer je iz sarajevske opštine **Stari Grad**, kada su radnici stanice javne bezbjednosti 21. novembra 1991. kod Stare bistričke stanice zaustavili 3 kamiona sa prikolicama, koji su prevozili vojni materijal na relaciji Bar-Kalinovik. U njima je pronađeno 75 tona raketa (u svakom po 25 tona) za potrebe JNA. Interesantno je da je

⁴² Isto, str. 41.

⁴³ Isto, str. 41.

⁴⁴ Isto, str. 42.

certifikat o ispravnosti vozila glasio da vozači “**Rumijatransa**” iz **Bara** prevoze banane i južno voće, a ne ono što su stvarno prevozili - opasne materije - rakete.⁴⁵

Da je ta ilegalna rabota postajala pojava, a ne pojedinačni slučaj, pokazuje primjer sa jedne kontrole vojnih vozila u **Han Derventi** (februara 1992.), kada je vojna policija JNA iz kasarni u Lukavici, oko 23. sata, zaustavila četiri šlepera i dva “fapa”, bez ikakvih pratnji, putnih naloga i specifikacije “robe”, koji su bili puni oružja iz Titovog Užica.⁴⁶

U kontekstu naoružanja Srba spominjao se podatak da su uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu i Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, sredinom 1991., uvezli ogromne količine naoružanja i opreme iz Libana kako bi se što bolje izvršilo naoružanje srpskog naroda.⁴⁷

Nakon “plebiscita” srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (9. novembra 1991.), aktivnost oko naoružavanja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini od strane SDS-a, i uz svesrdnu pomoć JNA je još više dobilo na intenzitetu. Prema podacima “Oslobođenja” od 25. februara 1992., raznim kontrolama na drumovima Bosne i Hercegovine u februaru 1992. otkriveno je ilegalno oružje u sljedećim količinama: šest automata, 96 pušaka automatskih, poluautomatskih i “običnih”, dva pištolja, dvije bombe, 50 metaka, jedan nož i jedan suzavac.

Usljedio je otkrivanje još dva slučaja sumnjivog prevoza oružja.

Tako je u **Ustikolini** početkom 1992., prilikom odlaska dijela vojnih rezervista iz sarajevske regije u ovo mjesto, otkriveno da se oni bave i prijevozom oružja. Obavljajući svoju funkciju, pripadnici MUP-a Bosne i Hercegovine su iz saobraćaja izdvojili vozila kod kojih je pronađena neuredna dokumentacija, a koja su prevozila oružje. Međutim, uslijedila je intervencija visokih oficira JNA i vozila su nastavljala put, najčešće u pravcu prema Hercegovini ili Podrinju.⁴⁸

⁴⁵ Isto, str. 42.

⁴⁶ Isto, str. 42-43.

⁴⁷ Isto, str. 43.

⁴⁸ DNEVNI IZVJEŠTAJ, broj 111, 13. avgust 1992., Press centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 102-02/115, 23. oktobar 1992.

U opštini **Stari Grad (Sarajevo)** otkriven je, takođe, ilegalni prevoz oružja. Naime, policajci stanice javne bezbjednosti ove opštine su 24. marta 1992. na kontrolnom mjestu kod Vijećnice, u sklopu redovne kontrole, u jednom automobilu pronašli značajne količine oružja. Ovim automobilom je upravljao Radomir Kojić sa Pala, koji je predstavio svoju funkciju kao komandant specijalne jedinice tzv. "srpske autonomne oblasti Romanija".⁴⁹

Naoružavanje srpskog stanovništva vršilo se i u **kasarnama JNA**, pri čemu su oficiri JNA dijelili oružje, municiju i druga materijalno-tehnička sredstva. Kao primjer za to navode se sarajevske kasarne "Slaviša Vajner Čiča", "Slobodan Princip Seljo" i "Viktor Bubanj".

SDS je otvoreno djelovala u kasarnama JNA, u koje su dolazili njeni aktivisti, preuzimajući i odvozeći raznovrsno pješadijsko i artiljerijsko naoružanje, najčešće na Pale.

Komanda Druge vojne oblasti je čak i **organizovala barikade** u Sarajevu, zajedno sa SDS-om, dijeleći ogromne količine naoružanja, municije, opreme, hrane, sanitetskog i drugog materijala i sredstava iz kasarne "Lukavica", srpskom stanovništvu **Tilave, Vojkovića, Ilidže, Vraca, Lukavice** i nekih drugih sarajevskih naselja. U vezi sa tim spominje se događaj od 2. marta, kada se oko 1.500 građana srpske nacionalnosti, sa stotinjak putničkih i teretnih vozila okupilo u kasarni zahtijevajući da im se dadne obećano oružje. Ono, istina, nije odmah podijeljeno, nego je nakon odlaska građana utovareno u 30 kamiona i privatnih automobila. Prema dostupnim podacima, tada je iz vojnih magacina izdato 142 puškomitraljeza, osam mitraljeza, 1.250 automatskih pušaka, 272.000 metaka svih vrsta i kalibara, 3000 bombi "kašikara" i kamion ručnih bacača.⁵⁰

Interesantno je da je u svim ovim aktivnostima učestvovao i generalpotpukovnik Milutin Kukanjac, komandant Druge armijske

⁴⁹ Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu iz dana u dan, Dokumenti o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1993.

⁵⁰ S. Čekić, nav. dj., str. 46-47.

oblasti. Uz njegovo lično odobrenje srpskom stanovništvu su u više slučajeva podijeljene ogromne količine oružja, hrane, sanitetskog materijala i druge opreme.

Po naređenju generala Kukanjca, JNA je Srbima dijelila oružje 4. 14. i 19. aprila 1992. u kasarni "Slobodan Princip Seljo". Prvog dana, 4. aprila, za oko 500 Srba je podijeljena po automatska puška i 150 metaka, dvije ručne bombe i uniforme, na kojima je umjesto petokrake bila oznaka "jugoslovenske vojske".⁵¹

U drugoj turi, deset dana kasnije, u navedenoj kasarni JNA je naoružala 1.500 Srba. Osim navedenog, oficiri JNA su 19. aprila u osnovnoj školi u **Tilavi** naoružavali srpsko stanovništvo sa područja Sarajeva.⁵²

Srpsko stanovništvo je naoružavano i u drugim kasarnama, posebno u kasarni "**Viktor Bubanj**", gdje je pješadijsko naoružanje, povučeno iz Hrvatske, dijeljeno Srbima **Lukavice**, **Kasindola**, **Vojkovića**, **Tilave** i drugih naselja.

Masovno i organizovano dijeljenje oružja i municije vršeno je i u drugim dijelovima **Sarajeva**, gdje su učestvovali brojni visoki oficiri JNA, rukovodstvo i aktivisti SDS-a. Taj proces se može pratiti i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine, posebno u većim regionima.

Tako je 28. marta 1992. sa Pala na područje sela **Odžak** i **Površnica** transportovano 30 tona oružja i municije, koje je podijeljeno po goraždanskim srpskim selima.

I na **Sokocu** srpske oružane formacije su uspješno naoružavane sa opremom koja je poticala iz magacina MUP-a Bosne i Hercegovine, koji se nalazio u istom mjestu.⁵³

Na području **Doboja** od oktobra 1991. do marta 1992. u opštinama **Teslić**, **Doboj**, **Gračanica**, **Modriča**, **Odžak**, **Derventa** i **Bosanski Brod**, podijeljeno je oko 5.000 automatskih pušaka 7,62 mm, znatan broj ručnih bacača M-57, "zolja", "osa", puškomitraljeza i dr.⁵⁴

⁵¹ Isto, str. 47.

⁵² Isto, str. 48.

⁵³ "Slobodna Bosna", br. 4, 21. septembar 1991.

⁵⁴ S. Čekić, nav. dj., str. 58.

Naoružavanjem brojnih srpskih formacija na području Sjeverne Bosne, također se bavila JNA, odnosno general Savo Janković, komandant 17. korpusa JNA.

Isto su to činile grupe vojnih i civilnih lica iz **Zeničkog garnizona JNA** i grada, u prvoj polovini 1992. naoružavano srpsko stanovništvo na području Zenice. Posebno je karakterističan slučaj koji se dogodio u noći 14./15. februar 1992. u naselju **Bare** (područje **MZ "Drivuša"** kod Zenice), kada je iz teretnog vozila istovareno naoružanje i dijeljeno stanovnicima srpske nacionalnosti. Također, podjela naoružanja vršena je krajem februara 1992. u selu **Kovanići** kod **Topčić Polja**, te sredinom marta i u drugim naseljima oko **Zenice**.

Evakuacija ljudstva i opreme iz zeničke kasarne "Josip Jovanović", korištena je maksimalno za podjelu naoružanja pripadnicima srpske nacionalnosti. U tom sklopu, 18. maja 1992. na putu za **Kakanj** dijeljeno je oružje, kao i u selu **Dobrinja** kod **Visokog**.⁵⁵

Naoružavanje srpskog stanovništva vršeno je intenzivno i u dolini Neretve tokom cijele 1991., a naročito je pojačano u prvoj polovini 1992., pri čemu se posebno ističe Strahinja Strajo Živak iz sela **Brđani** (SO Konjic). On je septembra 1991. iz Nevesinja u Konjic dopremio 100 pušaka, tri automata i oko 12.000 metaka, koje je kasnije podijeljeno mjesnim odborima.⁵⁶

Kada je riječ o naoružavanju srpskog stanovništva na području **Bugojna**, ono se odvijalo uz punu sinhronizaciju SDS i JNA. Uz pomoć i posredstvom JNA, oružje je dobivano sa područja **Banje Luke**, **Šipova** i **Travnika**. Ono je dijeljeno unaprijed formiranim srpskim oružanim jedinicama. Putem JNA obezbijeđeno je oko 1.500 komada raznog automatskog oružja sa pripadajućom municijom, određene količine teškog naoružanja, radiostanice i ostala oprema. Tvornica "Slavko Rodić" se koristila za ilegalnu proizvodnju određenog oružja. Tako je u ovoj tvornici u drugoj polovini 1991. ilegalno proizvedeno 540 bojevih bombi, a bojevi upaljači za granate izneseni su iz te fabrike bez oznake proizvođača i serijskog broja.

⁵⁵ Isto, str. 68.

⁵⁶ Isto, str. 70.

Sredinom 1991. vršeno je ubrzano naoružavanje srpskog stanovništva na području **Bosanske Krajine**. To se naročito činilo u **Šipovu**, gdje je opštinsko i stranačko rukovodstvo SDS-a Šipovo, nakon "puča na legalne organe TO i provale u magacine sa oružjem i municijom", podijelilo municiju samo Srbima. Prema nekim saznanjima, oružje je dijeljeno i "ekstremistima, pijanicama, maloumnicima, četnicima čarapašima".⁵⁷

Na području **Bihaća** akcija naoružavanja se odvijala u saradnji sa JNA. Akciju je vodio Dragan Gačeša, profesor ONO i DSZ iz Bosanskog Petrovca.

Oficiri JNA iz **Brčanskog garnizona** su, takođe, izvršili naoružavanje i obučavanje srpskog stanovništva. U periodu od avgusta 1991. do marta 1992. podijelili su veće količine oružja, municije i vojne opreme pripadnicima SDS-a Brčko i okolnim mjestima. Također, organizovali su izmještanje jedinica JNA u srpska sela **Pelagićevo, Žabari, Obudovac, Razljevo, Potočari i D. Bukovac**, vršeći zločine nad civilnim stanovništvom s ciljem stvaranja tzv. "srpske opštine Brčko".⁵⁸

Na području **Tuzle**, prema već oprobanom scenariju, intenzivno naoružavanje Srba je vršila JNA, gdje je prednjačio pukovnik Mile Dubajić, komandant kasarne "Husinska buna". Njegovim angažovanjem naoružanje je dijeljeno Srbima u **Požarnici, Kovačevom Selu, Marićima, Crnom Blatu, Ugljeviku** i drugim mjestima.⁵⁹

Razoružanje TO je također bilo u funkciji naoružavanja srpskog stanovništva, jer je ono dobilo svo naoružanje koje se nalazilo u tom segmentu odbrane. U Bosni i Hercegovini je to izvršeno još prije višestranačkih izbora, u proljeće 1990. na osnovu odluke Predsjedništva SFRJ.

⁵⁷ Isto, str. 74.

⁵⁸ Dnevni izvještaj, br. 149/150, 21. 9. 1992.

⁵⁹ S. Čekić, nav. dj., str. 75.

Razoružanje TO je inicirano od generala Veljka Kadijevića, saveznog sekretara za narodnu odbranu Jugoslavije. On je u listu "Narodna armija" (početkom 1990.) TO označio kao "podvalu", jer se iza nje formiraju republičke vojske. Naravno, to se tada nije jasno moglo izvesti, jer se na čelu Predsjedništva SFRJ nalazio Janez Drnovšek, čija se smjena čekala.

Dolaskom Borisava Jovića na ovu funkciju (15. maja 1990.), razoružanje TO je veoma brzo realizovano. Odluka o tome je donesena sedam dana nakon njegovog ustoličenja (23. maja), u kojoj se nalaze "da se oruđe i oružje TO izuzima od TO radi bolje zaštite i čuvanja i prebacuje u vojne magacine". To je pravdano problemima skladištenja i čuvanja naoružanja, izbjegavanja krađa, diverzija, za što je garant JNA, odnosno njeni magacini.

Za realizaciju ovog zadatka direktno je bio zadužen Generaštab JNA i njegov načelnik Blagoje Adžić. Kasnije se pokazalo da je razoružavanje TO u cjelosti izvršeno samo u Bosni i Hercegovini i to velikom zaslugom tadašnjeg komandanta TO Bosne i Hercegovine, generala Miloša Bajčetića. U Hrvatskoj je to učinjeno djelimično, dok je Slovenija uspjela sačuvati skoro svo naoružanje svoje TO.⁶⁰

Cjelokupne rezerve naoružanja, municije i opreme jedinica i štabova TO Bosne i Hercegovine, JNA je ustupila i podijelila Srbima.

Na osnovu nepotpunih podataka Press-centra Armije Bosne i Hercegovine, od maja 1993. opremom JNA je naoružano oko 50.400 Srba, odnosno pune četiri divizije sa 200 tenkova, 150 oklopnih transporterata, 400 teških topova, 800 minobacača i bestrzajnih topova. Ovome treba dodati da je, također, Republika Srbija opremila još oko 42.000 ljudi, odnosno tri samostalne divizije.⁶¹

Na osnovu iznesenih podataka i drugih saznanja, može se utvrditi da je negdje do 19. marta 1992. na teritoriji Bosne i Hercegovine u komandama, jedinicama i ustanovama 2. i 4. Vojne oblasti, oružanim

⁶⁰ Na taj način je u potpunosti uništena odbrambena moć R BiH.

⁶¹ "Oslobođenje", 20. juli 1993., str. 4.

formacijama tzv. SAO, uglavnom bila završena mobilizacija, naoružavanje i opremanje "vojnih obveznika" srpske nacionalnosti. Očigledno je da su svo naoružanje, municija, oprema, materijalno-tehnička, intendantska i druga sredstva, koja su u posjedu srpskih naoružanih formacija, poticali iz arsenala JNA, TO Bosne i Hercegovine, kao i TO i MUP-a Srbije. Komande, jedinice i ustanove JNA, koje su bile locirane u Republici Bosni i Hercegovini, dobivale su od Generalštaba oružanih snaga SFRJ i SSNO materijalno-tehnička i intendantska sredstva, prvenstveno naoružanje i municiju, te druga borbena sredstva i opremu.

JNA je dalje vršila naoružavanje i opremu srpskih oružanih jedinica, teritorijalne odbrane i milicije, kao i druge srpske "dobrovoljačke" jedinice u Bosni i Hercegovini, pri čemu su im polazišta činila naređenja Generalštaba OS SFRJ, posebno od 30. decembra 1991. i instrukcije SSNO, naročito od 21. februara i 20. aprila 1992.

Ustvari, nakon transformacije JNA u jednonacionalnu srpsku vojsku, naoružavanje srpskog naroda je dalja faza gubljenja njenog jugoslovenskog identiteta, tako da se već tada radilo o srpskoj vojsci, koja će se angažovati na stvaranju projekta "Velike Srbije". Na tu, novu ulogu JNA, u intervjuu TV Pala ukazao je Milutin Kukanjac, bivši komandant Druge vojne oblasti JNA, koja je pokrivala područje Bosne i Hercegovine. On je istakao: "Vojska sa kojom sam ja komandovao je prvi put u istoriji zaokružila srpske teritorije". U istom nastupu naglasio je: "Porazili smo ih na Kupresu, u Bosanskoj Posavini, odbranili smo vam Ilidžu, Vogošću, školu MUP-a smo vam odbranili, ja mislim da oni tenkovi i dan-danas gore stoje".⁶²

Bila je to velika prevara onih koji su ulagali u tu armiju. Ona se izdigla iznad njih, protiv njih, postala agresorska i osvajačka.

⁶² S. Lučkin, HRONOLOGIJA AGRESIJE - RAT I PRIJE RATA, "Oslobođenje", srijeda 21. septembar 1994., str. 6.

c) Dislociranje JNA

Kada se govori o dislokaciji JNA, onda se pod tim **podrazumijeva dislokacija njenih materijalno-tehničkih sredstava, komandi, jedinica i ustanova**. Svi navedeni aspekti dislokacije su bili vezani za Republiku Bosnu i Hercegovinu, sa različitim usmjerenjima. Naime, jedan dio navedenog je bio premješten unutar Bosne i Hercegovine, drugi dio je dislociran iz Bosne i Hercegovine, a treći dio dislociran je iz područja drugih republika u Bosnu i Hercegovinu. Bez obzira o kojem aspektu je riječ, namjera je bila da budu u funkciji realizacije velikodržavnog koncepta Srbije i stapanja Bosne i Hercegovine u novu Jugoslaviju. Kroz raznorazna pomjeranja efektivna JNA, Bosna i Hercegovina je doživjela **okupaciju i prije otvorene oružane agresije**.

Aktivnost oružanih snaga SFRJ na pripremi i predislokaciji materijalno-tehničkih sredstava počinje krajem 1991., a naročito početkom 1992. Kao glavni akter ove aktivnosti, komande i jedinica 2. vojne oblasti rade pod neposrednom uputom i uz pomoć Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, Generalštaba OS SFRJ i njegovog načelnika Blagoja Adžića. Sve se radi u interesu lociranja JNA "u bezbednija područja", kako bi se sačuvala od razbijača Jugoslavije. Međutim, namjere su bile sasvim drugačije, što će se pokazati u daljim elaboracijama.

Dislokacija JNA se, također, odvijala u skladu sa planom "RAM", čija je suština bila uokviriti područja bivše Jugoslavije u granice "Velike Srbije". Otud, tamo gdje nije predviđena "Velika Srbija", nije trebala da bude ni JNA (primjer Slovenije i dijela Hrvatske). Sve što je vezano za nju, potrebno je bilo dislocirati u okvire "RAM-a", a zatim ga realizovati.

O načinu realizacije pomenutih aktivnosti, tj. dislokaciji materijalno-tehničkih sredstava, iseljavanja i premještanja jedinica JNA, više puta su raspravljali vojni krugovi SFRJ.

O tome je raspravljano na **sastanku 25. marta 1992.** vezano za informaciju Komande 2. vojne oblasti u Bosni i Hercegovine i prijedloga za izmještanje jedinica JNA i RMR. Tom prilikom general

Adžić je, pored ostalog, postavio sljedeći zadatak: “Ubrzati izvlačenje RMR... Trupne rezerve rešavati u sklopu iseljavanja i premeštanja jedinica”.

Istovremeno, “izdao je naredbu da se odmah pristupi sačinjavanju planova i reguliše iseljenje jedinica i imovine JNA iz Zenice, Čapljine i Travnika, za što je trebalo predvidjeti potrebne snage”.⁶³ Prema dostupnim podacima, JNA je tajno dislocirala mnoga skladišta rezervi naoružanja, municije i pogonskog goriva JNA, kako bi na drugoj lokaciji bila sigurna i efikasnije se mogla upotrijebiti od strane JNA, naravno za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Skladišta municije “**Donji Lapac**”, u kojima se nalazilo 2.350 tona municije, predislocirana su na područje **Bosanskog Petrovca**, gdje je formirano novo skladište. I skladište “**Golubić**”, koje se nalazilo kod **Knina**, predislocirano je u rejon **Bosanskog Grahova**, u kojem je formirano novo skladište.

Takođe, materijalne rezerve (9.930 cijevi i 200 tona municije) od TO iz trupnog skladišta “**Rabić**” kod **Dervente** prebačene su dijelom u **Banju Luku**, a dijelom u rejon sela **Ukrinski Lug**.⁶⁴

JNA je intenzivno vršila i **razmjешtaj municije i naoružanja**. Tako je iz skladišta u **Doboju** izmješteno 5.270 cijevi naoružanja i 140 tona municije u rejon sela **Tumare - Tumarsko Brdo**, koje je udaljeno 10 km sjeveroistočno od Zavidovića. To je učinjeno i u trupnom skladištu “**Krepšić**” kod **Brčkog** (izmješteno 10.368 cijevi naoružanja i 137 tona municije u novo skladište na prostoru **Lopare-Ugljevik**) i u trupnom skladištu “**Kozlovac**” - **Tuzla** (prebačeno 20.000 komada naoružanja i 268 tona municije od TO u novo skladište u rejon **Lopare**). U krajeve označene kao “srpski” premješšana je municija, ratna materijalna sredstva i ostalo. To se prije svega odnosi na **Mokro, Koran, Han-Pijesak, Pale**. U Mokro je iz Visokog, nakon predislokacije 4. mješovitog protivoklopnog artiljerijskog puka “R”, izmještena sva municija, kao i municija iz 4. mješovitog artiljerijskog puka.

⁶³ S. Čekić, nav. dj., str. 106.

⁶⁴ Isto, str. 106.

U skladište “**Koran**”, prebačena su ratna materijalna sredstva motorizovanog bataljona iz 46. zaštitnog puka SSNO iz skladišta u Visokom.

Dio rezervi koje su se nalazile u skladištu **Butile kod Sarajeva** izmještene su u rejon sela Han Kran na Romaniji (Han-Pijesak).

Na pomenute prostore **Koran-Mokro** iz skladišta TO u Konjicu izmješteno je 5.980 cijevi naoružanja sa dva borbena kompleta municije. Također, na Koran je izvršena dislokacija oko 400.000 granata iz Vitkovića.

JNA je posebno vršila dislokaciju ogromne količine materijalno-tehničkih sredstava TO i JNA, što je naročito učinjeno iz skladišta “Faletići” i “Hadžići”.

Osim navedenog, sva materijalno-tehnička sredstva iz garnizona **Visoko, Travnik, Kiseljak**, kao i vojnu industriju iz **Novog Travnika, Bugojna, Viteza, Mostara, Kupresa**, te regiona **Sarajevo**, JNA je izmjestila na druge lokacije koje su joj više odgovarale. Aktivirani su bivši garnizoni u **Han-Pijesku i Koranu**.

JNA je izvršila posebnu pljačku u preduzeću “**Famos**” i “**Zrak**”. Iz magacina TO RO “Famos”, odvukla je protivvazdušno naoružanje TO, a iz “**Zraka**” je oduzeto 12 topova i kompletno naoružanje raketnog odjeljenja.

U navedenim poslovima išlo se dotle da je počela i **dislokacija ljudstva**. Naime, dio ljudstva je 5. aprila 1992. iz sektora pozadine Komande 2. vojne oblasti upućen na rezervno komandno mjesto **Pale**.

Osim toga, iz intendantskog skladišta je vršena dislokacija veterinarsko-materijalnih sredstava, sanitetskog materijala i sl.⁶⁵

Krajem aprila i početkom maja 1992., dakle sa početkom agresije, vršena je intenzivna predislokacija **jedinica i materijalnih sredstava sa “ugroženih” područja Bosne i Hercegovine na “sigurnija područja” i “sigurne lokacije”**.

⁶⁵ Isto, str. 107-109.

Kao jedna od najsloženijih operacija, (24., 25., 26. i 27. aprila, te početkom maja) nastavljeno je izvlačenje jedinica i materijalnih sredstava iz zgrade Komande 2. vojne oblasti u kasarnu **Lukavica**.

Iseljavanje kasarne u **Kiseljaku** je izvršeno 25. aprila.

Također, iz garnizona **Visoko** su izvučeni ljudstvo, naoružanje, kompletne ratne rezerve, kao i perspektivna osnovna sredstva.

Prema naređenju Tehničke uprave SSNO u periodu od 23. aprila do 1. maja 1992. izvršena je predislokacija **825** tona ubojnih sredstava.

JNA je vršila i predislokaciju ogromnih količina motornog benzina i drugih goriva. U aprilu 1992., pred početak opšte agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, mnogi vojni vozovi sa gorivom su upućeni prema Banjoj Luci, Kninu i drugim "srpskim područjima".

Posebno velike količine oružja i druge opreme su izvučene iz garnizona **Rajlovac**. Tako je početkom aprila 1992. JNA iz garnizona b izvukla 50 kamiona oružja i kamion granata za bacače, koji su instalirani u **Reljevu**, cijevima okrenutim u pravcu **Butmira**, **Sokolović kolonije** i **Hrasnice**.

Sva oprema je također pokradena iz preduzeća "**Soko**" u Mostaru, koju je JNA šleperima "**Kraljevotransa**" (iz **Kraljeva**) odvezla, a čija vrijednost se procjenjuje na 15 milona USA dolara.

Pod firmom dislokacije u opštu pljačku su se uključivali i **rezervisti JNA**, koji su u Mostaru pokrali farmu krava i prebacili je u **Nevesinje**, koje je već bilo okupirano od strane Srba. Jedinice JNA u **Mostaru** su blokirale skladište "Velmosa", u kojem se nalazila veća količina prehrambenih artikala.

Srpske oružane formacije su 20. aprila u **Vogošći** zauzele tvornicu namjenske opreme "Pretis" i fabriku "TAS" i organizovano otuđile materijalna sredstva tih preduzeća.

Brojni vojni konvoji, koji su u drugoj polovini marta tekli ulicama Sarajeva, odvezli su prema Romaniji najskuplja borbena i tehnička sredstva iz kasarne u Lukavici, zatim iz garnizona Visoko i Kiseljak.⁶⁶

⁶⁶ Isto, str. 112-114.

Masovnim pokretima JNA, 28. aprila 1992. odvoze se **materijalno-tehnička sredstva iz bihaćke regije prema "srpskim područjima" Drvaru i Bosanskom Petrovcu.** Dio kasarni JNA jednostavno je predat srpskim oružanim formacijama (primjer Vojne kasarne u Ustikolini), što svjedoči o njenoj potpunoj sprezi sa srpskim pobunjenicima u Bosni i Hercegovini.

U svim ovim dislokacijama **učestvuju vozila transportnih preduzeća iz Srbije** ("Kraljevostrans", "Nišstrans", "Srbijatrans") što govori o umiješanosti Srbije u ovu pljačku i otimačinu pod firmom dislokacije u "bezbjednija područja". Mnogi objekti su u cjelini locirani u Srbiju. Tako je Remontni zavod "Travnik" predislociran u Srbiju, s obzirom da je to jedini zavod u bivšoj SFRJ koji je remontovao sredstva veze. Dio rezervi iz skladišta "Ševarlije" izmješten je u Srbiju (Loznica), iz tvornice "Slavko Rodić" u Bugojnu, odvezeno je u Valjevo 200 tona eksploziva, rezerve sanitetsko-materijalnih sredstava Savezne direkcije iz skladišta u Foči predislocirane su u skladište društvenog preduzeća "Sanitas" u Crnoj Gori (Bijelo Polje).⁶⁷

Dokle je išla ova svojevrsna pljačka može se vidjeti na primjeru **evakuacije vojnih školskih centara iz Sarajeva - Srednjoškolskog vojnog centra kopnene vojske "General armije Kosta Nađ" i Školskog centra ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane.**

Prezentirano pokazuje da je najviše vojno rukovodstvo SFRJ svestrano bilo uključeno u agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao zločin protiv mira, dakle njeno planiranje, pripremanje i vođenje. To pokazuju i boravci najviših rukovodilaca JNA (generalpukovnika Blagoja Adžića, komandanta oružanih snaga Jugoslavije i generalpukovnika Živote Panića, komandanta 1. vojne oblasti) u Bosni i Hercegovini nakon njenog međunarodnog priznavanja. Oni su krajem aprila 1992. boravili na području Republike Bosne i Hercegovine, interesujući se, između ostalog, i o borbenoj gotovosti jedinica JNA.

⁶⁷ Isto, str. 114-116.

Pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu mogu se pratiti i kroz **rasprodaju stambenog fonda, kasarni i drugih objekata kojima je raspolagala JNA**. Na to posebno ukazuju način i uslovi prodaje pomenutih objekata. Tako su se stanovi, umjesto dotadašnje otplate na dugoročni kredit, mogli kupiti pod izuzetno povoljnim uslovima. Zahvaljujući tome, pripadnici JNA su vrlo lako, reklo bi se preko noći, postali vlasnici brojnih i skupocjenih stanova. Tome su doprinijeli i pojedini kadrovi iz reda srpske nacionalnosti koji su radili u Vladi. U vezi sa tim spominje se dr. Miodrag Simović, potpredsjednik Vlade Republike Bosne i Hercegovine, od koga su pripadnici JNA tražili mišljenje i podršku za otkup vojnih stanova.

Početkom 1992. Komanda 2. vojne oblasti radi na provođenju akcije **za prodaju više vojnih objekata, među kojima se nalaze i kasarna "Jajce" i zgrada stare Vojne bolnice**, koja je, kao kulturno-historijski spomenik iz 1864., pod zaštitom države.⁶⁸

Pošto se rat u **Sloveniji** neslavno završio, a ona se nalazila van sfere "Velike Srbije", trebalo je dislocirati JNA odatle, kao i iz dijela Hrvatske koji je bio van SAO-a. S obzirom da je sa misijom UNPROFOR-a u Hrvatskoj kako-tako rat amortiziran, na redu je bila Bosna i Hercegovina, koja je morala po svaku cijenu ostati u novoj Jugoslaviji, bolje rečeno u "Velikoj Srbiji". **Jer, samo ako se Bosna i Hercegovina osvoji, biće moguće ovladati Jugoslavijom u cjelini.** Od ukupno 1.537 km državne granice u Republici Bosni i Hercegovini, agresor je već kontrolisao 1.068 km, odnosno 71%. Naime, granica Bosne i Hercegovine prema Srbiji je iznosila 357 km, Crnoj Gori 249 km, a prema okupiranoj Hrvatskoj 480 km. Bosna i Hercegovina nije tretirana kao suverena država, nego kao geografski pojam, označena kao - tampon zona. U ostatku Jugoslavije morala je ostati po svaku cijenu, milom ili silom. Počela je njena **tiha okupacija**, što je činjeno pod izgovorom da su snage koje se povlače iz Slovenije i Hrvatske u "tranzitu", odnosno u prolazu za druge dijelove tadašnje Jugoslavije.

⁶⁸ "Slobodna Bosna", br. 21, 19. mart 1992., br. 22, 26. mart 1992.

Upravo takav je bio i odgovor na pritužbe od strane državnog rukovodstva Bosne i Hercegovine. Područje Bosne i Hercegovine se koristilo za vođenje operacija protiv Hrvatske. Bila je izvršena mobilizacija obveznika od 20 do 60 godina (20. septembra 1991.), a od rezervista su formirane jedinice Užičkog i Podgoričkog korpusa pod izgovorom o ugroženosti aerodroma u Mostaru. Međutim, prava namjera je bila zaposjesti istočnu i srednju Hercegovinu (komandno mjesto je bilo Kifino Selo kod Nevesinja).

Legalna vlast Bosne i Hercegovine je bila suspendovana na blizu polovini njene teritorije. Kao vid pritiska, Srbija je uvela embargo na izvoz roba u Bosnu i Hercegovinu. Uprkos pregovorima na nivou predsjednika Vlada Srbije (dr. Radoman Božović) i Bosne i Hercegovine (Jure Pelivan), 8. februara 1992. nije postignut dogovor o skidanju embarga. Čak nije dozvoljen ni prevoz davno plaćenih količina roba.

Sa prostora **Trebinja**, dakle Bosne i Hercegovine, počele su operacije za osvajanje **Dubrovnika**. U tom sklopu, 12. oktobra 1991. uništeno je **Ravno** sa desetak okolnih sela, kojom prilikom je protjerano oko 1.000 Hrvata, a prema nekim procjenama ubijeno 180.

Krenulo se na prilagođavanje **vojne organizacije novonastaloj situaciji, u pravcu** zaokruživanja "Velike Srbije". JNA je ponovo formirala vojne oblasti, sada četiri: **Beograd, Skoplje, Sarajevo i Podgorica** (vojno-pomorska). Komanda u Sarajevu je formirana od ostatka komande 5. vojne oblasti koja se iz **Zagreba** povukla u **Banju Luku** i 4. vojne oblasti.

U tom sklopu, u Sarajevu je početkom januara 1992. godine formirana 2. vojna oblast, a obuhvatala je 91 opštinu Bosne i Hercegovine i Hrvatske (petnaestak opština), koje su držale pod kontrolom njene jedinice.

Odstupajući od principa "jedna Republika - jedna vojna oblast", 4. vojna oblast je obuhvatala preostalih **18 opština u Hercegovini i jugoistočnoj Bosni** (Kalinovik, Foča, Čajniče, Goražde, Bileća, Gacko, Trebinje, Ljubinj, Nevesinje, Mostar, Posušje, Grude, Ljubuški, Široki Brijeg, Čapljina, Neum, Stolac, Višegrad). Sve ove

aktivnosti su završene do 17. februara 1992. Nešto kasnije, nakon teških pregovora u martu i aprilu 1992., zaključen je ugovor o napuštanju Makedonije, pa je dio jedinica i odavde dislociran u Bosnu i Hercegovinu.

Pored oružanih sastava stacioniranih na teritoriji Bosne i Hercegovine, kao i oružanih sastava stacioniranih na teritoriji okupirane Hrvatske, za otvorenu agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u aprilu 1992. su bila angažovana četiri granična korpusa JNA raspoređena u Sremu, zapadnoj Srbiji, Sandžaku i Crnoj Gori. To su **Podgorički, Novosadski, Valjevski i Užički korpus**. Njihovo angažovanje u Bosni i Hercegovini je bilo ostvareno u više vidova. Prije svega, predislokacijom pojedinih bataljona i divizionata na teritoriji Bosne i Hercegovine i njihovim pretpočinjavanjem tamo već raspoređenim korpusima. Prvi takav slučaj je registrovan već 4. aprila 1992., kada je iz **Kuzmina u Bijeljini** prebačen 2. oklopni bataljon 53. motorizovane brigade i pretpočinjen 17. korpusu. Do 1. juna 1993. registrovano je više stotina takvih prelaza, uključujući i jedinicu od 35 tenkova iz **Užica**, koja je upućena prema **Medeđi**.

Istovremeno, u Bosni i Hercegovini je vršen prelazak pojedinih regularnih i dobrovoljačkih jedinica JA na teritoriju Bosne i Hercegovine radi izvođenja borbenih zadataka ili evakuacije tamo već opljačkanih materijalnih sredstava. Obezbjedeana je artiljerijska i raketna podrška sa vatrenih položaja na teritoriji Srbije. Avijacija, koja je bila u isključivom posjedu JNA, u cjelini je pripremana za angažovanje u agresiji. Helikopteri su bili spremni za vatrenu podršku iz vazduha i za dostavu materijalno-tehničkih sredstava, a posebno za manevar jedinica, evakuaciju ranjenika, povrijeđenih i bolesnih.

U Bosni i Hercegovini su se već nalazile **brojne oružane formacije i grupe**, o kojima će se kasnije nešto više govoriti. To su bili "Arkanovci", "Šešeljevci", "Sokolovi", "vikendaši", razne stranačke formacije i druge neutvrđenog naziva. Njihova baza je bila Srbija i Crna Gora, a Bosna i Hercegovina poligon za ratna dještva, a cilj, prije svega, pljačka i masakri nad civilnim stanovništvom.

Ovome treba dodati **plaćenike** iz Rumunije, Rusije i drugih zemalja, koji su činili veoma značajnu borbenu snagu angažovanu u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Ukupno brojno stanje ovih snaga je teško procijeniti, ali se s pravom smatra da je to na 51.129 km² državne teritorije Bosne i Hercegovine vjerovatno najveća gustina okupacije koju svijet poznaje. Može se reći da je Bosna i Hercegovina znatno prije otvorene agresije postala okupirana, a okupaciona sila je država Srbija i Crna Gora. Gledano sa vojne strane "suprotno međunarodnom ratnom pravu i dotadašnjoj administrativnoj organizaciji, Bosna i Hercegovina je razbijena na više upravnih i vojno-upravnih područja, odnosno jedinica. Znatni dijelovi Bosne i Hercegovine stavljeni su pod jurisdikciju Kninskog, Titogradskog, a kasnije i Užičkog korpusa, uz proglašavanje tih dijelova srpskim autonomnim oblastima, dok je komandant 2. armije, faktički postao vojno-upravni (okupacioni) komandant ostatka Bosne i Hercegovine".⁶⁹

Druga vojna oblast, osnovana u januaru 1992., imala je pet korpusa (Banjalučki, Sarajevski, Tuzlanski, novi Bihački i Vazduhoplovni, sastavljeni od jedinica, koje su se dislocirale iz Slovenije i Hrvatske). Procjenjuje se da je tada u Bosni i Hercegovini bilo oko 40 do 60 hiljada vojnika. Interesantna je nacionalna struktura komandanata korpusa. Od njih petorice trojica su bila po nacionalnosti Crnogorci (Savo Janković, Špiro Ninković i Vojislav Đurđevac), a ostala dvojica Srbi (Vladimir Vuković i Ljubomir Bajić).

Međutim, nije se ostalo na tome. Približavanjem početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, JNA je u ovoj republici još više ojačavala. Iz **Slovenije** su dislocirana su još tri kopnena korpusa. U Zenicu je preseljen Ljubljanski, u Drvar - Mariborski, a u okolinu Tuzle dislocirana je glavnina Riječkog korpusa. Uz to, na području Bosne i Hercegovine formirana su i **tri vazduhoplovna korpusa: u**

⁶⁹ M. Kreso, FAŠISTIČKI KORIJENI I GENOCIDNI KARAKTER AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU, "Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992.", Isto, str. 217.

Bihaću, Banjaluci i Tuzli. Kada se ovome doda da su u Bosni i Hercegovini djelovala i tri školska centra JNA (**Sarajevo, Banja Luka, Mostar**), procjenjuje se da je na području Republike Bosne i Hercegovine krajem 1992. i početkom 1993. bilo **oko sto do stotinu i dvadeset hiljada vojnika**.⁷⁰ Riječ je o elitnim jedinicama koje su bile naoružane najsavremenijim raketama, artiljerijskim oklopno-mehanizovanim i pješadijskim naoružanjem, uz modernu avijaciju. Sve u svemu, Bosna i Hercegovina je bila okupirana i prije otvorene, oružane agresije.

d) Pripreme JNA za agresiju

JNA je prije početka otvorene agresije izvršila niz radnji, kako bi se što bolje pripremila za agresiju.

Počelo je, kao i u svim prilikama, **izvođenjem borbene obuke i raznovrsnih vježbi**, koje su, ustvari, trebale da psihološki zastraše stanovništvo i demonstriraju moć JNA.

Prije napada na pojedina područja, JNA je zauzimala bitne strateške tačke, posebno tamo gdje su živjeli Srbi. Sa kamionima JNA, vršeno je izvlačenje teškog naoružanja i municije iz grada, što je postavljano na strateški važna mjesta. Za ilustraciju, mogu se navesti neki primjeri.

Tako je krajem 1991. i početkom 1992. prije napada na **Foču**, JNA zauzela sve bitne strateške tačke, naročito tamo gdje su živjeli Srbi. Po već viđenom scenariju, kamionima su izvučeni teško naoružanje i municija iz grada i postavljeni na strateški važna mjesta. Prema raspoloživim podacima, najveći dio toga ljudstva, "u maskirnim uniformama i dobro naoružani" i "sa jako puno naoružanja", JNA je locirala na planinu **Zabrana**, u blizini planinarskog i lovačkog doma, gdje su često kadrovi SDS-a održavali sastanke.

⁷⁰ S. Čekić, nav. dj., str. 151.

Slično je bilo i na **Palama**, gdje su neposredno pred agresiju “na više mjesta ukopani ili zamaskirani tenkovi, topovi, transporter i mitraljeska gnijezda”. Sve to je, također, zabilježeno i na području **Korana**, uz istovremeno razmještanje teške i lake artiljerije u **Ponoru (iznad Prače)** u **Podgrabu**, te na skoro cijelom obodu **Romanije**, od **Crvenih stijena** do **Blagovića**, a posebno na lokalitetu **Novakove njive** i **Novakove pećine**.

Lociranje oružja zabilježeno je i na **Ilidži**, gdje je postavljeno devet kamiona i dva transportera JNA, čije cijevi su bile uperene u naselja sa većinskim bošnjačkim stanovništvom (**Sokolović Kolonija**, **Butmir** i **Hrasnica**).

JNA je, također, **po svojoj procjeni vršila i mobilizaciju i podizanje stepena borbene gotovosti**, što je, ustvari, samo priprema za agresiju. Kao primjer, navodi se da su komande i jedinice 2. vojne oblasti početkom aprila 1992. bile u “potpunom stepenu borbene gotovosti”, kako se isticalo “usljed složene političko-bezbjedonosne situacije u zoni odgovornosti”.

Nadalje, 6. aprila 1992. (u 06 sati), na osnovu naređenja komandanta 2. vojne oblasti, u 21. ratnoj jedinici te komande otpočela je mobilizacija.

Jedinice JNA su već početkom aprila imale raspored svojih snaga u zonama borbenih dještava Kupres, Bosanski Brod, Bijeljina i Sarajevo.

JNA je vršila pokrete oklopnih sredstava, pravdajući to raznim, vrlo neubjedljivim razlozima. Tako su, naprimjer, 11. aprila 1992. jedinice Titogradskog korpusa JNA, vršile pokrete oklopnih sredstava na relaciji Stolac-Bileća-Nevesinje i na području Podveležja. U isto vrijeme JNA se stacionirala kod Doboja. Napustivši garnizon u Tuzli, rasporedila se na putu prema Gračanici, s pravdanjem da osigurava komunikaciju.

Iz faze prikrivenog djelovanja, JNA je **počela da zauzima pojedina mjesta i predaje ih bosanskim Srbima**. Tako su jedinice bivše JNA ušle u Modriču i zauzele zgradu SO, stanicu javne bezbjednosti, radiostanicu i druge važne punktove u gradu.

U toku noći 13. aprila vojne jedinice su sa nekoliko topova zaposjele brdo **Oštri Rat** na sjeveroistočnoj strani Mostara i blokirale južnu zonu grada i terminal "Energopetrola" na lijevoj obali.

Svoje provokacije JNA je ispoljavala putem dva aviona tipa "**MIG**" kada su u brišućem letu probili zvučni zid iznad Sarajeva, što je izazvalo paniku među građanima.

U pojedinim dijelovima Sarajeva 16. aprila 1992. je zabilježeno pojačano kretanje jedinica JNA, što je uslovalo veliku uznemirenost kod građana. Istog dana, JNA je izašla na Dobrinju i Mojmiilo.

Njeno učešće u pripremama na agresiju i direktno angažovanje u agresiji je bilo sve očiglednije, kolone tenkova i drugih borbenih kola JNA su u sve većem broju krstarile drumovima Bosne i Hercegovine.

Tako su kroz Vogošću, 18. aprila 1992., prema "**Pretisu**" prošla dva tenka i dvojna borbena kola, iz **Banje Luke** prema **Derventi** kretala se veća vojna kolona, koju su činili tenkovi i druga oklopna vozila, a u gradu **Doboju** i oko njega su stacionirani tenkovi i topovi. Četiri tenka JNA su 19. aprila ušla u krug tvornice "Pretis" u Bosanskom Šamcu, jedna vojna jedinica je patrolirala gradom i obavljala razoružanje građana.

JNA je vršila **nadziranje sarajevskog aerodroma i carinske preglede**, koji je kasnije ustupila bosanskim Srbima. Ona je zauzimala i jedan broj gradova (npr. **Vlasenicu**), a zatim ih predala Srbima.

Može se reći da u Bosni i Hercegovini nije bilo nijedno područje koje JNA nije pokrila, gdje je vršila zastrašivanje nesrpskog stanovništva, pomagala Srbima u njihovim osvajanjima. Tako je 25. aprila 1992. u Bratuncu stacionirana tenkovska jedinica JNA, koja je, zajedno sa brojnim oružanim srpskim formacijama vršila zločine nad Bošnjacima, pljačkajući njihovu privatnu imovinu.

Dokle seže njena sprega sa srpskim formacijama svjedoči slučaj da je svoje vojnike u Rajlovcu zamijenila sa navedenim formacijama.

Cijevi njenih topova su bile okrenute prema mjestima gdje je u većini živjelo bošnjačko i hrvatsko stanovništvo. To je slučaj u **Visokom, Mostaru, Kaknju, Derventi** itd., što je ukazivalo da se približava i oružana agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Mogu se izložiti najznačajniji elementi aktivnosti JNA za pripremu agresije na Sarajevo kao glavni grad Republike Bosne i Hercegovine. Sarajlije su 20. marta 1992. bile vidno uznemireni vidjevši šta radi JNA okolo njihovog grada. Naime, počelo je sa ukopavanjem vojske na brdima oko Sarajeva, izlazak dijela 346. lakog artiljerijskog puka protivvazdušne odbrane na vatreni položaj u rejonu sarajevskog aerodroma i **Brusa**, postavljanje topova na **Trebeviću** i drugim lokacijama, kao i vojni pokreti i pojačan broj vozila. Sve je to u komandi 2. vojne oblasti bilo obrazloženo "redovnim aktivnostima JNA". Aktivnost JNA je nastavljena. Na obroncima Sarajeva, zatim u Mokrom, Vučjoj Luci i na Trebeviću početkom aprila je vršeno stacioniranje, ukopavanje artiljerijske jedinice JNA, čime je držala grad i prigradska naselja u obruču. Poznato je da je JNA još prije toga imala sve koordinate planiranih lokaliteta za agresiju i važnih objekata u gradu, koji je kasnije rušila i palila. Opsada Sarajeva, kao i svih drugih gradova, brižljivo je pripremana od strane JNA i uz punu saradnju sa SDS.

Svoju najsavremeniju opremu za praćenje i navođenje artiljerijskih dejstava JNA je ustupila srpskim oružanim formacijama, locirala im položaje i izvršila montažu. Uz to, vršila je obezbjeđenje takvih uređaja sa mitraljeskim gnijezdima i topovima.

JNA je oko bosansko-hercegovačkih gradova izvršila ogromnu **koncentraciju naoružanja**.

Najbolja ilustracija za to je **Sarajevo**, gdje je na kilometar fronta bilo raspoređeno 35 oruđa, a u dotadašnjoj historiji ratovanja najveća koncentracija artiljerije je zabilježena oko Berlina sa 25 cijevi po kilometru sa jedne strane.

Oružje je tako postavljeno da gradove drži u blokadi i opkoljenju, čime se onemogućavalo vršenje vitalnih funkcija (ishrana, voda, struja, gas i sl.). Najilustrativniji primjer za to je ponovo Sarajevo, koje je u blokadi bilo 1320 dana.

U pripremi agresije, JNA je **raznovrsnim sanitetskim materijalom snabdijevala bolnice u SAO-ima**, otuđujući i pljačkajući opremu, lijekove i sanitetski materijal iz drugih medicinskih ustanova. Takođe, vršena je blokada medicinskih ustanova samo za srpske ranjenike, na njima instalirana mitraljeska gnijezda i snajperisti, sve u režiji JNA.

Nije potrebno posebno govoriti da je JNA obezbjeđivala sav starješinski kadar za vojsku tzv. RS, te da i danas oni dobivaju platu iz Srbije.

Jednom riječju, na primjeru priprema za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu očigledno je da je bivša JNA bila **glavni instrument agresije u rukama Srbije**. S pravom se može istaći da je, ustvari, ona vodila oružanu agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu pod firmom bosanskih Srba. Jer, svakome je jasno da SDS nikada nije mogla nabaviti toliko naoružanja. Ono je dobiveno od JNA.

Njena najveća obmana i prevara se desila kada je, pod izgovorom da napušta Bosnu i Hercegovinu, ustvari ostala u SAO-ima da se bori za bosanske Srbe. Kasnije će se pokazati da je ona **glavni instrument realizacije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu**. Četvrta evropska armija po kapacitetima je na taj način izgubila svoj identitet, postala jednonacionalna, osvajačka, sa zločinima učinjenim u Bosni i Hercegovini. Zbog svega toga, njene starješine zaslužuju da se nađu na suđenju pred Međunarodnim sudom, jer su inspiratori, podstrekači i najneposredniji izvršioci agresije na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu.

e) **Vojne i druge oružane formacije i grupe**

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su učestvovala raznovrsne vojne formacije, kao što su **JNA i Vojska SR Jugoslavije, te njihovi kolaboracionisti, oružane formacije i grupe iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske, oružane formacije SK - Pokreta za Jugoslaviju, strani plaćenici, Hrvatska vojska i dio HVO** (osnovan 8. aprila 1992. u Grudama).

O kojim snagama se radi, najbolje se može vidjeti na osnovu **podataka Međunarodnog instituta za strateške studije iz Londona**.⁷¹

⁷¹ "PRVA LINIJA", list Armije Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, br. 7, godina II, 30. avgust/kolovoz, 1993., str. 2.

Prema podacima ove ugledne ustanove **Vojska SR Jugoslavije** je u kopnenim snagama imala oko 200.000 ljudi, od čega 100.000 pod punom mobilizacijom. Tenkovi su brojali 800-1.000 komada, uključujući tu 150-200 tipa T-84. Vazduhoplovstvo je brojalo 26.000 ljudi, uz 400 borbenih aviona i 165 helikoptera. U sastav mornarice je ulazilo oko 9.000 ljudi sa 117 brodova, uključujući pet podmornica, četiri fregate.

Hrvatske kopnene snage su službeno brojale 105.000, neslužbeno možda 150.000 ljudi. Posjedovale su 200 tenkova (T-54, T-55, T-34 i nekoliko T-84), sa 820 artiljerijskih cijevi. U sastav zračnih snaga ulazilo je 250 ljudi sa deset borbenih aviona, uključujući 2 MIG-a 21., Hrvatska mornarica je brojala 800-1.000 ljudi sa 30 brodova.

Kopnene snage tzv. **RS Krajine** su brojale 25.000 ljudi, sa 40 tenkova i 150-200 cijevi. Od borbenih aviona su posjedovali osam helikoptera (MI-8 i "gazele").

Vojska **tzv. republike srpske** je posjedovala brojno oruđe i oružja, kako pokazuju podaci Međunarodnog instituta, što je, uglavnom, dobiveno od tzv. SR Jugoslavije. Što se tiče ljudstva, vojska tzv. RS je brojala oko 60.000 ljudi, podržana sa oko 20.000 ljudi i 100 oklopnih borbenih oruđa iz tzv. SR Jugoslavije, 300 tenkova, 200-300 oklopnih vozila i 500-600 cijevi i haubica. Zračne snage su imale oko 5.000 ljudi, dobivena su 43 aviona od bivše JNA (35 stalno u servisu) i 21 helikopter.

Hrvatske snage u Bosni i Hercegovini (HVO) i jedinice Hrvatske vojske (HV) su prema Institutu, bile dobro naoružane. Tako je **HVO** brojao između 30 i 35.000 ljudi, imao oko 50 tenkova i više od 100 artiljerijskih cijevi. U Bosni i Hercegovini je bilo oko 15.000 pripadnika Hrvatske vojske i oko 50 tenkova, a korištena je avijacija Hrvatske vojske.

Interesantno je izvršiti uporedbu navedenih podataka sa vojnom snagom **Armije Republike Bosne i Hercegovine (A R BiH)**, a prema podacima pomenutog Instituta. Ono što odmah pada u oči jeste izuzetan debelans u odnosu prema naoružanju, što se teško moglo nadoknaditi značajnim brojem aktivnog ljudstva i ljudstva u rezervi. Zaista se dobro naoružanoj vojsci suprostavljala goloruka armija, koja je, uz to, jedina bila sputana embargom na uvoz naoružanja.

Armija Republike Bosne i Hercegovine je brojala 120.000 aktivnog ljudstva i 80.000 u rezervi. Između 40 i 50.000 ljudi je bilo pod punom opremom, a 80.000 je služilo u borbenim jedinicama.

Bosanska armija je posjedovala, po procjenama ovog Instituta, oko 40 tenkova (srpska 300), 30 naoružanih nosača i veći broj artiljerijskih cijevi. Imala je 50 ljudi u avijaciji, jedan borbeni avion (van upotrebe) i četiri helikoptera.

Vezano za vojne snage tzv. RS, neophodno je rasvijetliti **povlačenje JNA iz Republike Bosne i Hercegovine**, koje je nominalno obavljeno 19. maja 1992. Međutim, "beogradske vlasti su utvrdile da 80 posto pripadnika jugoslovenske armije čine bosanski Srbi, koji imaju pravo ostati u Bosni i Hercegovini i boriti se na strani srpskih snaga u republici, pošto se JNA povukla".⁷²

Rezultat toga je bila, prema pisanju **John F. Burns**, u članku: **"Cease -Fire Brings Bit of Calm but no Confidence to Sarajevo"**, u **"The New York Times"**, od 14. svibnja 1992., "sila od najmanje 30.000 ljudi, s tenkovima, artiljerijom, višecijevnim raketnim bacačima i velikim zalihama municije.⁷³ Ti vojnici JNA iz Bosne i Hercegovine i njihovo naoružanje ušli su u sastav vojske bosanskih Srba, koja je osnovana 12. maja 1992. **Iako se JNA nominalno povukla** (19. maj 1992.), **mnoštvo je dokaza, od čega su već mnogi naprijed istaknuti da su se njeni vojnici (i aktivni i rezervni) i dalje borili u Bosni i Hercegovini na strani srpskih snaga** (primjer Užičkog korpusa i rezervisti JNA iz Crne Gore). Zbog svega toga, u Dokumentima Amnesty Internationala i Helsinki Watcha se ističe: "Budući da su njene oružane snage aktivno angažirane u napadima na teritorij koji pripada drugoj državi, Savezna Republika Jugoslavija (tj. Srbija i Crna Gora) **jedna je od strana u oružanom sukobu u Bosni Hercegovini** (boldirao B.M.).⁷⁴

⁷² RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Zagreb, str. 35.

⁷³ Isto, str. 35.

⁷⁴ Isto, str. 35.

Identifikovan je sljedeći **visoki kadar JNA, koji učestvuje u agresiji na Bosnu i Hercegovinu:**

1. Komandant 2. vojne oblasti, general-pukovnik **Milutin Kukanjac**, rođen na Zlatiboru, opština Užice, Srbija;

2. Komandant 4. sarajevskog korpusa, generalmajor **Vojislav Đurđevac**, rođen u Peći, Kosovo, Srbija;

3. Komandant 5. banjalučkog korpusa, generalmajor **Momir Talić**, rođen u okolini Valjeva, Srbija;

4. Komandant 9. korpusa Bihać, generalmajor **Špiro Ninković**, rođen u okolini Bara, Crna Gora;

5. Komandant 5. vazduhoplovnog - avio korpusa, pukovnik **Branko Šovagović**, rođen u Zagrebu, Hrvatska;

6. Komandant 17. korpusa Tuzla, generalmajor **Milan Nedeljković**, rođen u okolini Niša, Srbija;

7. Komandant Korpusa Knin i tzv. "Vojske srpske republike Bosne i Hercegovine", generalmajor **Ratko Mladić**, rođen u selu Božanovići, opština Kalinovik, Bosna i Hercegovina;

8. Komandant Korpusa Bileća, generalmajor **Momčilo Perišić**, rođen u Gornjem Milanovcu, Srbija;

9. Komandant 4. vojne oblasti Podgorica, generalpukovnik **Pavle Strugar**, rođen u okolini Peći, Kosovo, Srbija i drugi.

Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine je nakon pobjede na izborima (18. novembar i 16. decembar 1990.), radila intenzivno na formiranju oružanih formacija i naoružavanju srpskog naroda, u skladu sa instrukcijama vojnog rukovodstva SFRJ, političkog vođstva Srbije i njegovog predsjednika Slobodana Miloševića.

U tom cilju, Glavni odbor SDS-a Bosne i Hercegovine je sredinom 1991. svim opštinskim odborima izdao **Naredbu** da se na teritoriji Bosne i Hercegovine radi na formiranju oružanih formacija, za što je trebalo uspostaviti neposredne kontakte sa JNA. Poseban podsticaj ovim aktivnostima dala je Naredba SDS-a od 26. oktobra 1991. donesena u Čelincu, po kojoj je trebalo "obavezno sprovesti" formiranje jedinica za front, kao i komandi mjesta, uspostaviti "punu mobilnost teritorijalne odbrane", od "dezertera prikupiti svo oružje i opremu".

Aktivnost na formiranju **srpskih "dobrovoljačkih jedinica"** bila je prisutna u svim dijelovima Bosne i Hercegovine, sa opštinskim, reonskim i okružnim štabovima tzv. "teritorijalne odbrane". To se sve činilo u sadejstvu sa JNA, tako da su u oktobru 1991. na dubrovačkom ratištu, pored JNA, djelovale i srpske "dobrovoljačke jedinice".

Najviše vojno rukovodstvo SFRJ je krajem marta 1992. usvojilo konkretne odluke o formiranju "dobrovoljačkih" jedinica u Bosni i Hercegovini, njihovoj popuni i organizaciji, što pokazuje da je i sa tog nivoa dat doprinos formiranju oružanih formacija bosanskih Srba.

Oficiri JNA su direktno radili na organizovanju i formiranju oružanih jedinica SDS-a. U tom pogledu, posebno su se isticali generalmajor Vojislav Đurđevac, generalmajor Savo Janković, generalmajor Ratko Mladić. Ovaj posljednji je u svojstvu komandanta 9. (Kninskog) korpusa JNA početkom 1992. bio angažovan na formiranju "dobrovoljačkih ratnih jedinica" u Bosni i Hercegovini. On je, vezano za to, tokom januara 1992. sa saradnicima više puta boravio u Drvaru (oko 5. i 20. januara). Prilikom boravka u Drvaru, nakon obilaska mobilizacijom popunjene 11. motorizovane brigade, stacionirane u ovom mjestu, izjavio je da su dobro proveli mobilizaciju i popunili "redove borcima Drvara i susjednih opština".

Imajući u vidu značaj **sistema radioveza**, SDS je uz pomoć JNA, organizovala uspostavljenje ilegalnog sistema radioveza, kojim su bila povezana sva područja u Bosni Hercegovini. Na taj način, sve srpske oružane formacije u Bosni i Hercegovini su dobro razradile sistem organizovanja i održavanja veza, za što je nabavljena odgovarajuća oprema vojnog porijekla (radiostanice RUP-12, čiji je domet od 12 do 15 km, zavisno od antene, te RUP-3, dometa tri kilometra).

U formiranju srpskih snaga treba istaći ulogu JNA, pod čijom su se komandom nalazile ove snage. Ona je zajedno sa njima "čistila" bosanskohercegovačke gradove (primjer **Bosanskog Broda** i dr.), organizovala i izvodila specijalnu obuku "srpskih dobrovoljaca". Glavni akcenat na obuci je bio izvođenje gađanja sa "zoljama" i "osama" i minobacačima od 60 mm. Vršilo se detaljno proučavanje snajpera, kao i sve vrste pištolja i mitraljeza. **Obuka je išla u takve**

sitnice da je bila obavljena i za jedan broj dobrovoljaca u pravcu da bolje savladaju sve tehničke detalje oko blokiranja Sarajeva.

Ono što posebno treba istaći jeste da su nakon završene obuke “dobrovoljci”, u skladu sa dogovorom sa visokim oficirima JNA, odlazili kućama sa zaduženom opremom, dok im je naoružanje vojnim vozilima dovlačeno u porodične kuće i stanove.

Također, obuka Srba za rukovanje naoružanjem je vršena i u Pančevu, dakle drugoj državi - Srbiji, što je još jedan primjer njene umiješanosti u pripremu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Treba istaći da je vršena obuka u rukovanju oružjem i za srpske žene. Kao primjer za to navodi se njihova obuka u selu Jezero (opština Kalinovik), u Ulogu, gdje su “svako jutro išle na tu obuku i uveče se vraćale”.

Posebnu pažnju zaslužuju naznake osobenosti srpskih oružanih formacija i grupa iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske.

Njihova suštinska karakteristika je da su se pod patronatom određenih stranaka i partija realizovali njihovi nacionalistički ciljevi, te su u funkciji ostvarenja velikosrpskog koncepta njihovo sjedište i logistika bili u Srbiji i Crnoj Gori.

Prema podacima sa kojima se raspolaže, u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, su učestvovalе sljedeće oružane grupe i formacije:⁷⁵

- “**arkanovci**”, sa vođom Željkom Ražnatovićem Arkanom, koji je djelovao pod patronatom Socijalističke partije Srbije, vladajućom strankom u ovoj zemlji;
- “**šešeljevci**”, čiji je vođa bio Vojislav Šešelј, predsjednik Srpske radikalne stranke;
- “**beli orlovi**”, na čelu sa Mirkom Jovićem, ekstremistom predsjednikom marginalne, ali vrlo militantne Srpske (stranke) narodne odbrane;

⁷⁵ Podaci korišteni iz rada: KO SU AGRESORSKE SNAGE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - KOLJAČI, UBICE, ZLOČINCI, “Muslimanski glas”, 12. juni 1992., str. 4.

- “**rojalisti**”, na čelu sa Mihajlom Mladenovićem, predsjednikom Srpskog rojalističkog bloka;
- “**srpska garda**”, čiji je vođa bio S. Lajinović;
- “**vukovarci**”, koji su činili kvazi udruženje pripadnika različitih oružanih sastava, koji su učestvovali u ratnim dještvmima na području Vukovara i šire;
- “**dobrovoljci**”, pročetničke organizacije iz Srbije;
- “**dobrovoljci**”, pročetničke organizacije iz Crne Gore;
- **specijalci** Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove SFRJ;
- “**martićevci**”, jedinice Milana Martića, vođe kninskih Srba;
- **ostaci i rezervisti**, zvanično ukinute JNA od 19. maja 1992. na području Republike Bosne i Hercegovine, koji predstavljaju svojevrsan oblik oružanih formacija.

Od početka svoga djelovanja pomenute oružane formacije su bile u sprezi sa Generalštabom OS SFRJ, odnosno visokim oficirima JNA, legalnim vlastima u Jugoslaviji, Srbiji, Crnoj Gori, te rukovodstvom SDS-a i samozvanom Republikom Srpskom. To se ogledalo u pomoći prilikom njihovog formiranja, komandovanju, finansiranju, materijalnoj opremi i obuci. **Ono što je suštinsko, jeste činjenica da su pomenute oružane formacije bile u sastavu i pod jedinstvenom komandom i kontrolom viših oficira JNA.**⁷⁶ Nadalje, ona im je obezbjeđivala oružje, municiju, vozila, gorivo, hranu, vodu, piće, cigarete, posteljinu, veš i ostalu opremu. Pomenute grupe su bile po potrebi prisutne u kasarnama JNA (primjer Lukavica), gdje su od ove armije dobivale oružje i sva ostala materijalno-tehnička sredstva i opremu. Oni su djelovali **zajedno sa JNA** na izvršenju brojnih masovnih zločina. Kao primjer, mogu se istaći saznanja o djelovanju 6. brigade Banjalučkog korpusa u čijem sastavu su se nalazile pomenute grupe (oko 100 “arkanovaca”, “šešeljevaca” i pripadnika “belih orlova”), koje su pod komandom kapetana JNA Dragana

⁷⁶ Tako je komandant oružanih jedinica “šešeljevaca” Branislav Gavrilović, za usluge činjene JNA dobio čin majora.

Mijatovića 1. juna 1992. izvršile masakr nad bošnjačkim stanovništvom sela **Hrustovo** - (područje **Sanskog Mosta**, pobivši i zaklavši oko 150 mještana).

Uloga JNA je naročito bila evidentna u obučavanju navedenih oružanih grupa i formacija za koje su formirani **posebni "centri za obuku"** u Han-Pijesku, Bileći, Bijeljini, Banjoj Luci i Sarajevu (Lukavica). Zabilježeni su primjeri da im je omogućeno održavanje smotri, držanje govora, rukovođenje reorganizovanjem tzv. srpskih kriznih štabova i borbenom obukom, zašto su nerijetko dobivali posebna priznanja.

Preovlađuje shvatanje da su njihovim sastavom bili obuhvaćeni i **kriminalci različitih profila**, kojima je "učesće u ratnim djelstvima prvenstveno prilika za zadovoljenje najnižih poriva, kao što su zvjerska ubijanja, maltretiranja civilnog stanovništva, distribuiranje droge i falsifikovanog novca, rušenje i slično, kao i imovinska korist koju ostvaruju pljačkom društvene i privatne imovine".⁷⁷

Osnovni pokretač njihovog dejstva je bilo obećanje da u svojim pohodima mogu vršiti **nesmetanu pljačku**, pri čemu im je bila ugovorena isplata u gotovom novcu, što ih je činilo - plaćeničkom vojskom. Niz činjenica ukazuju na potvrdu navedene konstatacije. Prije svega, u Republici Bosni i Hercegovini su bili dovezeni brojni šleperi za odvoz opljačkanih nekretnina, vršilo se "čišćenje oslobođenih sela i gradova", kako bi na nezakonit način bile oduzete razne vrijednosti od nezaštićenog stanovništva, a prije svega novac i zlato.

Postavlja se pitanje otkud je bio takav prijem ovih formacija kod bosanskih Srba, čak oduševljenje, i svojevrsna euforija. Čini se da je najbliža istini ocjena, koju je u vezi sa tim dao **Amnesty International** i **Helsinki Watch**, koja se u cjelini prenosi.

⁷⁷ Ocjena o profilu paravojnih formacija korištena iz rada: KO SU AGRESORSKE SNAGE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - KOLJAČI, UBICE, ZLOČINCI, isto, str. 4.

Naime, “dva su razloga što se lokalni Srbi identificiraju kao članovi takvih ... jedinica. Prvo, te ... jedinice su široko poznate po brutalnosti i okrutnosti, pa lokalni srpski bojovnici često preuzimaju njihov identitet da izazovu strah i užas među nesrpskim stanovnicima. Drugo, srpski mediji su neke ... zapovjednike uzdigli do statusa ‘heroja’, pa se identifikacija s tim ljudima smatra časnom i rodoljubnom”.⁷⁸

Uz to, jedan broj ekstremista i rukovodilaca SDS-a, oficira JNA, oduševljeno je prihvatao ulazak ovih ... formacija u sastav tzv. srpske vojske, označavajući ih kao “spasioce”, sa velikim hvalisanjem, u stilu “stigao je Arkan sa 2.000 svojih boraca”, “2.000 šešeljevaca čisti pojedina područja Sarajeva”, da “u Han-Pijesku spremno čeka 8.000 četnika iz Srbije”. Sve to im je služilo prevashodno za podizanje sopstvenog borbenog morala i zastrašivanja nesrpskog, golorukog stanovništva.

U sklopu ocjene aktivnosti ovih formacija i grupa, neophodno je istaći i ulogu **Petra Gračanina, sekretara Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova i uopšte ulogu ovoga sekretarijata**. Pored materijalne pomoći, na područje Bosne i Hercegovine je bio upućen specijalni odred milicije od oko 150 ljudi, čija funkcija je bila “čišćenje terena” u Sarajevu i obuka kadrova tzv. srpskog MUP-a. Petar Gračanin je doprinio u posredovanju kod svih vidova pomoći, naročito u oružju i municiji, te saradnji između “ministra” Miće Stanišića i generala Ratka Mladića, posebno na planu sinhronizacije borbenih aktivnosti. Uz to, otkriveni su i kontakti Petra Gračanina sa pojedinim pripadnicima oružanih formacija koje su bile smještene na **Vracama (Sarajevo)**. Istovremeno, to svjedoči da su planovi o djelovanju Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove na području Bosne i Hercegovine bili dugoročni, u funkciji pripreme za agresiju.

Prema raspoloživim podacima pripadnici navedenih formacija su na području Bosne i Hercegovine u većem broju došli iz Srbije i Crne Gore početkom aprila 1992., kada su sukobi u unutrašnjim dijelovima Bosne i Hercegovine već bili eskalirali. Prve grupe “arkanovaca” na

⁷⁸ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, isto, str. 36.

području Sarajeva (**lokalitet Aerodroma**), stigli su 10. aprila 1992. nakon što su učinili gnusne zločine u **Bijeljini** i **Zvorniku**. Međutim, njihova veća koncentracija zabilježena je na **Palama** 15. aprila 1992., odakle je vršen njihov raspored po cijeloj Republici Bosni i Hercegovini. Smotra "arkanovaca", zajedno sa jedinicama tzv. JNA i grupe iz Srbije i Crne Gore, izvršena je 18. aprila kod **Spomen-parka Vraca**. Od tada počinju njihovi zločini u Bosni i Hercegovini.

Pripadnici formacije "**beli orlovi**" dospjeli su na područje Bosne i Hercegovine, također, početkom aprila iz **Užica**, preko **Višegrada** i **Rogatice**. I oni su, kao i ostale snage, učestvovali na smotri na Palama 15. aprila 1992. "Šešeljevci" su do kraja aprila boravili na području tzv. **SAO Hercegovine**, gdje su, zajedno sa drugim snagama obavljali "obezbjedivanje" granice.

Međutim, povremeno su u civilnim odijelima odlazili u neke dijelove **Mostara**, gdje su vršili diverzije i oružane napade. Jedna grupa "**šešeljevaca**" je iz Srbije prešla na područje Bosne i Hercegovine, u **Bratunac** i **Bijeljino**, gdje je njihov vođa Vojislav Šešelj izvršio smotru u kasarni i dogovorio plan daljeg djelovanja, zajedno sa oficirima bivše JNA.

Na lokalitetu Sarajeva, oni su se uglavnom nalazili na području **Lukavice**, **Mojmila**, **Vraca** i **Grbavice**, gdje su pretrpjeli više poraza od TO Bosne i Hercegovine, zbog čega je došlo do konflikta između Šešelja i Karadžića.

"**Rojalisti**" i pripadnici "**srpske garde**" su bili uglavnom locirani na području Foče, gdje su učinili brojne zločine i pljačku nad civilnim stanovništvom koje su odvodili u koncentracione logore.

Tzv. "**vukovarci**", koji sebe smatraju "iskusnim borcima", učestvovali su u aprilu i maju u nizu borbenih djestava na području Sarajeva (**Hrasno**, **Grbavica**, **Vraca**). U sadejstvu sa bivšom JNA zabilježene su njihove akcije na "čišćenju", odnosno ubistvima, pljačkama i paljenju na području **Kalesije** i **Bratunca**.

Tzv. "dobrovoljci" iz Srbije i Crne Gore, kao posebne grupe oružane formacije, odnosno četnici, locirani su bili u svim dijelovima Republike, a poznati su brojni zločini nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom, naročito u Foči.

Srbijanska vlada je više puta izjavljivala o poduzimanju mjera protiv ovih jedinica (“nelegalno naoružani civili i skupine”), ali su oni i dalje nesmetano djelovali, regrutovali se i obučavali u cijeloj Srbiji. Kako se saznavalo, njihove vođe slobodno su šetale ulicama Beograda. Naprimjer, Arkan je vodio slastičarnicu blizu svoje kuće u centru Beograda, a čuvala su ga naoružana lica pod punom ratnom spremom.

Prema saznanjima **Amnesty Internationala i Helsinki Watcha** “pretpostavljalo se da srpske ... skupine vode vojne operacije skupa sa snagama i zapovjednicima JNA, u njihovom prisustvu ili s njihovim znanjem”. Zapravo su gotovo sve raseljene osobe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, koje su intervjuirali predstavnici Helsinki Watcha, isticale da je JNA igrala ključnu ulogu u napadu na njihov grad i selo, bilo direktnim sudjelovanjem u neprijateljstvima, bilo prethodnim naoružanjem srpskih jedinica.

O oružanim formacijama **Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju** (osnovanog 19. novembra 1990.) veoma se malo zna. S pravom se ističe da su Savez komunista - Pokret za Jugoslaviju (SK-PJ) i njegov Narodni front jedan od koordinatora i neposredni organizator formiranja i naoružavanja srpskih oružanih formacija. Ustvari, radi se o partiji koja je nakon raspada SKJ u svoje redove okupila sve oficire i građanska lica na službi u JNA, te jedan broj boračkih organizacija, Saveza rezervnih vojnih starješina, deklariranih Jugoslavena, pristalica Miloševićeve politike i zagovornika “spasa” Jugoslavije po cijenu vojnog angažovanja. To je, najkraće rečeno, bila poluvojna organizacija pod okriljem JNA, njena produžena ruka. Kao takva, zajedno sa najvišim vojnim rukovodstvom SFRJ i političkim i vojnim rukovodstvom Srbije i Crne Gore, radila je na formiranju posebnih vojnih jedinica, koje su, kao i druge, odmah stavljene pod rukovodstvo prve nadležne komande JNA. Prema nekim saznanjima, na tom planu su posebno bili angažovani general Stevan Mirković, zatim penzionisani pukovnik Budimir Đorđić i drugi.

Djelatnost SK-PJ na formiranju i naoružavanju vojnih formacija posebno je došla do izražaja na području **Bosanske krajine, dijela Semberije i Posavine**, te u **dobojskoj regiji**.

Između ostalog, Regionalni odbor SK-PJ na području Bosanske krajine u svoje formacije je angažovao oko 5.150 lica, za koje je od Jugoslovenskog odbora SK-PJ traženo isto toliko cijevi. Značajan broj lica SK-PJ se okupio i na području **Modriče** (oko 445 lica), **Doboja**, **Teslića** itd.

I kod naoružavanja pripadnika SK-PJ, **odlučujuća je bila uloga JNA, koja je izdašno dijelila oružje ovoj vojnoj formaciji, pripremajući je za agresiju.**

A da je zaista SK-PJ osim pripremanja i planiranja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i učestvovao u njenom izvršenju, pokazuje više primjera. Tako su pripadnici SK-PJ iz sela **Vranjak**, **Dugo Polje**, **Batajnica** i **Bosanski Miloševac**, zajedno sa JNA i drugim, 3. maja 1992. učestvovali u osvajačkom pohodu na Modriču. Jedan od rukovodilaca SK-PJ, Gavro Drinić, raniji načelnik policije u Modriči, ušao je u grad sa šest transportera i zauzeo značajne objekte, kao što su: Radio, zgradu Skupštine opštine, Stanicu milicije i dr.

Strani plaćenici su bili sastavni dio agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Nije ih bilo teško naći u zemljama istočnog lagera, koje su sa svojim socijalističkim uređenjem stvorili na hiljade besperspektivnih, gladnih, spremnih da se za neznatna sredstva angažuju u ratu. To su najvećim dijelom bili Ukrajinci, Rusi i Rumuni. Da se radilo o organizovanoj aktivnosti, govori podatak da se angažovanjem stranih državljana u agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu posebno bavila **specijalizovana agencija u Beogradu**, na čijem čelu je bio Vojislav Šešelj, vođa Srpske radikalne stranke. Dokaz o angažovanju stranih državljana - plaćenika je da je u napadu na Jajce, oktobra 1992., identifikovano devet vojnika, koji su državljanjani Ukrajine, Rusije i Rumunije. Jedan od zarobljenih na jajačkom ratištu (Ukrajinac), izjavio je da je trebao da dobije od navedene agencije 3.000 DEM. U sličnom tonu bili su i iskazi rumunskih državljana koje su dali u septembru 1992. istražnim organima Armije Republike Bosne i Hercegovine nakon zarobljavanja prilikom napada na sarajevsko naselje **Stup**.

Dovođenje **stranih državljana - plaćenika** postao je konstantan proces na ratištu Republike Bosne i Hercegovine. Tako su sredinom 1992. na području **Ilijaša** u redovima srpskih “dobrovoljaca” djelovale i vojne formacije iz Ukrajine.

U akcijama na **Žuč**, polovinom januara 1993., Srbi su u svojim redovima imali 208 Rusa, dok se jedan broj Ukrajinaca nalazio na **Ilidži**. U **Kalinovik** je početkom februara stigao kompletan odred od 600 Rusa. U Zvorniku se našlo 17 ruskih specijalaca, koji su prebačeni da djeluju na područje **Srebrenice**. Prema podacima “Oslobođenja” od 13. marta 1993., na početku te godine, u srpskim redovima je učestvovalo oko 2.500 ruskih plaćenika na raznim dijelovima fronta u Republici Bosni i Hercegovini. Oni su djelovali na **Majevidi, Teočaku, Ilijašu, sarajevskom naselju Grbavica**. Navodi se primjer da je neki poručnik Bikov u vojsci bosanskih Srba postao kapetan i “komandir tenka”. Uz njega je tu bilo još niz ruskih oficira u redovima bosanskih Srba. Tako je specijalac Igor Vasiljevič Guskov obučavao specijalne jedinice u **Bijeljini**, nakon čega je djelovao na **Grabežu**, a neki ruski plaćenici su bili angažovani kao komandanti artiljerijskih baterija.

Posebno je, prema podacima “Oslobođenja”, od 1. marta 1994. bilo vidno učešće **Kozaka**, tako da u tu čast neke ulice nose njihova imena (npr. u **Višegradu**). Tako je jedna grupa Kozaka (oko 400), predvođena deseticom ruskih oficira - specijalaca učestvovala u ofanzivnim djelstvima na području **Orašja i Gradačca**.

Osim toga, njihovo angažovanje je zabilježeno u napadu na **Trebević**, zatim u blizini **Vrbanja mosta**, na **Stupskom brdu** i **širem području grada Sarajeva**.

f) Hrvatske snage

U pripremi za rad na ovoj studiji postavili smo hipotezu da je **Hrvatska jedan od agresora na Republiku Bosnu i Hercegovinu**. Osim njenog učešća u svim oblicima pripreme za agresiju (ideološke, političke, informativno-propagandne, ekonomske, i druge), također su bile evidentne i pripreme za vojnu agresiju.

U Bosni i Hercegovini je bila na sceni i **Hrvatska vojska (HV)** i njihove kolaboracionističke jedinice (HVO) u okrilju paradržave "Hrvatske republike Herceg-Bosna". Cilj je bio: pripojiti se Hrvatskoj. Glavne uloge su imali - Franjo Tuđman i Slobodan Milošević, koji su u kratkim predasima međusobnih bitaka nastojali da se dogovore o podjeli Bosne, te su promociju svojih stranačkih koncepata tražili u ratnoj opciji, osvajanjima i genocidu nad Bošnjacima, bez kojih bi, kako oni misle, mogli realizovati svoje ideje. U tom kontekstu treba posmatrati i učešće Hrvatske vojske i jednog dijela HVO (koji nije mali), u pripremama za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. To je onaj dio koji je prihvatio paradržavnu tvorevinu "Herceg-Bosnu", odnosno ostvarivanje "vjekovnog sna - zajedničku hrvatsku državu" u njenim etničkim i povijesnim granicama. Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane Hrvatske je počela 25. oktobra 1992. napadom na Prozor.

Hrvatsko vijeće obrane (HVO) je formirano u jesen 1991. kao "vojni organ" bosanskih Hrvata, da bi 3. aprila 1992. bilo proglašeno "zvaničnom" vojnom snagom, nakon čega je uslijedilo naoružavanje posebno u zapadnoj Hercegovini. Dijelu formacija HVO u tome svesrdnu pomoć su pružile oružane snage Republike Hrvatske, odnosno Hrvatska vojska. Između ostalog, posebno treba istaći da je 10. maja 1992. MUP Republike Hrvatske omogućio da se nabave znatne količine oružja i izvrši njegov transport kamionima na relaciji Zagreb-Čapljina.

Naravno, nije se na tome stalo. Hrvati su uložili ogromna sredstva u naoružanje, tako da su krajem 1991. posjedovali velike količine konvencionalnog naoružanja.

Značajan kontingent naoružanja koji je bio usmjeren za odbranu **Vukovara** (pao 18. novembra 1991.), predat je zapadnoj Hercegovini. Uz to, iz fabrika "**Slobodan Princip Seljo**" i "**Vitez**" vršen je tajni izvoz i krađa oružja, eksploziva i baruta, koji je razmijenjen za oružje u Hrvatskoj. Značajna krađa oruđa izvršena je u noći 22./23. aprila 1992. Tada je grupa od oko 300 pripadnika oružanih formacija tzv. "Hrvatske zajednice Herceg-Bosna", na čelu sa Dariom Kordićem i

stožerom u Zapadnoj Hercegovini, iz pogona namjenske proizvodnje "Bratstvo" u **Novom Travniku** izvukla tri višecijevna raketna bacača tipa "Orkan" i "Oganj", te jedan broj haubica kalibra 122 mm, koje su preko Prozora bile dostavljene u Zapadnu Hercegovinu.

O naoružavanju hrvatskih snaga najbolje govori podatak da je u Hercegovinu, dok je JNA još bila u **Mostaru**, doveženo preko 1.500 dugih cijevi, 1.400 bombi i preko 40.000 obroka.

Kadrovi Hrvata i Srba su bili u **čestom kontaktu i međusobnim dogovorima** da bi se što efikasnije pripremili za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Zabilježeni su u seriji sastanci Branka Kvesića i Brune Stojića (MUP Bosne i Hercegovine) i sa druge strane Miće Stanišića i Momčila Mandića (ministra za unutrašnje poslove tzv. RS, odnosno zamjenika), lidera Mate Bobana i Radovana Karadžića (početkom jula 1992. u blizini Sarajeva).

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu su učestvovala i **vojne policije iz Rijeke i Hrvatske Posavine**, dok se dio Hrvatske vojske uz granicu sa Republikom Bosnom i Hercegovinom stalno držao u pripravnosti, kako bi se lakše uključio u borbe u Bosni i Hercegovini.

Povremeno, Hrvatska vojska je ubacivala i diverzantske jedinice u Republiku Bosnu i Hercegovinu. Nerijetko je ova vojska nosila oznake HVO kako bi prikrla svoje učešće u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

U cilju podrške snagama Hrvatske vojske, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu je korištena avijacija, helikopteri, zatim hemijska i druga borbena sredstva, koji su bili vlasništvo Republike Bosne i Hercegovine.

Republika Hrvatska je osvajačke operacije na Bosnu i Hercegovinu planirala, pripremala i vodila iz Glavnog stožera Hrvatske vojske u Zagrebu (GSHV), osnovan 21. septembra 1991., iz kojega su naređenja dolazila u Bosnu i Hercegovinu, gdje su ih lokalni komandanti HVO izvršavali.

Izvjestaji o događajima u Bosni i Hercegovini su, preko **Gruda** prosljeđivani u Zagreb, odakle su se primale instrukcije, što ukazuje da je **HVO ustvari bio - sastavni dio Hrvatske vojske**. Potvrda za to je i činjenica da su se svi visoki komandanti HVO imenovali sa

jedinstvenih kadrovskih listi Hrvatske vojske, što je vršio Glavni stožer. Zbog toga su većina visokih oficira HVO-a bili pripadnici Hrvatske vojske, a mnogi i građani Republike Hrvatske.⁷⁹

Dio instruktora HVO je došao iz Hrvatske, a jedan dio oficira specijalnih jedinica HVO-a obučavao se u **Zagrebu, Splitu i Pločama**.

I u jedinicama Hrvatske vojske su učestvovali **plaćenici - strani državljani** - Nijemci, Šveđani i Britanci, koji su se registrovali preko emigrantskih organizacija "Hrvatski državotvorni pokret" i "Hrvatsko revolucionarno bratstvo".

Učešće Republike Hrvatske u agresiji na Bosnu i Hercegovinu se dokazuje i u **logističkoj podršci HVO-a**, bez koje se ono ne bi moglo formirati niti djelovati. To se posebno ogledalo u opremi, gorivu, helikopterima i ostalom.

Iz svega jasno proizlazi da HVO, ma koliko se to nastojalo pokazati, nije bila samostalna oružana sila. **Hrvatska vojska je planirala, pripremala i vodila agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu**, odnosno rukovođila i komandovala vojnim operacijama na području Bosne i Hercegovine. Radilo se po metodu Srbije. Unutar Bosne i Hercegovine se formirala vojna sila sastavljena od bosanskih Hrvata. Onda kada je međunarodna zajednica Hrvatskoj zaprijetila sankcijama zbog agresije na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu, insistiralo se na tome da je HVO samostalna vojna sila, te da Hrvatska i njena vojska nisu uopšte umiješani u događaje u Bosni i Hercegovini. Međutim, očigledno je da je i HVO bio sastavni dio Hrvatske vojske, te da je od svog formiranja bio u potpunosti uklopljen u njenu organizacijsku i komandnu strukturu, te da su HVO i vojska Republike Hrvatske djelovali u pravcu realizacije jedinstvenog cilja - osvajanja teritorije Bosne i Hercegovine.⁸⁰

⁷⁹ Ante Roso je bio komandant specijalnih jedinica Hrvatske vojske, a rođen je u Slavoniji, Milivoj Petković je rođen u mjestu Vrpolje kod Šibenika, takođe hrvatski državljani, Ante Prkačin je rođen u Slavonskom Brodu itd. Svi su oni bili visoki časnici HVO.

⁸⁰ "Slobodna Bosna", br. 1., 11. februar 1994., str. 23.

g) Logistička podrška agresoru

Pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu mogu se pratiti i kroz **pozadinsko obezbjeđenje, odnosno logističku podršku**.⁸¹ Sva dosadašnja saznanja pokazuju da je srpsko-crnogorska agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu imala organizovanu, snažnu i po mnogo čemu presudnu logističku podršku iz **tzv. Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore**. Ona se odvijala kroz strogo centralizovan sistem preko organa pozadinskog obezbjeđenja u komandama vojnih oblasti, te pozadinskih baza sa njihovom mrežom skladišta.

Formacijske, pozadinske baze su pripadale SSNO. One koje su bile locirane na teritoriji Bosne i Hercegovine (744., 933. i 530.), sa mrežom svojih skladišta na više od 30 mjesta, preko SSNO su snabdijevane iz Srbije, tj. iz pozadinskih baza i društvenih preduzeća tzv. Jugoslavije.

Također, borbeno je povezivanje pratilo i paralelno logističko uvezivanje komandi i jedinica JNA sa srpskim paradržavnim tvorevinama i oružanim formacijama.

U organizaciji SSNO, tj. iz Srbije, Crne Gore i tzv. SAO Krajine (proglašene 15. marta 1991. u Kninu), **vršeno je snabdijevanje i osiguranje artiklima hrane, gorivom, naoružanjem, municijom, motornim vozilima i drugim materijalno-tehničkim sredstvima za komande, jedinice i ustanove 2. vojne oblasti, kao i za srpske "dobrovoljce"**. Postoje brojni dokazi koji potvrđuju gornji navod pokazujući da je logistička podrška bila svojevrсна priprema za agresiju. Tako je od dobavljača iz Srbije u intendantsko skladište 744. pozadinske baze 2. aprila 1992., pored ostalog primljeno 19 tona mesnog nareška iz **Banatskih Karlovaca** i pet tona masti iz DP "Banat" iz **Kikinde**. Istog dana tri cisterne mazuta su dopremljene u kasarnu "Igmanski marš" u **Butilama** i **garnizon Banja Luka**.

⁸¹ S. Čekić, nav. dj., str. 233-259.

DP "29. novembar" iz Subotice u aprilu 1992. je dostavilo 20,3 tona svinjske masti. Iz **Sremske Mitrovice** je u pozadinske baze dostavljeno 60 tona brašna.

Naročito značajna pošiljka je bila iz Vojne ustanove "**Karadorđevo**", koja je 5. aprila 1992. dostavila, odnosno poklonila, 60 tona šećera u kristalu, 40 tona koncentrata za svinje i 70 tona svježeg krompira. Istog dana primljena je, također, bogata pošiljka koju su činile osam tona tvrdog sira, 11.000 litara voćnog soka i pet tona keksa. **Banjalučki garnizon** obogaćen je sa 52 tone mazuta. Razmjere logističke podrške Banjalučkom garnizonu mogu se vidjeti u količini hrane koja je dopremljena u toku 7. aprila. Radilo se o 108.000 komada svježih jaja, 3,8 tona mlijeka u prahu, 2,2 tone topljenog sira, 4,2 tone sira u kriškama, 2,3 tone marmelade, 114 kg bibera, 500 kg paprike u prahu i 100 kg vegete. Snabdijevanje svježim mlijekom svih jedinica i komandi na teritoriji 17. korpusa vršeno je iz garnizona Loznica.

Komanda 2. vojne oblasti je bila u stalnoj vezi sa **Intendantskom upravom SSNO** i društvenim preduzećima na teritoriji Srbije, pri čemu je u prvoj polovini aprila izvršeno usaglašavanje za potrebe njenih jedinica, uz redovnu dostavu hrane i goriva. Dogovoreno je da ovaj sporazum prate mnoge snabdjevačke kolone motornih vozila SSNO, koje bi dovlačile ogromne količine hrane, goriva, naoružanja i drugih materijalno-tehničkih sredstava jedinicama 2. vojne oblasti, odnosno bosanskim Srbima.

Međutim, **snabdijevanje intendantskim sredstvima je vršeno i u drugim garnizonima**, kao što su **Bihać, Tuzla, Travnik, Derвента, Konjic, Ustikolina**.

Osim artikala hrane, 18. i 19. aprila 1992. prešlo se i na **oblačenje "vojnih obveznika"** mobilisanih u jedinice 5. korpusa.

Uz nevedeno, dijeljene su vreće za spavanje, cipele, opasači za starješine, peškiri, rukavice, bluze, pantolone, vjetrovke, planinske kape i dokoljenice.

U periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu iz Srbije su stizali i **vozači**.

Agresor je, također, kontinuirano slao i **starješine**, koji su raspoređivani u jedinice 2. vojne oblasti. Uz to, vršena je popuna korpusa vojnicima iz Srbije. Tako je 11. aprila na aerodrom Bihać stiglo 497 vojnika za popunu 9. i 10. korpusa, a preostali dio 12. aprila 1992.

Tenkovi su stizali sve masovnije i na razne lokalitete u Republiku Bosnu i Hercegovinu. Početkom maja 1992. iz Srbije je preko Sremske Mitrovice na Romaniju stiglo 50 tenkova. Iz Užica je 1. juna 1992. prema Međeđi upućena jedinica od 35 tenkova.

Naročito se logistička podrška ispoljavala **u naoružanju, ljudstvu i svim ostalim vidovima na brčanskom ratištu**, koje je ključno zbog "koridora".

Logistička podrška je posebno dolazila od **Novosadskog korpusa**. Prema nekim saznanjima ovaj korpus je za Bosnu i Hercegovinu ustupio 100 tenkova (septembra 1992.). Od toga je 35 dještovalo na brčanskom pravcu, 35 pravcem Gradačac-Tuzla i 30 pravcem Caparde-Zvornik.

Sredinom oktobra koncentracija snaga iz Novosadskog korpusa pogotovo je bila izražena na području **Gradačca i Brčkog**. Osim toga, ljudstvo i oprema Titogradskog korpusa, koji se povlačio sa Prevlake, koncentrisano je u Istočnoj Hercegovini (**Gacko, Tjentište, Foča i Goražde**, te u predjelu **Stoca, Ljubinja i Nevesinja**).

Jedan od načina pripreme agresije je i koncentracija agresorskih snaga na granici tzv. Savezne Republike Jugoslavije prema Bosni i Hercegovini, posebno u rejonu **Bajine Bašte, Dobruna, Metaljke i Mratinja**.

Agresorske snage su na prostoru Višegrada, takođe, bile snabdjevene ljudstvom, oružjem i municijom iz Srbije.

Na bihaćkom ratištu je dovlučeno pojačanje iz Knina i Like.

Dostavljanje materijalno-tehničkih sredstava iz Srbije i Crne Gore nastavljeno je i u toku 1993.

Očigledno je da su Srbija i Crna Gora bile osnovni izvor za popunu u živoj sili i snabdijevanju materijalno-tehničkim, intendantskim, sanitetskim, veterinarskim, saobraćajnim i drugim sredstvima i ostalom opremom jedinica koje su izvodile agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Bosanski Srbi su, ustvari, bili

produžena ruka i agentura Srbije i Crne Gore, koje su glavni agresor na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Ovolika logistička podrška je bila priprema za “blic-krig” na Republiku Bosnu i Hercegovinu i njenu brzu okupaciju.

h) Subjekti pripreme agresije

Prema onome što je izloženo, subjekti pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su bili **Srbija, Crna Gora i Republika Hrvatska**. Nizom svojih radnji i aktivnosti, pomenute države mogu se tako okarakterisati. Prije svega Srbija i Crna Gora nisu priznavale Republiku Bosnu i Hercegovinu, čime su na implicitan način pokazale teritorijalne pretenzije prema ovoj nezavisnoj, suverenoj i međunarodno priznatoj državi, članici OUN, KEBS i drugih organizacija. Hrvatska je, istina, priznala Republiku Bosnu i Hercegovinu (7. aprila 1992.), ali je svojim postupcima pokazala da je to bilo više **formalno nego stvarno**. Teze o ugroženosti građana srpske i hrvatske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini su bile na liniji priprema za agresije. Uz to, izmišljala se teorija o islamskom fundamentalizmu, tobožnjoj islamskoj državi, potiranju nacionalnih posebnosti i sl. Prava istina je bila u tome da su svi narodi u Bosni i Hercegovini podjednako ugroženi, ne jedni od drugih, već od političkog, ekonomskog, a posebno svojinskog monopolizma i netržišnih uslova privređivanja koji su doprinijeli opštoj besperspektivnosti i niskim uslovima života.

Srbija i Crna Gora, odnosno SR Jugoslavija, otvoreno su negirale međunarodno priznate granice Republike Bosne i Hercegovine, smatrajući ih administrativnim i vještačkim. Takav pristup je značio potrebu promjene granica Bosne i Hercegovine silom i oružjem, odnosno agresijom. U tom kontekstu su se nalazile i osvajačke, imperijalne težnje Srbije i Crne Gore prema Bosni i Hercegovini.

I kod jednog i drugog agresora prisutna je bila teza o **ekskluzivnim nacionalnim područjima** u Bosni i Hercegovini, što implicira pojavu “srpskih krajeva”, tzv. SAO-a, “hrvatskih zajednica” i sl., iz čega proističu faktori pripreme za agresiju. Ustvari, tako ekstreman i

isključiv pristup podrazumijevao je **čiste etničke teritorije**, koje su se mogle konstituisati samo genocidom prema drugome narodu. Nakon zaokruživanja nacionalnih područja (SAO i HZ "Herceg-Bosna") silom, genocidom i najraznovrsnijim zločinima prema Bošnjacima, oba agresora su primjenjivala isti scenarij. Kao trojanski konj, na tlu Bosne i Hercegovine su proglašene paradržavne zajednice (Republika srpska - 9. januar 1992., i Hrvatska republika "Herceg-Bosna" 28. avgusta 1993.), čije konstituisanje i sve druge radnje su obavljene u Beogradu i Zagrebu. One su, ustvari, bile prelazna faza za secesiju dijelova Bosne i Hercegovine, oličenih u paradržavama i njihovim priključenjem tzv. matičnim zemljama Srbiji i Hrvatskoj, čime bi se realizovali velikodržavni koncepti.

Zemlje agresori su u Bosni i Hercegovini formirale svoju **petu kolonu**, koja je trebala da prikrije otvorenu agresiju i predstavi to kao građanski rat, etnički sukob, čak i vjerski rat, "jer je pravoslavlje krenulo na opšte ujedinjenje od Pala do Moskve".

Peta kolona se nalazila u organima vlasti, preduzećima, bankama i drugim ustanovama, u kojima je svojim odlukama i ponašanjem radila protiv Bosne i Hercegovine, a u korist agresora. U navedenim paradržavama vršilo se razbijanje tehničko-tehnoloških sistema (pošta, željeznica, elektroprivreda), što je onemogućilo funkcionisanje Republike kao cjeline. I druge funkcije, posebno carinske i poreske, bile su presječene paradržavama, čime su se otuđivala značajna materijalna sredstva Republike Bosne i Hercegovine, namijenjena za održavanje njenih vitalnih funkcija.

Navedeni procesi su bili inicirani iz Beograda i Zagreba i predstavljali su pripremu agresije kroz **slabljenje ekonomske moći** Republike Bosne i Hercegovine, a time i njene odbrambene snage. Paradržave u Bosni i Hercegovini, kao istureni punktovi agresora, povezivale su se u svim domenima sa zemljama agresorima - Srbijom, Crnom Gorom i Hrvatskom. To je bilo izraženo u monetarnoj sferi (moneta agresorskih zemalja), platnom prometu, cestovnim komunikacijama, telekomunikacijama, što je činilo svojevrsan vid okupacije Bosne i Hercegovine.

Političke odluke srpske i hrvatske paradržave su se kreirale, kako to oni vole reći, u njihovim centralama - Beogradu i Zagrebu, sa voždovima - Franjom Tuđmanom i Slobodanom Miloševićem. Tamo su postavljani, smjenjivani i razrješavani kadrovi, odnosno u cjelini, **vođena kadrovska politika.**

Ove postupke su snažno podržavala **brojna sredstva informisanja** u navedenim zemljama, koja su po svom jednoulju bila daleko ispod razine djelovanja u komunističkom periodu. Teško se odljepljujući od poltronstva, ona su slijepo bila uz vodeće stranke i voždove, kao očeve nacije. Snažno su podržavali, branili i propagirali svaku mjeru prema Republici Bosni i Hercegovini, sve u cilju njenog razbijanja i stvaranja marionetskih tvorevina na tlu Bosne i Hercegovine, a onda i njihovom priključenju maticama. Naravno, kada se uzvratu istim aršinom prema njima, onda Knin i Kosovo i sa najminimalnijom autonomijom narušavaju integritet i suverenitet Hrvatske, odnosno Srbije. Srbi i Hrvati iz Bosne i Hercegovine shvataju nacionalnu samobitnost na čudan način. Ako nisi teritorijalno povezan sa svojom nacijom, nemaš nikakve mogućnosti za razvoj i suživot. Kada bi to tako shvatali Francuzi, Italijani, Nijemci i ostali, ne bi postojale Švajcarska, Italija, Austrija itd. One bi bile izložene secesionističkim i dezintegrativnim procesima, kao i Bosna i Hercegovina, država sa hiljudugodišnjom opstojanošću. Međutim, ovu stvar treba drugačije postaviti. Bez obzira gdje čovjek živi, da li je nacija konstitutivna nacija, manjina i sl., krucijalno je da li se dosljedno poštuju njegova lična prava i slobode. Čak kada bi sve pripadnike jedne nacije sakupili u jednu državu, to ne znači da će ona biti demokratska sa visokim standardima poštivanja ljudskih prava i sloboda. U savremenom svijetu niko više i ne postavlja zahtjev da svi pripadnici jedne nacije žive u jednoj državi.

U agresorskim državama je ideološki oblikovana agresija, gdje su neviđeni obol dali intelektualci. Malo je intelektualaca Srbije (izuzev nekoliko pojedinaca) koji su se kritički distancirali prema agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Poziciju subjekta u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Srbija, Crna Gora i Hrvatska su posebno pokazale u oblasti **vojnog organizovanja.** Vojska navedenih država (bivša JNA i Hrvatska

vojska), ustvari je ratovala u Bosni i Hercegovini. I jedni i drugi su se poslužili obmanama o djelovanju samostalnih vojnih snaga u Bosni i Hercegovini (vojska tzv. republike srpske i HVO), kako bi na taj način pokazale svoju distanciranost i neumiješanost u ratni konflikt u Republici Bosni i Hercegovini. Međutim, pokazalo se da je stvar u potpunosti obrnuta. **JNA i Hrvatska vojska su formirale vojne formacije u Republici Bosni i Hercegovini, naoružavali ih, vršili njihovu obuku, vojno-starješinski osposobljavali i popunjavali vlastitim kadrovima, a posebno logistički podržavali.** Bivša JNA se samo nominalno povukla iz Bosne i Hercegovine. Ona je, faktički, prešla na srpsku stranu u BiH zajedno sa svojim ljudstvom, komandnim kadrom i naoružanjem.

Brojne oružane formacije i grupe iz Srbije i Crne Gore, koje su učestvovala u zločinima u Bosni i Hercegovini, također su pokazale da su ove dvije države subjekti pripreme za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U tim državama, ove oružane formacije su regrutovane, oformljene, naoružane i obučavane. Nijedna od pomenutih država nije ništa učinila na sprječavanju njihovog organizovanja i djelovanja, nego ih je čak i podsticala.

Srbija i Crna Gora su izvršile naoružavanje srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, što je obavljala njihova regularna vojska, čime je izvršena opšta militarizacija dijela Bosne i Hercegovine. I ne samo to. U kasarnama vojske pomenutih država vršena je obuka Srba.

Neposredno pred agresiju, vojska Srbije i Crne Gore je, pod vidom vježbi, zaposjela strateške tačke oko gradova i drugih naselja, vršeci njihovu blokadu i onemogućavajući vitalne funkcije, kao što su **snabdijevanje vodom, strujom i hranom.**

Srbija i Crna Gora su bile akteri pljačke materijalnih sredstava i imovine iz Bosne i Hercegovine.

Da su Srbija i Hrvatska subjekti agresije, ukazuje i odnos međunarodne zajednice u pregovaračkom procesu, koja je uvijek za partnere uzimala Srbiju i Hrvatsku, odnosno njihove predsjednike Slobodana Miloševića i Franju Tuđmana.

Hrvatska, kao subjekt pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, radila je po scenariju srpsko-crnogorskog agresora. Formirani su, uslovno nazvano, istureni punktovi, paradržava, vojska i drugo, putem kojih su na posredan način ostvarivani ciljevi. Hrvatska je naoružavala, obučavala i vojno osposobljavala vojne snage Hrvata u Bosni i Hercegovini. U tom kontekstu je i djelovanje sredstava informisanja u Hrvatskoj, koja su uporno branila vladajući establišment i njegovo učešće u pripremama agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Ipak, postoji razlika između agresorskih nivoa u Srbiji i Hrvatskoj. U Hrvatskoj je djelovao izvjestan antiagresorski front među opozicijom, intelektualcima, katoličkoj crkvi, pa čak i među dijelom rukovodstva. Sve to je doprinijelo da se Vašingtonskim sporazumom o osmišljavanju federacije prevaziđu osnove konflikta Hrvata i Bošnjaka.

Subjekti pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su koristili različite instrumente. Prema onome što je naprijed prezentirano, instrumenti pripreme agresije su bili **JNA, Hrvatska vojska, brojne druge oružane formacije i grupe, plaćenici, kolaboracionističke tvorevine, SPC, intelektualci, sredstva informisanja i dr.**

Š E S T I D I O

IZVRŠENJE AGRESIJE

1. Planovi za izvršenje

Započinjanje i izvršenje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu je realizovano kroz različite planove, odluke i druge dokumente. Osnova za pomenute aktivnosti, pronađena je u dotadašnjim dokumentima, čija sadržina je doslovno ili djelimično prenesena i realizovala se u izvršenju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Svakako, u tom pogledu nezaobilazan dokument je **Načertanije**, kao plan spoljne politike Srbije, urađen 1844. od strane Ilije Garašanina, tadašnjeg ministra spoljnih poslova, čija je krucijalna odrednica oslobođenje pojedinih jugoslovenskih zemalja i njihovo prisajedinjenje Srbiji.

Izjava Nikole Pašića, predsjednika Vlade Srbije data listu "Morning Post" (London, 17. oktobra 1918.), nosi klicu sadašnjih agresorskih događanja. Ovaj srpski državnik će istaći: "Ovim svečano izjavljujem, da Srbija smatra svojom nacionalnom dužnošću, da oslobodi Srbe, Hrvate i Slovence".¹

Dio Odluke Velike Narodne skupštine u Crnoj Gori podsjeća na tezu "o dva oka u glavi", Srbiji i Crnoj Gori koji su izvršioci agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U tom pogledu, ističe se da je

¹ B. Petranović - M. Zečević, JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM - IDEJE I STVARNOST, Tematska zbirka dokumenata, Prvi tom 1914.-1943., Prosveta, Beograd, 1987., str. 54.

“srpski narod u Crnoj Gori jedne krvi, jednoga jezika i jednih težnji, jedne vjere i običaja s narodom koji živi u Srbiji i drugim srpskim krajevima, zajednička im je slavna prošlost, kojom se oduševljavaju, zajednički ideali, zajednički narodni junaci, zajednička patnja, zajedničko sve što jedan narod čini narodom”.²

U ovoj Odluci se ističe da je “balkanski rat imao također cilj - **oslobođenje i ujedinjenje srpstva, a Srbija i Crna Gora, kao dvije sestre** (boldirao B.M.), ušle su zajednički u rat, prolile dosta krvi i postigle znatne rezultate: veliki dio našega naroda bio je, oslobođen turske vlasti i prisajedinjen Srbiji i Crnoj Gori (boldirao B.M.).³

U ustavnom nacrtu Državnog ustava, u članu 7. se daje prijedlog pokrajina ili oblasti, okruga ili županija, srezova ili kotara i opština.⁴ Sve podsjeća na sadašnja događanja, gdje je Bosna jedna od pokrajina, a Crna Gora s Hercegovinom je - druga pokrajina. Nakon 72 godine (1920.-1992.) težnje su iste, **istočna Hercegovina treba biti dio Crne Gore**.

Podjela Kraljevine SHS na oblasti ima mnogo podudarnosti sa današnjom kartografijom, kojom se bez ikakve logike, sa jednim dominantnim kriterijumom - **etničkim**, nastoji podijeliti Bosnu i Hercegovinu.

U Uredbi o podjeli zemlje na oblasti od 26. aprila 1922. govori se o šest oblasti u Bosni i Hercegovini (33 u Kraljevini SHS), gdje se dosta njih podudara sa današnjim SAO-ima (npr. Vrbaska oblast sa sjedištem u Banjoj Luci).⁵

Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. septembra 1931. je u najvećoj mjeri dezintegraciono djelovao na Bosnu i Hercegovinu. Među devet banovina (član 82), samo jedna od njih je pokrivala područje Bosne i Hercegovine - Vrbaska sa sjedištem u Banjoj Luci,⁶ pandan AR “Krajina”, potvrđenoj od strane Skupštine srpskog naroda 21. novembra 1991.

² Isto, str. 71.

³ Isto, str. 71.

⁴ Isto, str. 91.

⁵ Isto, str. 193.

⁶ Isto, str. 309.

Sporazum **Cvetković-Maček** (23. avgust 1939.) je jedan od dokumenata koji je služio kao inspiracija za ostvarivanje ciljeva agresora na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Naime, i danas postoje dogovori, slični onome Cvetković-Maček (Milošević-Tuđman), koji nastoje da podijele Bosnu i Hercegovinu po etničkom kriteriju, što bi značilo i njen kraj.⁷

Koncepcije **nacionalno čistih država** sadrže planove za podjelu Bosne i Hercegovine, čiji elementi su prisutni i u aktuelnom postupku rješavanja bosansko-hercegovačkog pitanja. U vezi s tim, posebno treba istaći: Proglašenje Nezavisne države Hrvatske (NDH) 10. aprila 1941. Proklamaciju Slavka Kvaternika i Deklaraciju "Vlade narodnog spasa" (2. septembra 1941.).⁸

Nakon toga, slijedila je koncepcija "**homogene Srbije**", koja je skoro doslovno zastupljena u programima srpskog agresora. Radi ilustracije, može se navesti nekoliko odredbi iz Projekta Stevana Moljevića o granicama, društvenom uređenju i spoljnoj politici "Velike Srbije" u obnovljenoj Jugoslaviji (Nikšić, 30. juna 1941.).⁹

Prije svega, izneseno je zalaganje za stvaranje i organizovanje homogene Srbije "koja ima da obuhvati **celo** etničko područje na kome Srbi žive", zatim "**preseljenje i izmena žiteljstva**" (boldirao B.M.), što znači čiste etničke teritorije.

Granice iz projekta Stevana Moljevića su doslovno prenesene u srpske planove o izvršenju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. One obuhvataju Srbiju i Južnu Srbiju, Crnu Goru sa Hercegovinom, svu Istočnu Hercegovinu, sjeverni dio Albanije, Zapadnu srpsku oblast (kasnije tzv. SAO Krajinu), Sjevernu srpsku

⁷ SPORAZUM CVETKOVIĆ-MAČEK (1939). Pod kontrolom Srbije je 38 opština, a 13 pod kontrolom Hrvatske.

O kakvoj se dezintegraciji Bosne i Hercegovine radi najbolje svjedoči sastav Banovine Hrvatske, u koju su ušli srezovi: Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko (Derвента), Gradačac, Travnik i Fojnica.

⁸ Pomenuta dokumenta su objavljena u knjizi: B. Petranović - M. Zečević, JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM - IDEJE I STVARNOST, knjiga I, isto, str. 649-671.

⁹ Isto, str. 675-678.

oblast (otprilike današnju Baranju), Središnju srpsku oblast. Naravno, u Projektu se granice "Velike Srbije" detaljnije razrađuju, ali je iz prezentiranog vidljivo da je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu doslovno bila na liniji navedenog Projekta.

U Instrukciji Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću (20. decembra 1941.), nalaze se elementi koji su ugrađeni u sadašnje agresorske planove. Kao primjer, dovoljno je navesti sadržinu odredaba 2 i 4. U odredbi 2 se navodi: "Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije - Crne Gore - Bosne i Hercegovine - Srema - Banata i Bačke".

Odredba 4 podrazumijeva "čišćenje državne tvorevine od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata".

Stevan Moljević u pismu Dragiši Vasiću o granicama i društvenom uređenju poslijeratne "Velike Srbije" (decembra 1941.), još jednom je dao inspiraciju planerima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U tom pogledu navodi se: "Što se tiče našeg unutrašnjeg pitanja, razgraničenja sa Hrvatima, tu držimo da treba odmah, čim se ukaže prilika, prikupiti sve snage i stvoriti svršen čin".

U ovom dokumentu se navodi: "U pogledu muslimana valjalo bi da naša vlada u Londonu odmah riješi pitanje s Turskom, u čemu će nas i Englezi pomoći".

Sa stanovišta planiranja izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu interesantni su **Zaključci konferencije četničke omladine Crne Gore, Boke Kotorske i Sandžaka o poslijeratnom državnom i društvenom uređenju Jugoslavije** (2. decembra 1942.). Između ostalog, u ovom dokumentu se navodi: "na teritoriji buduće države živjet će samo Srbi, Hrvati i Slovenci. **Nacionalnih manjina ne može biti** (boldirao B.M.).

Pismo kapetana I klase Miloša M. Jovanovića, komandanta Ozrenskog korpusa bratu Golubu Mitroviću, komandantu zeničkog vojnočetničkog odreda ("Gde bude", 13. februara 1943.), supsumiralo je u sebi sve osobenosti agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Kao potvrda toj konstataciji, može da posluži sadržina navedena pod brojem 2 i 4.

Pod brojem 2 se ističe: "Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu, u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke".

Pod brojem 4 se imperativno zahtijeva "čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata".¹⁰

Očigledno da su navedeni dokumenti bili **osnova za planove** na kojima se bazirala agresija na Bosnu i Hercegovinu. Ustvari, planovi agresije na Bosnu i Hercegovinu su restauracija navedenih dokumenata, njihovo inoviranje i prilagođavanje novonastalim uslovima. To se posebno odnosi na "Memorandum SANU" (1986.), kao ideološki plan agresije, te tajni vojni plan - "RAM", koji je kasnije dopunjavan dodatnim planovima "DRINA", "KUPA" i dr. S obzirom na nedostupnost navedenih planova, na osnovu izvršene agresije moguće je rekonstruisati njihovu sadržinu.

"**Memorandum SANU**" (1986.) je platforma za pretvaranje zajedničke jugoslovenske države u "Veliku Srbiju". U njemu su prisutne parole o opštoj ugroženosti Srba, te da "svi Srbi treba da žive u jednoj državi", **homogenizacija Srba**, širenje životnog prostora, osvajanje tuđih teritorija, stvaranje zapadne granice Srbije na liniji Karlobag-Karlovac-Virovitica.

Pomenuti vojni plan "RAM", koji je, kako se to uobičava reći, "iscurio" 18. septembra 1991. na sjednici SIV-a, predviđa uspostavljanje i zaposjedanje granice "Velike Srbije" u "kojoj bi svi Srbi, sa svojim teritorijama živjeli u istoj državi". Realizaciju vojnih planova, predviđeno je da izvedu udruženim snagama JNA i oružane srpske formacije i grupe iz Srbije i Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Takve vojne akcije trebalo je adekvatno da prati "jugoslovenska" diplomatija i ostala propagandna mašinerija.

Sušтина planova za izvršenje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu može se vidjeti u nizu odluka i propisa, koja su donijeli rukovodstva SDS-a i HVO-a u Bosni i Hercegovini. O njihovoj

¹⁰ Isto, str. 691.

sadržini je već bilo riječi naprijed u sklopu drugih dijelova rada. Međutim, ono što im je zajedničko jeste da **ugrožavaju teritorijalnu cjelovitosti Bosne i Hercegovine, u pravcu secesije dijelova ove države drugim državama (Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj), delegitimiranje legalnih organa i vlasti, stvaranje paradržavnih tvorevina, raznih oružanih formacija i grupa.**

2. Subjekti izvršenja

Subjekti izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su države: tzv. **Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Republika Hrvatska.** Temeljni argumenti za potvrdu navedene teze mogu se naći u definiciji agresije, date od strane OUN u Rezoluciji 3314 (XXIX), 14. decembra 1974.¹¹

U **članu 1. definicije**, pod agresijom se smatra: “upotreba oružane sile od strane neke države protiv suverenosti, teritorijalne cjelokupnosti ili političke nezavisnosti druge države...”.

Pomenute države su upotrijebile svoje **oružane sile** (bivša JNA, kasnije vojska tzv. SR Jugoslavije i Hrvatska vojska), koje su direktno učestvovala u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Pri tome su pomenute vojne snage vršile raznovrsne akte s ciljem realizacije planova agresije. Istovremeno, **radilo se o napadu dvije države na drugu (Republiku Bosnu i Hercegovinu), nezavisnu, međunarodno priznatu, članicu UN, KEBS-a i drugih međunarodnih organizacija.** Pošto je Republika Bosna i Hercegovina članica UN (primljena 22. maja 1992.), normalno je da se svi dokumenti ove organizacije, pa i Rezolucija o agresiji, odnose na ovu državu i agresiju izvršenu na nju od strane drugih država. Slijedom dovođenja u vezu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i određenja agresije od strane UN, može se primijetiti da i drugi dio člana 1. odgovara stanju u Bosni i Hercegovini. Naime, oružana sila je upotrijebljena **s ciljem narušavanja**

¹¹ Šire obrazloženje definicije dato je u Prvom dijelu knjige - OPĆE ODREĐENJE “POJMA” AGRESIJA, str. 49-84.

suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti i političke nezavisnosti države Bosne i Hercegovine. U prethodnim elaboracijama pokazane su teritorijalne aspiracije Srbije, Crne Gore i Republike Hrvatske prema Bosni i Hercegovini, u smislu okupiranja njenih područja i pripajanja pomenutim državama. Time bi se na eklatantan način došlo do narušavanja svih navedenih determinanti, koje čine suštinske karakteristike državnosti.

Član 3. definicije agresije od strane UN je posebno značajan za potvrdu polazne teze o subjektima, odnosno agresorima na Republiku Bosnu i Hercegovinu, jer decidno nabraja akte agresije.

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, države Srbija, Crna Gora i Republika Hrvatska su činile **invaziju, odnosno napad sa svojim oružanim snagama na teritoriju druge države** (Bosne i Hercegovine). Izvršenjem tog akta agresije, učinile su okupaciju najvećeg dijela Republike Bosne i Hercegovine, s ciljem aneksije tih područja.

I drugi akt agresije - **bombardovanje teritorije jedne države od strane oružanih snaga druge države**, uz upotrebu njihovog oružja, učinjen je u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Vojne snage pomenutih država su izvršile bombardovanje čitave teritorije Republike Bosne i Hercegovine, napadajući pri tome i zaštićene ciljeve, kao što su: civilno stanovništvo, zdravstveni, kulturni, privredni i drugi objekti. Pri tome se radilo, skoro u svim slučajevima, o neselektivnom gađanju koje nije bilo srazmjerno vojnim potrebama.

Osim navedenog, **zemlje agresori su upotrebljavali sve vrste naoružanja**, kao što su teška artiljerija, avijacija, hemijska sredstva, kao i niz drugih zabranjenih sredstava. Značajan dio toga se upotrebljavao sa teritorija zemalja - agresora, s obzirom na njihovo graničenje sa Republikom Bosnom i Hercegovinom, zbog čega napadnuta zemlja (Bosna i Hercegovina) nije mogla da uzvрати. Svoja oružana djeljstva na Bosnu i Hercegovinu naročito je vršila Srbija i Crna Gora na pomenuti način (npr. iz Malog Zvornika, Bajine Bašte itd.). Kao akt agresije između ostalog, označen je i **napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazdušnu flotu druge države**. S obzirom da je

Republika Bosna i Hercegovina imala organizovane kopnene snage, ovaj čin agresije se može primijeniti i u tom dijelu. Naime, oružane snage država agresora su izvršile napad na Armiju Republike Bosne i Hercegovine, nastojeći da je onemoguće u realizaciji jednog od osnovnih prava države - pravo na samoodbranu, odnosno odbranu suverenosti, ustavnog poretka i teritorijalne cjelovitosti. Pri tome, armije zemalja agresora (Srbije i Crne Gore) su otuđile, ustvari izvršile pljačku oružja Republike Bosne i Hercegovine koje je ona nabavila za svoju odbranu, što je, također, jedan od činova agresije. U periodu konsolidacije i naoružavanja Armije Republike Bosne i Hercegovine (14. maj 1990.), agresor je ostvario značajne početne rezultate, što se **ogledalo u privremenoj okupaciji čak oko 70% teritorije Republike Bosne i Hercegovine.**

U tom kontekstu, posebnu pažnju zaslužuje posmatranje akta iz definicije agresije koji glasi: “upotreba oružanih snaga jedne države, koje se nalaze na teritoriji druge države s pristankom države prijema, protivno uslovima predviđenim u sporazumu ili produženju njihovog prisustva na toj teritoriji poslije isteka sporazuma”. Primjer sa bivšom JNA je očigledan u primjeni ovoga akta agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Iako je postojao sporazum sa preciznim rokom do kada se bivša JNA trebala povući iz Bosne i Hercegovine (19. maja 1992.), ona to nije učinila. Na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine je zadržala **svoje ljudstvo, starješinski kadar, naoružanje, logistiku i ostalo, da bi vršila oružanu agresiju.** Istina, ona je izvršila **formalno preimenovanje** u “srpsku vojsku”, ali je stvar njenog dejstva toliko očigledna da se ne može ni u kom slučaju osporiti navedena tvrdnja o izvršenju naznačenog akta od strane države agresora - tzv. Savezne Republike Jugoslavije. Svakome imalo upućenom u bosanskohercegovačko stanje je jasno da bosanski Srbi nisu mogli ni u kom slučaju nabaviti toliki arsenal naoružanja i ostala materijalno-tehnička sredstva.

Ustvari, pod imenom “srpska vojska” nalazila se JNA, njeno ljudstvo, starješinski kadar i naoružanje. Među aktima agresije u njenoj definiciji navodi se i “upućivanje od strane ili u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika, koji

protiv druge države vrše akta oružane sile...” Naprijed je pokazano da su zemlje agresori najvećim dijelom u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršile ovaj akt. One su na svojim teritorijama organizovale, obučavale, naoružavale i snabdijevale raznovrsne oružane formacije i grupe koje su slane na teritoriju druge, nazavisne, međunarodno priznate države da vrše oružane akcije i ostale zločine. Naravno, na tome se nije završilo. Ove oružane formacije i grupe su se nalazile u sastavu, pod komandom i zajednički su djelovali sa oružanom vojnom silom zemalja - agresora.

Također, na području država - agresora vršeno je **organizovanje plaćenika**, koji su obavljali dio agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Kao što se može primijetiti, sve odredbe iz Rezolucije UN broj 3314 (XXIX) od 14. decembra 1974. kojom se definiše agresija **odnose se i na agresiju koju su izvršile države Srbija, Crna Gora i Hrvatska na Republiku Bosnu i Hercegovinu**. Izlišne su tvrdnje da su vojne snage bosanskih Srba i Hrvata samostalne oružane formacije. One nemaju nikakvu samostalnost, nego, ustvari, čine sastavni dio (i dio su) agresorskih armija. **One su ih naoružavale, obučavale, pod njihovom su komandom, logistikom i sl.** Ponekad se stiče utisak da se u Bosni i Hercegovini radilo o unutrašnjem sukobu, odnosno građanskom ratu, a ne o spoljnoj agresiji druge države. Međutim, sve te, uslovno nazvano unutrašnje oružane snage, koje vode oružane akcije u Republici Bosni i Hercegovini su dijelovi agresorskih armija, njihovi istureni punktovi.

Interesantno je uporediti **određenje pojma “agresor” u pravnoj literaturi** sa zemljama agresorima na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

U **Pravnoj enciklopediji** agresorom se naziva “država koja jednostrano, ne koristeći sva sredstva mirnog rješavanja spora, preduzme napad svojim oružanim snagama na teritoriju ili na vojne snage druge zemlje”.¹²

¹² PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 19.

Države - agresori su jednostrano preduzele napad na Republiku Bosnu i Hercegovinu, bez ikakve najave, odnosno objave rata, kako bi time prikrili svoju ulogu u agresiji.

U slučaju Bosne i Hercegovine nije postojao neki klasični konflikt koji bi zahtijevao iscrpljivanje raznovrsnih sredstava mirnog rješavanja sporova. Ustvari, radilo se o **disoluciji bivše Jugoslavije i nastanku novih država na njenom tlu**. Istina, to se trebalo razriješiti mirnim, demokratskim putem, što je nuđeno od jednog broja novonastalih država, a prije svega Bosne i Hercegovine. U tom pogledu su poznate pojedine inicijative (npr. Izetbegović-Gligorov 6. juni 1991.), koje su sadržavale demokratsku opciju za prevazilaženje jugoslovenske krize. Međutim, upravo Srbija i Crna Gora su nastojali su da zadrže postojeće stanje, bez ikakve volje za kompromisima i dogovorima, što je rezultiralo njihovom agresijom na novoformirane države Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

Hrvatska se nešto kasnije uključila u srbijansko-crnogorske planove o podjeli Bosne i Hercegovine, čime je i ona postala jedan od agresora.

Ako se uzme u obzir i **momenat prvog napada**, odnosno otpočinjanje efektivnog neprijateljstva, onda su Srbija i Crna Gora u doslovnom smislu agresori. Oni su, kao što je poznato, prvi napali Republiku Bosnu i Hercegovinu, što pokazuju primjeri **Ravnog** (2. oktobar 1991.), **Bosanskog Broda** (25. mart 1992.), **Bijeljine** (1-3. april 1992.), **Foče** (6. april 1992.), **Zvornika** (10. april 1992.), **Višegrada** (13. april 1992.), i drugih mjesta. U svim situacijama slijedio je napad srpsko-crnogorskog agresora.

Međutim, zbog čega nastojanje da se izbjegne imenovanje agresora, što čak čini i međunarodna zajednica, odnosno OUN? Otvoreno priznavanje agresije za sobom povlači niz konzekvenci, od kojih posebno treba istaći pravo na kolektivnu odbranu Bosne i Hercegovine kao članice UN, ratnu odštetu, odgovornost za ratne zločine i sl.

Bez obzira na krajnje neprincipijelno ponašanje međunarodne zajednice i OUN, prezentirani argumenti pokazuju da su agresori na Republiku Bosnu i Hercegovinu države: Srbija, Crna Gora i Hrvatska. Potvrda za to vidjet će se i iz analize koja slijedi, a posebno aspekata: instrumenti, podstrekači i pomagači izvršenja agresije.

3. Instrumenti izvršenja

Instrumenti izvršenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu su: **JNA, Vojska SR Jugoslavije, Hrvatska vojska, kolaboracionističke jedinice iz Bosne i Hercegovine (Vojska republike srpske, HVO i AP Zapadna Bosna), brojne druge oružane formacije i grupe, oružane formacije Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju (SK-PJ) i plaćenici.**

JNA je bila intenzivno angažovana u svim fazama agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, posebno u pripremama, što je u predhodnom dijelu rada pokazano. Logička konzekvenca toga je da je ona bitan instrument izvršenja agresije. Pošto je obavila blokadu gradova (pod vidom vojnih vježbi zauzela je sve strateške položaje - kote, zaposjela vitalne objekte, kontrolu značajnijih komunikacija), bivša JNA se intenzivno uključila u napade iz svih oruđa, uključujući i oklopno-mehanizovane snage, avijaciju, bojne otrove i dr., po objektima infrastrukture, s ciljem paralisanja života ljudi, nanošenja masovnih gubitaka, izazivanja panike i prisiljavanja aktuelne vlasti na predaju i kapitulaciju.

JNA je 18. septembra 1991. upala u Bosnu i Hercegovinu, zaposjela istočnu i srednju Hercegovinu. To su činile jedinice JNA (Užički i Podgorički korpus sa velikim brojem rezervista iz Srbije i Crne Gore) pod izgovorom ugroženosti aerodroma u **Mostaru**.

Pomenute jedinice JNA su 2. oktobra 1991. razrušile i srušile **selo Ravno** (opština Trebinje) sa desetak okolnih sela, kada su ubili 180 stanovnika hrvatske nacionalnosti i protjerali oko 1.000, što je prvi direktan ratni čin u BiH.

Posebna agresorska aktivnost JNA se ogledala u upotrebi vazduhoplovnih snaga - **avijacije i helikoptera**, što je podrška kopnenim snagama. Bez protivnika u vazduhu JNA je izvodila od 45 do 50 aviopolijetanja dnevno, raspolažući svim vrstama avionskih projektila, od kasetnih bombi do zapaljivih i razornih bombi tzv. "krmača".